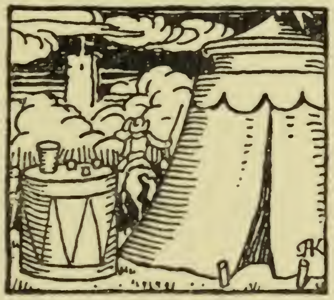
KNIHA O KOSTI.

DÍL DRUHÝ.

KNIHA O KOSTI·
KUS ČESKÉ HISTORIE·
DÍL DRUHÝ.

NAPSAL JOSEF PEKAŘ

NÁKLADEM MELANTRICHA
A. S.
V PRAZE

PRACOVNÍKŮM V SELSKÝCH DĚJINÁCH.

PŘEDMLUVA K ČTENÁŘŮM.

DRUHÝ díl „Knihy o Kosti" obírá se, jak bylo slíbeno, dějinami stavu selského. Opustíme navždy panskou společnost na zámku, v níž nás upoutalo několik originálních postav. Opustíme i pohnuté prostředí švédské vojny v Čechách, kdy naposled zápasila vojska o pevnost kosteckou. Kapitolami naší knihy, kudy projížděly dříve loupící partaje a táhly k novým a novým bojům císařské a švédské regimenty, postupovati budou nyní šiky číslic a kolonny statistických tabulek. A na stránkách, kde bavili jsme se letmým studiem duše a života české šlechty, pánů a dam 17. století, ale poznali i utrpení sedláků, půjde nyní od počátku do konce o jedinou těžkou otázku: o zevrubné vyšetření hmotných a právních poměrů českého poddaného sedláka od 14. do 19. století.

Vidím již, jak čtenáři, kteří si chválili prvý díl mé knihy, že je četbou poutavou, zavírají zklamáni a unuděni její pokračování. A obávám se, že i z kosteckých sedláků, na které jsem původně myslil, spisuje svou knihu, jen nemnoho najde vytrvalost čísti do konce. Snažil jsem se sice i nyní, aby výklad můj byl jasný a dobře srozumitelný, aby i sedlák nestudovaný mohl vnikati se mnou v záhady selských dějin. Ale celek práce předpokládá přece jistý zájem badatelský, jejž hledati mohu větším právem v kruzích vědeckých.

Pracoval jsem na díle tomto se zájmem tím větším, čím více jsem poznával, že postup práce směřuje k cíli nad pouhou monografii o dějinách Kostecka patrně vyrůstajícímu,

t. j. že v knize převládá úmysl položiti základy k vědeckým dějinám selského stavu v Čechách. Budiž mi dovoleno pověděti několika slovy, na čem tento úsudek zakládám. Kniha moje užívá po prvé měrou náležitou hlavních pramenů k dějinám selským v naší zemi, t. j. katastrů a gruntovních knih, dosud kritickým bádáním nedotčených. Ona učí, jak vyšetřiti rozsah pozemkového majetku sedlákova i výši a vzájemný poměr všech břemen jeho. V tom nejen povinností ke gruntovní vrchnosti, jichž skoro výhradně si všímalo bohaté bádání dosavadní, ale i církevního desátku a zejména kontribuce, která, jak poznáme, měla v dějinách selských význam ohromný. Vše pak chce znázorniti v hodnotách naší době běžných. Badatel-odborník pozná, v čem výsledky mého studia liší se od vylíčení, které o dějinách českých sedláků podal ve vynikající své práci Karel Grünberg, i pokud přiléhá obraz bezprostředným názorem na velkém dominiu získaný k obrysům stavu celkového, jak je, pokud jde zejména o právní podmínky bytu sedlákova, rýsuje velká a velmi záslužná publikace Kalouskova „Řády selské a instrukce hospodářské".

Pokládal jsem vždy za nezbytné, řešiti všechny otázky o hmotném vývoji stavu selského přímým studiem na území většího feudálního dominia, t. j. poznati poměry, jak se jevily v skutečné praxi a poznati je do podrobností. Práce má, tuším, dosvědčí, jak je tato methoda s to, aby obohatila naše poznání. Tím nechci říci, že obmezil jsem své studium úzkostlivě na territoriální rozsah panství kosteckého. Právě naopak: má práce má na mysli české selské dějiny vůbec, chtějíc na Kostecku, jako na vhodném příkladě, jen jaksi demonstrovati zjevy a proměny jejich. Proto nelitoval jsem námahy, kde šlo o to vyložiti na př. dějiny našich katastrů vůbec nebo porozuměti selské kontribuci v 17.—19. stol. Všeobecné výklady tyto usnadní jistě porozumění pramenům a

poměrům všem těm, kteří podle vzoru v mé knize podaného pokusí se o práci podobnou na jiném dominiu. Také k tomu cíli psal jsem svou knihu: teprv potom, až budeme míti podobné vylíčení poddanských poměrů na několika panstvích v Čechách, z rozličných částí země, vylíčení v kladení otázek i methodě si blízká nebo totožná, bude lze napsati dokonalé dějiny selského stavu, event. poddanství v naší vlasti. Proto také připisuji díl tento „pracovníkům v selských dějinách".

Druhý díl „Knihy o Kosti" jest celkem o sobě uzavřeným, ale není slíbeným zakončením celého díla. Musí následovati ještě díl třetí, tentokráte doopravdy díl poslední, jenž obsáhne selské dějiny od doby tereziánské až do vyvazení a vedle toho obírati se bude historií panského hospodářství. Doufejme, že za rok bude v rukou čtenářů.

V Praze, v říjnu 1911. *J. P.*

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU DÍLU.

V PŘEDCHOZÍM úvodu k prvému vydání bylo pověděno vše, co bylo nutno, o povaze a cílech druhého dílu Knihy o Kosti. Pročetl jsem nyní, připravuje druhé vydání, pozorně knihu znovu a vyznávám, že jsem se nemohl ubrániti podivení, co pozornosti, píle a bystrosti věnoval jsem řešení problémů, o něž mi šlo. Čtenář, který je prost toho badatelského zájmu, sotva porozumí mé sebechvále; jde-li mu však o to, aby porozuměl selské historii v naší vlasti, najde jistě v knize žádoucí poučení. Kapitola prvá o hranicích panství může ovšem zaujmouti především znalce krajiny, ač má také výhledy do dějin celozemských a kapitola druhá (Pohyb selské půdy) a částečně i třetí (Vesnice a lány) až unavují (jak pozoruji sám) svým detailním vyšetřováním záhad, jimž chtějí přijíti na kloub; závěry obecné povahy a důležitosti jsou tu jen, krom vět roztroušených v textu, na konci kapitol. Ale od kapitoly čtvrté může četba knihy již poutati a to měrou rostoucí; zde najde čtenář skoro všechno, čeho je potřebí k porozumění stavu a osudu sedlákova v minulosti, ač zatížené místy přehojnou dokumentací datovou a číselnou. A ve výkladu o poklesu poddanských dávek vrchnosti v průběhu staletí a o vlivu vzrůstu státní kontribuce, výkladu vyvrcholeném srovnáním břemen selských v 14. na jedné a 17. století na druhé straně (a to nejen na Kostecku, nýbrž v celé zemi), postihne hlavní výsledky a zisky díla; nevím, že by se kdekoli pokusil kdos o něco podobného přede mnou.

Upozorňuji znovu výslovně, že je žádoucno, aby pečlivá šetření a výpočty podobného rázu byly podniknuty i na několika jiných panstvích s dochovaným archivním materiálem — teprv potom budeme moci souditi bezpečněji o všech souvislostech vývoje.

Slib na konci předchozí předmluvy učiněný, že do roka bude mít čtenář v rukou díl třetí, ovšem splněn nebyl. K vůli němu zajisté vrhl jsem se na studium katastrů, které dohotovení práce zdrželo nesmírně; přes to mohla tiskárna část třetího dílu již vysázeti — ale zastavil jsem pokračování, když jsem pozoroval, že (právě díky podrobné znalosti katastrů) zabředl jsem příliš do detailů a tím karakter celého díla ohrozil. A světová válka mi již nedovolila, abych s tak napjatou pozorností prodléval dále v 18. století. Dnes ovšem již nemám naděje, že bych se k započaté práci vrátil. Ale druhý díl „Knihy o Kosti“ je vskutku s dostatek dílem v sobě hotovým a uzavřeným; tolik důležitého, co je v něm, by historie let 1740—1850 vyložiti nemohla.

Zmínil jsem se již v předmluvě k dílu prvému, že příloh obrazových a reprodukcí má druhé vydání Knihy o Kosti více než vydání prvé; jde tu celkem o sedmnáct nových kusů; sedm starých bylo vypuštěno, eventuelně novými snímky nahraženo. Za pomoc při shledávání a určování jejich jsem povinen vřelými díky jednak přátelům Zd. Wirthovi, Fr. Zákavcovi a J. Štencovi, jednak horlivému tajemníku „Melantricha“ dru J. Hertlovi, jenž má o výpravu „Knihy o Kosti“ a vůbec o její druhé vydání zásluhy největší.

27. srpna 1935. *Jos. Pekař.*

KAPITOLA I.

HRANICE PANSTVÍ.

RUSTIKÁL A DOMINIKÁL. — VELIKOST KOSTECKA. — VÝZNAM PANSTVÍ V ÚSTAVĚ FEUDÁLNÍ. — PROCHÁZKA PO HRANICÍCH. — VYSOKÉ KOLO. — LAŽANSKÝ SEDLÁK. — ZEMĚPISNÝ ÚTVAR PANSTVÍ. — BOJ O KOSTELÍK V LESÍCH KŘIŽÁNECKÝCH. — DÍL OSENICKÝ. — GRUNTY V CIZINĚ. — PŮVODNÍ A POZDĚJŠÍ ROZLOHA KOSTECKA.

PANSKÁ A SELSKÁ PŮDA.

DNES, mluvíme-li o rozloze nějakého panství, máme na mysli pouze plochu lesů, polí, pastvin, rybníků atd. k velkostatku náležejících. Ale v časech minulých, v době staré ústavy, již zveme feudální a jež trvala v naší vlasti až do r. 1848, patřila k velkostatku i veškerá selská půda určitého obvodu. Vrchním vlastníkem této selské čili rustikální půdy byl majitel velkostatku; sedlák byl jen držitelem neboli uživatelem jejím; za užívání statku, na kterém seděl, platil dávky v naturaliích a penězích a robotoval na panském. Tak třeba u našich velkostatků až do r. 1848 rozlišovali půdu přímo vrchnosti náležitou čili dominikál a půdu jí nepřímo náležející, poddanými (měšťany nebo sedláky, chalupníky, domkáři) osazenou čili rustikál.

PŮDA SVOBODNÁ A NESVOBODNÁ.

Prostá mez dělila panské lány od selských, po obou stranách jejích prostírala se půda stejné obyčejně jakosti a často i stejného vzdělání. Ale jak hluboký rozdíl byl mezi obojí půdou po stránce právní! Panská půda byla svobodná, selská nesvobodná. To znamenalo: panská půda nepodléhala původně žádné dani, na selském poli tkvěly těžké povinnosti královské berně a rozmanitých dávek vrchnostenských. O žeň dělil se tu se sedlákem v prvé řadě král, potom gruntovní pán, konečně i farář, jemuž slušel církevní desátek. Z půdy panské církev desátku nebrala. A nejen že pán ze své vlastní

půdy ničeho neplatil: on dal si ji vzdělávati z větší či menší části zadarmo, robotním potahem držitele půdy nesvobodné. A jako půda, byli rozděleni i lidé. Mezi Čechem svobodným a nesvobodným byl hluboký rozdíl. Svobodní, to byla vlastně šlechta. Členové její, spolu s preláty a měšťany měst královských, byli státními občany českými čili „stavy". Nesvobodní byli všichni ti, kteří seděli na půdě stavům náležející. A těch byla ovšem ohromná většina. Půdu svobodnou mohl držeti jen Čech svobodný. Když kol r. 1750 nakreslil geometr Hötzel prvou podrobnou mapu panství kosteckého, označil všechna panská pole korunkou. Naznačil tak dobře jejich povahu. Byla to půda „urozená". Na jižní Rusi říkali jí „bílá země". „Černou" zemí byla kontribuční, sprostá půda selská.

POMĚR RUSTIKÁLU A DOMINIKÁLU.

Orné půdy rustikální bylo na každém větším panství více než půdy panské. Na Kostecku bylo na př. v době kolem r. 1648 selských polí orných sedmkrát tolik co panských. I souhrn vší půdy dominikální málo kde převyšoval půdu poddanskou. A to přes velký rozsah panských lesů. Na panství fridlandském na př., jež mělo největší dominikál v kraji boleslavském, pokrývaly lesy ohromnou plochu víc než 26.000 jiter. Kost měla sotva pětinu této lesní arey, a také rozloha ostatní její půdy dominikální zůstávala daleko za velkými panstvími kraje boleslavského. V pořadí deskových statků v kraji, r. 1867 sestaveném, najdeme Kostecko teprve na místě osmnáctém. Ale rozlohou svého rustikálu závodilo s největšími dominiemi v kraji. Summa všeho kosteckého rustikálu byla víc než dvakrát větší než plocha dominikálu. Bylo to tedy panství velkou převahou rustikální. Počtem poddaných překonávalo v celé zemi Kost v 17. stol. jen asi 30 dominií. A to již něco znamenalo, zejména ve státě, jenž znám byl velikostí svých magnátských panství. Největší panství české, pravé knížectví, dominium krumlovské, pokrývalo plochu přes 216.000 jiter (skoro 22 čtverečných mil). Polovice toho byl rustikál, polovice dominikál. Druhé rozsahem největší panství, pardubické, jež náleželo králi, mělo přes 123.000 jiter. Poddaných měly Pardubice r. 1603 přes 2500, Krumlov přes 3000. Třetí, počtem podda-

ných v zemi největší panství, litomyšlské, mělo již jen 70.000 jiter. Poddaných mělo přes 2000. Kostecko mělo v době černínské rozsah asi 20.000 jiter, t. j. dvě čtvereční míle a všech poddanských rodin (na počátku války třicetileté) bezmála 700.

PLOŠNÝ ROZSAH KOSTECKA.

Celková plocha feudálního dominia byla zvláštním správním obvodem. A to obvodem takového významu, že dnes žádná správní jednotka uvnitř země české nemůže tomu býti postavena na roveň. Všechnu úřední moc, kterou má dnes okresní soud, okresní hejtmanství a berní úřad, soustřeďoval pán dominia ve své ruce a vykonával ji nade všemi poddanými. Při tom měl mnohem více samostatnosti než má dnes vedoucí úředník v svém okresu. V mnohých směrech byl nejen první, ale i poslední rozhodčí instancí. Hlavní bylo však, že pán měl nejen vrchní vlastnické právo nad vším pozemkovým majetkem poddanským, ale že rozhodoval do jisté míry i o osobě poddaného. Bez schválení pánova nesměl poddaný vystěhovati se na jiné panství, později i k učení řemeslu ba i k sňatku potřeboval svolení jeho. Tak vykonával pán nad tisíci svých poddaných v některých směrech práva taková, jako poručník nad nedospělými, maje v rukou svých zvláštní moc říditi sociální a hospodářský vývoj na panství podle určitého, svobodně voleného programu. V praxi to vše vypadalo pravidlem mnohem prostěji a nevinněji. Ale je jisto, že dominium bylo takřka malým státem, státem se svým vlastním řádem a životem správním i hospodářským. Kam vykročil poddaný za hranice, vstupoval na cizí půdu, do jiných, často zcela odlišných poměrů. Život sedláka byl spoután mezemi panství skoro úplně. Za hranicemi byl už jiný svět, jiná říše.

ÚLOHA PANSTVÍ V ÚSTAVĚ STŘEDOVĚKÉ.

Lidé zapomínají ku podivu rychle. Dodnes (psáno r. 1911) uplynulo teprv 63 let od pádu poddanství, a kostecký sedlák ví sotva, které vsi před r. 1848 slušely ke kosteckému dominiu. A jen v okruhu těch vesnic se předek jeho mohl kdysi zakupovati svobodně a pravidlem jen v mezích bývalého panství hledal si družku života. Uzavřenost hranic přispěla na starých dominiích podstatně k tomu, že obyvatel-

stvo se krevně pomísilo, že dodnes tvoří takřka jedno velké příbuzenstvo. Anebo lépe: příbuzenstev několik, podle sociálního rozvrstvení. Mezi sedlákem a baráčníkem byla zajisté propast nemenší než mezi pánem a poddaným.

EVIDENCE HRANIC DOMINIA.

Dnes již bývalé Kostecko jako celek správní neexistuje, ale hranice jeho vedou se dosud v evidenci. A to proto, že kryjí se většinou s hranicemi katastrálních obcí, r. 1785 a r. 1842 vyměřených. Dosud platný katastr zřizován byl ještě v době, kdy země byla rozdělena v dominia; je proto pochopitelno, že nová úprava obcí katastrálních nechtěla (nebylo-li to opravdu třeba) přestupovati hranic jednotlivých panství. Kde na hranicích panství nalézá se půda dominikální, je ovšem pečlivě označena mezníky, často staletí starými. Ale i tam, kde běžela mez hraniční mezi selskými pozemky, najdeme ještě dnes stopy starých hraničníků. Někde i starý dub nebo buk s křížem v těle. To byly dřív mezníky nejobvyklejší. Kámen „pištitej" (pískovec), pod nějž vložena škvára, sklo nebo uhlí, potom kopec vyházené země nebo příkop pořízeny tam, kde nebylo hraničných potoků, stromů neb skal. Občas obnovovaly se hranice komissionální pochůzkou, jíž se musilo účastnit mimo osoby úřední z obou sousedních panství něco mladých hochů. Dva až tři z nich drželi při meznících důležitějších „kopy". To jest: dostali kopu ran ferulí rychtářskou, aby na mezník, s nímž spojena měla býti památka jejich utrpení, nezapomněli. Stejně na pamětnou dostali ti, kteří při dávání kop opomenuli smeknout. Nebyl to tedy obyčejný výprask, nýbrž slavnostní obřad. Sporům o hranice přece nezabránil.

NA MEZÍCH SVIJANSKÝCH.

Vydáme se na cestu po hranicích starého Kostecka (vezmi do ruky starou mapu, připojenou v příloze). Obchůzku zahájíme u malé vsi Kamenice, která je od Kosti pouze půl hodiny vzdálena. Tu přijdeme na meze panství svijanského, jež dnes patří knížeti Rohanovi. Ale dříve, od dob vévody Fridlandského až do r. 1820 byli tu pány hrabata z Valdštejna. Kamenice přináležela již k Svijanům. Ke Svijanům patřila i velká dřevěná hospoda „Na Zavadilce", ně-

kdy kolem r. 1692 založená. Kolem ní, z Žehrova na Horní Bousov, vedla tenkrát, částečně přímo po hranici kosteckosvijanské, t. zv. rajchmberská silnice. Nová hospoda měla patrně ubírat formany hospodě bousovské a poddaní kostečtí měli se octnouti v pokušení chodit na cizopanské, svijanské pivo. Proto zdvihla vrchnost kostecká velký spor proti té hospodě. Hospoda v něm, jak vidno, obstála.

Od Zavadilky až k mlýnu Podvyskeřskému běžely meze mezi panstvím kosteckým a svijanským skrze lesy kostecké neboli žehrovské tak jako dnes. Tedy tudy, kudy dnes mezuje okres sobotecký s mnichovohradišťským a turnovským. „U dubu" překročovaly silnici libereckou a u Podvyskeřského mlýna vstupovaly do půvabné rokle, zvané tenkrát dolem Lažanským. Ale i vně mimo tuto klikatou linii ležely dva kusy rustikální půdy kostecké. Byl to především mlýn Vysoké Kolo, ležící právě ve vstupu do malebných skalních roklí dolu Lažanského. Příslušenství jeho tvořilo malý, ven vysunutý ostrůvek Kostecka mezi panstvím svijanským na jedné a hruboskalským na druhé straně. Mlýn ve válce třicetileté byl hospodářem opuštěn a spustl. R. 1682 postavil si střehomský mlynář Žofka vedle zřícenin mlýna starého mlýn nový a někdy r. 1699 zřídil si nový jízek a náhon naň vedoucí jinak založil. Hoření mlýn Podvyskeřský i dolení Mlejnecký slušely k panství skalskému; oba mlynáři jali se naříkati: prvý, že mu nový jez Vysokokolský zdýmá vodu až pod paleční kola, druhý, že za zimních mrazů mu vodu stavuje a tříští. Skalská vrchnost nařídila selskému úřadu vyskeřskému, t. j. rychtáři a konšelům, aby nový náhon strhli. Rychtář a konšelé tedy přišli, spolu s hajnými. Ale Žofkové, otec a syn, přijali je s nabitými ručnicemi, zapřisahajíce se u všech čertů, že každého zastřelí, kdo se náhonu dotkne. Úřad moudře ustoupil. Byl z toho proces; celý balík akt je o něm v Jindřichově Hradci. Spory se rozšířily i na další hranici mezi Skalou a Kostí v dolu Lažanském. Ve sporu produkovala vrchnost kostecká historický dokument značného stáří: popis hranic na místě sporném, sestavený v květnu r. 1546 z nařízení pana Zikmunda Smiřického ze Smiřic, pána skalského. Dokument opatřili vrchnosti

MLÝN VYSOKÉ KOLO.

FALŠOVANÝ DOKUMENT.

purkmistr a rada města Sobotky, zaručujíce se za správnost opisu. Ovšem že dokument dotvrzoval, že hranice má jíti tak, jak tvrdil úřad kostecký. Ale Sobotečtí byli prašpatnými historiky: sfalšovali to velmi naivně. V dokumentu jejich je pan Zikmund Smiřický pánem na Svijanech (Svijany nikdy Smiřickým nepatřily), je pánem na Dubu a Frydštejně (obě panství r. 1546 náležela Vartenberkům) a je konečně pánem na Velkých Skalách. Název „Velká" nebo „Hrubá" Skála vyskytuje se však jen v rukopise Královdvorském a potom či vlastně před tím teprv od války třicetileté. Na Hr. Skále ovšem nelenili a opatřili si také historické svědectví. Zase od svého hlavního města, to jest od Turnova. Toho bohužel nemám po ruce. Nedovedu tedy říci, dovedli-li Turnovští falšovati obratněji než Sobotečtí.

Od mlýna Podvyskeřského (kde byl dnes zaniklý rybník) až skoro k mlýnu Nebákovskému pod Troskami šla tedy hranice mezi kosteckým a skalským panstvím divokým údolím Lažanským. Mlýn tu však náležel ke Kosti jen jediný, rozkošně položený mlýn Pleskotský. Byl postaven teprv r. 1754 mlynářem Tomášem Roudným. Obyvatelstva od doby Marie Terezie přibývalo, spotřeba mlýnských výrobků rostla; pro mlýny nadcházely dobré časy. Nový mlýn o dvou složeních, k němuž si mlynář vedl strouhu od rybníka Podsemínského, byl proto vložen do gruntovních knih v ceně veliké, 1500 kop míšenských (asi 87.000 Kč). Tolik nestály tenkrát ani dva největší statky v Oseku dohromady. Mlýn Vysokokolský stál r. 1610 jen 200 kop míš.

MLÝN PLESKOTSKÝ.

Nedaleko nad Pleskotským mlýnem vystupovala hranice Kostecka podivným způsobem vzhůru na levo na vyskeřský kopec, zabírajíc skoro polovici vesnice Lažan nad roklemi nahoře rozložené. Malá ves ta měla v 17. stol. všeho všudy tři osedlé: dva sedláky a jednoho chalupníka. Z těch dvou statků jeden, původně o pěti čtvrtích lánu, patřil ke Kosti. Ostatek vsi slušel k valdštejnskému (dnes aehrenthálskému) panství skalskému. Byl to jeden z největších kosteckých gruntů selských; před válkou býval šacován přes 600 kop,

LAŽANSKÝ SEDLÁK.

po válce za 450 kop grošů (31.500 Kč). Tenkrát tu byl hospodářem Kryštof Oplt, horlivý evangelík, pravděpodobně luterán. Po r. 1650 třikrát prchl pro náboženství do Žitavy a třikrát se vrátil zpět, k ženě a malým dětem. Až v květnu r. 1670 prchl na vždycky, v noci, se ženou a třemi dětmi. Hejtman a purkrabí pronásledovali jej osobně až do Chrastavy. Ale přišli pozdě. Zjistili jen, že Oplt ve Chrastavě, „na posledním v stranu tu clu císařským, dajíce jméno své správně zapsati, se stavoval a na každém cle deset strychů žita vyclil". Oplt připřáhl k vozu tři své koně, žena s dětmi hnala dobytek jinými cestami. Grunt sběhlého hospodáře propadal podle práva pánu. Ale černínská vrchnost chovala se k poddaným v takových případech velmi humánně. Nevzala nic. Hejtman dosadil na grunt syna Opltova (jenž se přiženil na statek v Březně Soboteckém), a v zápisu novému hospodáři nezapomenuto ani na podíly dětí ostatních, pro případ že by se dobrovolně vrátily. Opltům náležel pak statek až do r. 1746, kdy jej koupil předek nedávného držitele, Martin Šimůnek. Tenkrát bylo od statku čtvrtlánu role odděleno pro chalupu č. 16, na níž Opltové chtěli dále hospodařiti. Celek statku nerozděleného, tenkrát za lán počítaného, měl na 109 korců výměry a obcí patřil ke kostecké Malé Lhotě.

HRANICE S ROVNÍ A MLADĚJOVEM.

Lažanský důl, kterým hranici sledujeme, je stále půvabnější. Nejuzavřeněji a nejsnivěji působí v údolí Semínském. Mineme tichý rybník podsemínský a zahneme v pravo roklí, kudy cesta stoupá k Rovni. Ale tu na levo na stráni máme ještě pruh katastru libošovického, tedy také kus starého Kostecka. Hranice pak sestupuje přímo na cestu k Rovni. Těsně před touto vsí zahýbá vpravo k Malechovicům. Ves tato náležela ke Kosti; a jen dvě drobné chalupy její slušely k statku roveňskému. Tu všude jsme totiž již na hranici roveňské, jež odbočujíc ze samého středu Malechovic k lesu Hůře, běží po dolním okraji jeho a pak, po oklice k Mladějovu, vrací se vzhůru na kopec, na němž stojí kostecká ves Stéblovice. Tu jsme na vysokém plateau nad Sobotkou a v poblíží proslulé vyhlídky stéblovické, jejímž středem i slávou jsou Trosky. Hranici roveňskou jsme

zatím opustili a stojíme již na hranici bývalého statku Mladějovského. Na této straně, směrem k Jičínu, sousedilo Kostecko vesměs s menšími statky rytířskými, jež se tu zachovaly z dob, kdy takových vladyckých zboží bylo v okolí mnohem více. Hned u Mladějova na př. statky Hubojedy, Mackov, Samšina a Drštěkryje. S nimi se všemi Kostecko hraničilo přímo, až ke konci 17. a na počátku 18. století skoupil všechna ta rytířská zboží hr. František Šlik a připojil je k svému panství velišskému čili vokšickému. Nějaký čas byly i statky Roveň i Mladějov pohlceny sousedním velkým dominiem. Koupil je kostecký pán, Václav Kazimír Netolický a Roveň spojil přímo s Kosteckem. To připojení roveňského statku ke Kosti potrvalo po léta 1743 až 1761. Mladějov s Rovní odprodali teprv dědici Netolického. Ve vsi Drštěkryjích, dále za Samšinou k Jičínu ležící, náleželo několik velkých statků ke Kosti ještě před válkou třicetiletou.

NA HRANICÍCH ŠLIKOVSKÝCH.

Tam tedy, kde mez panství, vzdalujíc se Stéblovic, přiblížila se nejvíc k Lhotě Stankově, přestávala hranice mladějovská a počínala se mez šlikovského panství Velišského. Na rozhraní tom jsme nejblíže městu Sobotce, vzdálenému sotva půl hodinky. Ale odtud ubíhá hranice čím dále tím do větších dálek. Před Šalandou vstupuje na říšskou silnici (vystavěnou r. 1753) a obchází velkým kruhem výšinu, na níž sedí kostecké vsi Zajekury a Příchvojí. Dnes se říká prvé vsi Zajakury a druhé Příchvoj. Potom vystupuje nahoru na kopec příchvojský, běžíc podle lesů šlikovských těsně za kosteckými vesničkami Netolicemi a Leštinou. Podle jména Netolice soudil bys, že tu jde o osadu prastarou; vskutku je to nejmladší víska kostecká, založená kolem r. 1753 hr. Netolickým. Leží ve výši bezmála 400 metrů. S cesty od ní kol Příchvojí vedoucí rozevírá se nejhezčí vyhlídka na Sobotecku. Trosky odtud jsou úchvatné.

ZEMĚPISNÝ ÚTVAR KOSTECKA.

Zde všude nacházíme se v nejvyšších polohách bývalého panství a odtud uvědomíme si nejlépe zvláštní zeměpisnou formaci jeho. Všechny potoky vytékají z Kostecka, cizí vody odnikud nevstupují na půdu jeho. Je to v celku vypnulina na všech stranách nad sou-

PANSTVÍ KOSTECKÉ V L. 1623—1739
(Podkladem mapa Čech z doby Marie Terezie)

sední území se zdvihající. Nejvýš na hranici severovýchodní, k Jičínsku. Lesnaté návrší, jež z plateau příchvojského vybíhá k západu až blízko nad Dolní Bousov a odtud se obrací víc k jihu, rostouc do šíře a nesouc na temeni rozsáhlé lesy, dělí je ve dvě nestejné polovice a zároveň ve dva horizonty. Na západ od těch lesních výšin prostírá se větší díl Kostecka, Kostecko vlastní, původní. Humprechtská čedičová homole u Sobotky s věžitým starým zámkem stojí asi ve středu jeho. Díl ten svažuje se ve východní části své, takřka bezprostředně pod lesním chlumem, na východě jej uzavírajícím, v rovinu, která se otevírá široko k jihozápadu, směrem k Mladé Boleslavi.

Tady je výpadní brána hlavních potoků kosteckých, tady, kolem městečka Dolního Bousova soustředěny byly největší kostecké rybníky. Menší polovice Kostecka prostírala se na jižním, event. východním svahu lesnatého chlumu, uzavírajícího na východě horizont humprechtský, anebo přímo na výši jeho. Tu byly vsi „zálesní", jak říkali na Kosti, vsi výše položené než v Kostecku vlastním a hledící již do horizontu libáňského. Zde, jako ostatek i v Kostecku vlastním, kráčíme po prastaré půdě lesní. Všude je patrno, že pluh dotkl se tu země poměrně pozdě, že dlíme na území teprv někdy v 12.—13. stol. zemědělství otevřeném. Půdy nejsou tu sic špatné, ale celkem horší než všude v sousedství.

VSI ZÁLESNÍ.

Opustili jsme kosteckou hranici u Leštiny. Tu jsme již v horizontu libáňském, klesajícím v mírně zvlněnou, dalekými lesy uzavřenou rovinu. Už nevidíme velebného dvojvěží Trosek, nepozdravíme z dáli žádné z krásných hor Turnovska. Jen mohutný, hluboce zbrázděný skalní chlum, na němž kdysi pnul se mocný hrad Veliš, sídlo někdy pana Matyáše Hendrycha z Thurnu, dívá se sem z dáli jako host z cizího kraje. Tam někde u Leštiny počínalo se sousedství Kostecka s jiným velkým panstvím šlikovským: se Starými Hrady neboli Kopidlnem. Leština, Rakov, Markvartice (největší ze vsí „zálesních"), Mrkvojedy (původně Mrchojedy), Skuřina, Lhota Zelenská — to byly všechno vsi kostecké. Dnešní jejich hranice ka-

HRANICE STAROHRADSKÁ.

tastrální byly zároveň mezemi dominia v těch stranách. A ještě dobrou hodinu cesty od těchto hranic, směrem k jihovýchodu uprostřed vsí starohradských, ležel, odtržen od tělesa panství, osamocený kus Kostecka. Byla to velká ves Bystřice u Libáně, s velkými selskými statky, s plochou polí ještě rozsáhlejší než měly Markvartice. Ale nepatřila ke Kosti celá; menší část (r. 1684 sedm sedláků a 4 chalupníci) slušela k Starým Hradům. Odtud měli poddaní na Kost nejdále. Bezmála čtyry hodiny cesty.

Západně od Lhoty Zelenské vstupovala hranice mezi Kostí a Starými Hrady do křižáneckých lesů. To byly vlastně lesy šlikovské; s nimi a se sousedními lesy domousnickými mezoval největší kostecký revír, vyšopolský, tak jako dnes. S výminkou „soudného lesa". Bezmála v prostředku cesty od Lhoty k Vyššímu Poli, na levo od silnice, leželo totiž asi 11 korců smíšeného lesa, o něž veden spor mezi Kostí a Starými Hrady. Spor trval dobře na sto dvacet let. Vyrovnán byl teprv někdy za Marie Terezie, kdy se obě panství o les rozdělila. V archivech najdeš celé svazky svědectví, protokolů, protestací a podání toho kusu lesa se týkajících. A ještě jiné místo uprostřed těchto širých lesů může se pochlubiti bohatým archivním materiálem. Je to dosud znatelná parcela lesa šlikovského, kde stával kostelíček, posvěcený tuším nalezení sv. Kříže. Po něm má celý les jméno své. V letech kol r. 1710 byl kostelík již pustý; z inventáře bohoslužebného nezbývalo v něm skoro nic. Ale obyvatelé Zelenské Lhoty a i jiných obcí sousedních lnuli k němu se zvláštní vytrvalostí. Konaly se tu nejen pouti, ale Zelenští tu pochovávali od nepaměti své nebožtíky a ve velkých svátcích shromažďovali se tu na nešpory. Lhota Zelenská slušela farou do Libáně a libáňský farář, jménem Stella, těžce nesl tento postranný kult. Také proto, že mu ubíral štoly. Zelenští to ovšem vykládali tak, že farář žádá od nich nebývalých desátků a od svátostí že vybírá poplatky neslýchané. Až 1 zl. (60 Kč) od křtu, byť ten nejchudší podruh byl, od svatby po 3 i 4 zl. A k pohřbu nebo ke křtu dává se voziti vždy čtyrmi koňmi! Že mu

SOUDNÝ LES.

ostatek všechno, co předkové jejich platívali, odvádějí bez překážky. Farář v květnu r. 1718 vydal se do Křižánek a skonfiskoval to poslední, co v kostelíku zbylo: zvonek. Došlo tu již dříve o pouti k sběhu lidí a rvačce, při níž farář okrvavil dva Zelenské poddané, ale i sám nějakou ránu utržil. Zelenští si stěžovali mimo jiné také na to, že jim farář nadává lutriánských psů. Farář odpovídal důkazem, že jsou vskutku ve Lhotě luteráni, že říkají, že svatí, figury svatých, očistec, sošky Panenky Marie nic nejsou atd. Že se scházejí u nějakého Karla Maxe na čtení a zpívání, synek Maxův že jim předčítá z knih. Bylo-li to pravda, porozumíme lépe, proč Zelenští lpěli na tom polozbořeném lesním kostelíku. Na Maxe (byl zároveň krejčím) bylo mezi jiným dosvědčeno, že říká, že není žádnej očistec, že on má na světě dost velkej očistec sám. Ale do křižáneckého kostelíka s jinými zpívat nechodí; že se raději pomodlí a si pozpívá doma sám.

BOJ O KOSTELÍK KŘIŽÁNECKÝ.

Být nekatolíkem bylo tenkrát podle zákonů zemských zločinem. Počalo se vyšetřování, jež poměry v zapadlé, ztracené vsi osvětlilo rozmanitým způsobem. Seznamuje na př. s Evou Svobodovou, stoletou slepou porodní bábou ze Lhoty, jež byla jakoby kněžkou křižánecké svatyně. Křtila tu a pochovávala děti, uváděla šestinedělky. Hlavní však bylo, že měla vládu nad živly: vodila mraky a žehnala oheň. „Když mračna vystupujou,“ vypravovala, „jdu na pole, na křížovou cestu aneb po mezi, tam se modlím, mraky za mnou s pomocí boží běžejí. Pustím-li je na rybníky, padnou na rybníky, pustím-li je na lesy, padnou na lesy. Když jest jich mnoho, můžou se rozděliti. Já je cejtím, jejich řeč, jak oni hlučejí, když jdou, i taky je vidím.“ Ceremonie, kterých užívala při tom zaříkání mračen a posílání jich na rybníky kostecké nebo březenské („abyste nemohly škoditi ani obilíčku ani stromovíčku ani dobytečku ani domečku, abyste šly za mnou, kudy já vám cestu ukážu“) zapáchaly poněkud čarodějnictvím. To byl tenkrát také zločin. Bábu vyslýchali, chtěli ji dokonce vézti do Prahy ke konsistoři, ale vskutku neudělali nic; asi r. 1723 Svobodová zemřela. Za to farář libáňský provedl svou: v květnové noci r. 1719 dřevěný kostelík s pomocí šlikovského úřadu pobořil.

STOLETÁ EVA SVOBODOVÁ.

V tom sporu, jejž nám nedávno (v mém Sborníku) podrobněji vyložil historik Fr. Teplý, stáli proti sobě nejen Zelenští a libáňský farář, větřící všude husity a lutriány, ale i obě vrchnosti, o les v sousedství se proucí: šlikovská a černínská. Hr. František Josef Černín, jejž jsme poznali jako osvíceného kavalíra, se Zelenských ujímal a jeho vdova, Belgičanka markýza z Westerloo, dovedla čeliti i rozkazům pražské konsistoře. Napsala (r. 1735), že všechny mrzutosti zavinil libáňský farář svou chtivostí peněz, že zneuctil kostelík sám, když se sedláky dal se do rvačky; mírněji si počínali ti hrubí sedláci než on vzdělanec. Nemohu chválit zcela, psala, že Zelenští bez kněze pohřbívají, ale dovedu si to jejich úctou k místu a předkům vysvětliti. Jen ať farář vrátí věci, jež z kostelíka vzal (patrně šlo nejvíc o ten zvonek) a je rád, že okolní vsi o zvonění Ave Maria tolik stojí. Za to by je měl chválit a ne jim tu útěchu odmítat. O podezření z kacířství ani slova!

Jak vidno, nebylo to „temno" před dvěma sty léty tak naprosté.

DÍL OSENICKÝ.

Vyšopolský katastr byl v těch stranách hraniční obcí kosteckou teprv od r. 1739. Dříve po víc než sto let, tedy i po celou dobu černínskou, náležel prostranný kus kraje dále k jihu se táhnoucího ještě ku Kosti. Stály tu velká ves Rokyťany (Horní a Dolní), k ní přiléhající dvůr Osenice s částí vsi Osenic (ostatek vsi patřil k statku dětenickému), na kopci nad Osenicemi položená ves Bačálky, samota „V Rychnovách" u lesa křižáneckého a několik gruntů ve vsi Veselici. Zemanský dvůr s větší částí vsi Veselice a statek Domousnický drželi tu jako sousedé Kostecka v 17. století rytíři Koučové z Kouče a po nich Rašínové z Ryzmburka. Meze Kostecka obcházela všechny tyto vsi, vybíhajíc od vyšopolského revíru a zase se k němu vracejíc. Až k Ličnu šla po šlikovské hranici, pak, sestupujíc u Osenic s lesnatých výšin do údolí, dotýkala se rozličně hranic dětenických, domousnických ano i dobrovických, aby u Vyššího Pole vstoupila na mez panství březenského a kosmonoského. K Březnu slušel totiž největší díl Řitonic — odtud patřily od r. 1751 4 chalupy ke Kosti — Skyšice byly kosmonoské. Výšiny u Bačálek

odmění poutníka dalekou vyhlídkou, v níž neschází ani Trosky a za jasného vzduchu ani Krkonoše. Ale stojíme tu přece níže než prve u Příchvojí.

Západně od Vyššího, původně Vlčího Pole sestupuje hranice s lesů a výšin do roviny dolnobousovské. Tu již všude mezovalo staré panství s dominiem kosmonoským a březenským. A to na dosti dlouhé linii od Vyššího Pole až do Obrub. Rohatsko bylo ještě ves kostecká. Ves ležela na břehu velikého kosteckého rybníka, Rohatského, jenž se táhl až k Dol. Bousovu (viz přiloženou mapu). Hned pod ním, u Rohatského mlýna, počínal se rybník Bechovský, již kosmonoský. Všechny ty velké rybníky byly ku konci 18. stol., když obilí stoupalo v ceně, zrušeny a proměněny v luka nebo pole. Od Rohatska obracely se hranice k severozápadu, probíhaly vsí Obruby a šly dále směrem k Všeborsku, aby pak v ostrém úhlu obrátily se zpět kolem velké kostecké vsi Přepeř, a dostihly našeho východiska, vsi Kamenice. V Obrubech patřil ke Kosti dvůr a asi třetina vsi; ostatek vsi slušel k panství kosmonoskému. Přepeře nepatřily také ke Kosti úplně; jednu větší chalupu a šest malých drželi tu hr. Valdštejnové k svému panství klášterskému, dnes mnichovohradišťským zvanému. Velké selské grunty příslušely ke Kosti; přepeřští sedláci s pohrdáním mluvili o „sedmi nemastných nudlích“ klášterských. Hranice s Klášterem počínala se hned u Obrub. Ale původně to byla hranice s rytířskými statky v Malobratřicích. Jeden z nich koupili hr. Valdštejnové kol roku 1680, druhý, na němž seděl (od r. 1661) rod Straků z Nedabylic, po r. 1716. Tak i tu vidíme, jak rytířská zboží zanikala čím dál tím více v magnátských dominiích.

MEZ S BŘEZNEM A KOSMONOSY.

HRANICE KLÁŠTERSKÁ.

V mezích vytčených bylo panství dokonale arrondováno. V středu svém nemělo, mimo nějakou parcelu při samých hranicích, žádných cizopanských ostrovů. Za to slušela k němu řada větších a menších gruntů, roztroušených v panstvích jiných. Byly to usedlosti, jejichž roční plat byl ještě v dobách předhusitských věnován ke kostelu sobotecképmu. Roční plat šel tedy ke kostelu, ale panství nad těmi grunty vykonával kostecký pán. Byly to především usedlosti ve

GRUNTY V SOUSEDSTVÍ.

vsích panství klášterského: v Bosni půllánový statek, od něhož se později oddělila chalupa (před rokem 1848 čís. pop. 35 a 18), chalupa v Dnebohu (č. 8), dvě usedlosti na Mužském (č. 1 a 2) a chalupa v Zapudově (č. 4). Ještě dále, na hranicích panství dubského a svijanského, hodinu cesty za Svijany směrem k Českému Dubu, patřil ke Kosti velký statek selský v Havlovicích, v 19. stol. rozdělený již na čís. 2, 3, 4. A ještě dále na míli cesty odtud, ve vsi Malčicích, kde mělo panství českodubské dvůr, patřila jedna chalupa ke Kosti (č. 7 a 4). Z ní jediné šel roční plat k panství, nikoli děkanovi soboteckému. Malčický poddaný sedlák měl na Kost z celého panství nejdále. Pět až šest hodin cesty.

PŮVODNÍ ROZLOHA KOSTECKA.

Tak vidíme, že sídlo celého dominia, hrad Kost, nalézalo se takřka na samé severozápadní hranici panství. Nebylo tomu tak původně. Původně, v době Karla IV., kdy byla Kost založena — stalo se to asi touže dobou, co vystavěn byl Karlštejn — a v prvých letech Václava IV., patřily ke Kosti všechny lesy dnes svijanské od Žehrova až k Bousovu a s nimi značná část Turnovska. Kostecký pán byl na př. tenkrát patrónem všeňského kostela, hodinku od Turnova. Na straně sobotecké podával kněze do Sobotky, Oseka, Nepřívěce a Libošovic, ale nikoliv do Dolního Bousova, nikoliv do Vyššího Pole. Oba Bousovy, Přepeře, Rohatsko, Trní, Vyšší Pole a ovšem všechny vsi zálesní tenkrát ke Kosti nepatřily. Tenkrát nebylo v Čechách tak velikých panství, jako později a zejména ne tak scelených. Po větších vsích bylo hojně vladyckých zboží, a církevní a rytířské vsi nebo usedlosti prostupovaly mnohonásob i territoria větších držav panských. V době krále Václava IV. odtrženo bylo od Kosti a připojeno k Rohozci všechno, co leželo ve vlastním Turnovsku. Hlavní část toho dostala se později Svijanům. Tedy již někdy za časů Husových založena byla staletá hranice mezi lesy svijanskými a kosteckými tak, jak se zachovala do dneška.

Jak rozšířilo se dominium kostecké ze středu svého, z krajiny mezi Kostí a Sobotkou, do hranic námi popsaných, nechci po-

drobně sledovati. Stačí říci, že po válkách husitských, za panování Zajíců z Hazenburka, vzrostlo nesmírně. Zaujímalo tenkrát větší plochu než později, v tom části potomního panství březenského, kosmonoského a klášterského, na př. dvory ve Studénce a Nasedlnici. Ale za Šelenberků, počátkem 16. stol., byl kus po kuse odprodáván. Tak teprv za Lobkoviců, od polovice 16. stol., v době, kterou vůbec vyznačuje snaha organisovati větší dominia, zaokrouhlovati a scelovati je a rozmnožovati dvory panské, bylo dohoněno, co před tím promarněno. Staré původní panství kostecké mělo jen jediný dvůr, Semtiny; v třicetileté válce má již dvorů pět! R. 1598 koupil kostecký pán, Oldřich Felix z Lobkovic, poplužní dvůr Osenice, s druhým dvorem pustým v Osenicích a 4 chalupami, od Štěpána Jiř. z Šternberka za 1900 kop čes. (asi 265.000 Kč). Roku následujícího koupil celý statek Hoření Bousov, t. j. dvůr, pivovar a ves Hoř. Bousov, vsi Vochvišťovice (dnes Vošťovice), Rohatsko a Přepeře, od Adama Mstidruha z Chlumu za 9500 kop čes. (1 mil. 330.000 Kč). Dříve r. 1587 koupila Anna Lobkovská z Hradce a na Kosti od Viléma ml. Odkolka dvůr a tvrz Velké Obruby se vsí Zelenskou Lhotou za 4025 kop čes. (560.000 Kč). R. 1623 koupila paní Polyxena z Lobkovic, také od člena rodu Odkolků z Oujezdce, dvůr Vyšší Pole s krčmou a kostelíkem za 8300 kop míš. (580.000 Kč). Tak přibyly k Semtinám ještě čtyry nové dvory. S těmi, jak jsme viděli, přikoupeno zároveň několik vesnic; některé jiné vsi skoupeny dříve v 2. polovici 16. stol. Tenkrát na př. (r. 1572) koupena ves Lavice. R. 1557 koupena od panství rohozeckého t. zv. rychta zaholská, t. j. vsi Rakov, Leština, Mrchojedy (dnes Mrkvojedy) a mlýny v Dolích. „Záholskou" slula rychta ta úřadu rohozeckému snad proto, že ležela za „holským" lesem. Tak nebo krátce „Hola" sluly tenkrát lesy kostecké mezi Podkostí a Žehrovem. Tak celkem vidíme vzrůstat Kostecko v to rozsáhlé dominium, jehož hranice jsme výše pro 17. stol. popsali.

ZA HAZENBURKŮ.

VZRŮST ZA LOBKOVICŮ.

A z koupí těch můžeme se zároveň poučiti, jak roztříštěna byla territoria dominií namnoze ještě v 16. stol. a jak energicky počali

tenkrát starati se velicí gruntovní páni o řádné scelení své državy. Mohly-li vsi Rakov nebo Mrkvojedy náležeti k Rohozci u Turnova, vzdálenému pět až šest hodin cesty a dvěma nebo třema panstvími oddělenému, nebo mohla-li Zelenská Lhota slušeti k Obrubům, je zřejmo hned, že vrchnost ve vsích tak vzdálených mohla vybírati jen platy a dávky, ale o pronikavější správě a o naturálních robotách že nemohlo býti dobře řeči.

ODPRODEJ DÍLU OSENICKÉHO.

V mezích vyložených trvala pak kostecká země až do r. 1739. Tenkrát nový pán kostecký, Václav Kazimír Netolický z Eisenberka, odprodal od Kosti hr. Karlu Batthyanymu, držiteli statku dětenického, t. zv. díl osenický panství kosteckého, t. j. dvůr v Osenicích a část vsi Osenic, vsi Hoření a Dolní Rokyťany, Bačálky a části vsí Veselic a Hrubé a Malé Bystřice (u Libáně) se vším příslušenstvím. Panství tak zmenšené, ale nejvzdálenějších částí svých zbavené a lépe arondované, zachovalo se již nezměněně až do velkého roku převratu starých řádů a ústav, do r. 1848, když zrušeno bylo poddanství a kdy následkem toho odpadl od dominia všechen rustikál. Podrobný obraz panství z doby Netolických, již po odloučení dílu osenického, zachovala nám pěkná mapa přehledná, zhotovená zeměměřičem Ignácem Hötzlem kol r. 1750. Je přiložena v zmenšené reprodukci k naší knize.

Ještě několik slov o osudu Kosti v době nejnovější.

KOST ZA NETOLICKÝCH A VRATISLAVŮ.

Václav Kazimír Netolický, nový pán kostecký (byl z drobné šlechty, ale brzo povýšen do stavu panského a pak hraběcího) dosáhl díky svým schopnostem správním a finančním v době Marie Terezie nejvyšších úřadů v království. Ale tu šlo již o hodnosti, jichž stará ústava česká neznala; nadaný povýšenec sloužil vlastně absolutistickým záměrům nového režimu, jež připravovaly již splynutí zemí českých se zeměmi rakouskými v jeden nový stát. Z dominia kosteckého zřídil rodinný fideikomis, ale umíral (r. 1760) bez naděje, že panství bude zachováno potomkům. Jeho syn, Jan Adam, zemřel r. 1769, podkopav si zdraví rozmařilým životem; zemřel bez dědiců,

STATEK VE SKUŘINĚ Č. 13. (U ŠVORCŮ)

ač byl dvakrát ženat (prvý sňatek s dívkou stavu měšťanského byl na nátlak otcův v niveč obrácen). Tak se svěřenství dostalo zeti Václava Kazimíra, hr. Frant. Václavovi Vratislavovi z Mitrovic. Vratislavové (přijali do titulu i jméno Netolických) byli odtud pány na Kosti až do r. 1867, do smrti vnuka Františkova, hr. Eugena. Sídlili nejvíc na zámečku ve Vyšším Poli, kde zřídili park, svou dobou velmi slavený. Hr. Eugen tu ovšem mnoho nepobyl; udělal velkou kariéru v službách vojenských (byl polním maršálkem a rytířem zlatého rouna). Eugen zůstal neženat; o fideikomis počal se dlouhý proces mezi potomky jeho nejstarší sestry, která se r. 1810 vdala za cizince korsického původu, hejtmana v císař. armádě, Josefa Pozzo di Borgo. Nejbližší příbuzný jeho, Flaminio dal Borgo, proces r. 1872 vyhrál, přes to, že potomci druhorozené sestry Eugenovy (byla to známá vlastenka hr. Eleonora Kounicová) dovozovali, že soudní rozhodnutí protiví se výslovnému znění fideikomisní listiny, protože choť hejtmana di Borgo porodila muži syna již dva měsíce po svatbě i protože její muž byl pouhý vlašský „nobile", tedy nerovnorodý. Ale hr. Vratislav před svou smrtí patrně uznával nároky italských nápadníků. Tak dostala se Kost trvale cizímu rodu (sídlo jeho je v Pise); prvý vlašský pán českého panství zasloužil se nemálo o starý hrad Kostecký, dav jej restaurovati, a to s porozuměním pro jedinečný půvab jeho. Kdybychom měli po ruce korespondenci Netolických a Vratislavů (prozatím chová Kostecko jen hroby jejich v kostele soboteckém), v tom snad i listy tří sester komtes Vratislavových z vyšepolského a pražského prostředí, bylo by lze třetí díl Knihy o Kosti doplniti kapitolou o životě a duchu české šlechty v době osvícenství a romantismu, podobně jako nám dobu baroku ilustrovaly papíry černínské.

PROCES O KOST 1868—1872.

KAPITOLA II.

POHYB SELSKÉ PŮDY.

ODHAD KOSTECKÉHO RUSTIKÁLU V ČESKÝCH KATASTRECH. — BERNÍ ROLLA. — STAROČESKÉ KORCE. — SVÁDĚNÍ GRUNTŮ. — ŠLECHTA NA SELSKÝCH STATCÍCH. — NOVÉ DVORY HUMPRECHT, KDANICE, RAKOV. — NÁHRADA PODDANÝM ZA PŘEPLACENOU BERNI. — KATASTR TEREZIÁNSKÝ. — JAK SE PÁNI ZBAVOVALI SELSKÉ DANĚ. — KATASTR JOSEFINSKÝ. — OBCE KATASTRÁLNÍ. — KATASTR STABILNÍ. — ZJIŠTĚNÍ JEHO RUSTIKÁLU. — SROVNÁNÍ JEHO SE STARŠÍMI KATASTRY. — DATA STARÝCH KATASTRŮ O VEŠKERÉ PLOŠE ČESKÉHO RUSTIKÁLU.

ÚSTAVA středověká, která vytvořila v dominikálu a v rustikálu dva rozličné světy právní a hospodářské, žádá od historika, aby práci o dějinách feudálního dominia rozdělil ve dvě části. T. j. aby zvláštní studium věnoval půdě panské, zvláštní půdě selské. Selské půdě dáme přednost. Historie její je daleko bohatší zájmem i problémy; psáti její dějiny znamená psáti dějiny selského stavu. Tomu tedy budeme věnovati největší část „Knihy o Kosti". Nejdřív jest se nám seznámiti s rozsahem a pohybem půdy, jež byla nositelkou selského života.

O rozloze kosteckého rustikálu shledal jsem tato úřední data:

DATA O ROZLOZE RUSTIKÁLU.

	Kostecko	Kostecko	
	v letech 1623 až 1739, celý rustikál v korcích	bez dílu osenického, celý rust. v korcích	jen orná pole v korcích
Berní rolla z r. 1654	15433 (jen pole)		13112
T. zv. katastr tereziánský z r. 1725	19954	17359	14308
Katastr josefinský z r. 1785—7.		19278	14866
Stab. katastr z r. 1842		23355	17292

Tabulka dala mnoho hledání a práce. Ale neradím čtenáři představovati si na základě jejím historii kosteckého rustikálu. V tom směru by tabulka poskytla (mimo řádku poslední) čísla vesměs omylná. Poznáme na př. k svému překvapení, že kostecký rustikál pokrýval r. 1842 menší plochu než r. 1654. Podle tabulky by tomu bylo naopak. Mezi lety 1650 až asi 1760 staly se značné posuny mezi půdou dominikální a rustikální na Kostecku. O tom zápasu, z něhož vyšla selská půda odrána a ochuzena, nepovědí data naše nezasvěcenému praničeho. Je tedy nezbytno vyložiti podrobněji, jak vlastně máme číselným datům tabulky rozuměti. Toho je třeba tím více, že data ta jsou velmi poučna pro dějiny našich katastrů. Mám tu na mysli hlavně povahu a cenu katastrálního vyměření půdy. O tom si tedy promluvíme. Zároveň seznámíme se z bezprostředního názoru s podstatou zjevu, jenž je znám v našich agrárních dějinách pod jménem „svádění" selské půdy, jenž však nebyl, pokud vím, nikde dostatečně vyložen.

CENA JEJICH.

První český katastr, jenž toho jména zasluhuje, sepsán byl z usnesení sněmu zemského r. 1654. Je znám pod jménem berní rolle nebo rully. Podnětem k němu bylo dávné přání berní správy zemské zvěděti, kolik na kterém panství je vlastně poddaných a mnoholi půdy jim náleží. V prvém díle jsme slyšeli, jak dovedly vrchnosti, dovolávajíce se a někdy předstírajíce zničení panství svého pohromami válečnými, udávati v berních fassích menší a menší počet poddaných. Kost na př. klesla s 500 přiznaných poddaných z r. 1615 na tři poddané v r. 1649. Pro vyměření daně gruntovní měl tedy býti získán nový, spolehlivý základ. Poněvadž půda dominikální byla vší daně osvobozena, mohla se nová rolla týkati pouze půdy poddanské. Ale vskutku zabrala do svého popisu i královská města a svobodníky. Přes to je berní rolle v podstatě soupisem selské půdy v království. Je to soupis, jenž má zároveň úkol býti věrným strážcem selské půdy: co v něm bylo za půdu nesvobodnou označeno, nesmělo bez vědomí zemské správy býti potaženo k domini-

BERNÍ ROLLA Z R. 1654.

kálu. Půda v katastr pojatá měla tím způsobem býti bezpečně rozlišena od urozené půdy panské na všechnu budoucnost. Zcizení její umenšovalo by zajisté královské daně ke škodě panovníka i země. Nevím, zda hned v těch letech či teprv později uplatnila se zásada, že rok 1654 má býti „annus directorius", rozhodující rok. To jest, připojila-li někde vrchnost část rustikálu k svým svobodným dvorům před r. 1654 a nedostala-li se ta svedená půda do berní rolly, mělo to při dominikálu jako půda svobodná zůstati bez překážky. Kde však vrchnost zabrala díl rustikálu po r. 1654, tedy díl do berní rolly již pojatý, tam měla z něho platit daň stejnou, jako by půda zabraná byla dále v rukou selských.

INSTRUKCE KOMISÍM KRAJSKÝM.

Materiál k berní rolli byl sebrán r. 1653 a 1654 prostředkem sněmovních stavovských komisí, jimž přikázáno k studiu po několika krajích najednou. Měly uloženo poznamenati jménem každého sedláka, chalupníka i domkáře, udati, kolik má polí vůbec, kolik osívá na zimu, kolik na jaro a kolik má dobytka, v tom zvláště kolik potahu, konečně pěstuje-li nějaké řemeslo nebo má jinou výživu. Na kvalitu polí sic zapomenuto nebylo, ale byla poznamenána souhrnně u osady slovy: pšeničná, prostřední, špatná a pod. Stará přiznání z dob před válkou měly komisse kontrolovat urbáři a gruntovními knihami, měly se do každé osady odebrat osobně, vyslechnout poddanné, samy sečíst dobytek, přímo shlédnout pole. Podvody se při popisu dály jistě: lidé na př. zahnali dobytek do lesů nebo vysadili okna a dvéře u chalup a opustili je, vydávajíce grunt za pustý. Na všechny takové klamy měly tedy komise míti dobrý pozor. K tomu směřovalo i ustanovení, že pokuty za falešná udání připadají komisi. Pochybuji, že komise provedly úkol svůj tak svědomitě, jak jim ukládaly instrukce. K tomu by sotva byla stačila krátká doba, v níž se díla shostily. Tím více, že měly nařízeno vyšetřit i poměry církevní a náboženské a starati se, aby celá řada zemských zákonů z posledních let (na př. o mírách a váhách, silnicích, židech a j.) byla v život všude uvedena.

O nějakém vyměřování selské půdy, jak vidno, nebylo řeči. Po-

zorujeme také, že sepsána býti měla pouze orná pole. Nikoliv tedy zahrady, luka, pastviny. O soupisu selských lesů je sic zmínka v instrukci, ale v Boleslavsku byla počítána pouze role. To prozatím stačilo a proti dřívějšku bylo velkým pokrokem. Ta doba, jež chtěla míti přesné vědomosti o ploše a výnosu poddanské usedlosti, byla ještě daleko. Jsme ještě napolo v středověku, kdy se vše odhadovalo podle oka a kdy také plocha orné půdy byla vlastním měřítkem velkosti selského statku.

PŮVOD DAT BERNÍ ROLLY.

Ale jak se stanovila ta plocha orné půdy? Na Kostecku přímých zpráv v té příčině nemáme, ale mohu se domysliti odpovědi. Potřebná data předložil komisi patrně hospodářský úřad kostecký a komise snad výslechem poddaných nebo rychtářů je zhruba zkontrolovala. Kostecký úřad předložil podle všeho seznam poddanských gruntů s obvyklým na panství vytčením jejich velikosti. To záleželo v odhadu na lány. Lán se na Kostecku v 17. stol. počítal na 60 korců výsevku. Z popisu gruntů kosteckých vím, že na př. ve Vesci (ves nejbližší zámku Kosti) byly dva lány (dnes č. 1. a spojená čísla 3. a 18.). V berní rolli jsou oba statky počítány po 60 kor. rolí. Ve Vesci byly dále tři půllány. Byla to čísla 11, 12 a 4. Oběma prvým číslům připsáno v rolli po 30 korcích, číslu 4 korců 40. Ten půllán byl vskutku větší. Dva grunty čtvrtlánové (č. 9 a 10) odhádány jsou v rolli po 15 korcích, dva grunty třičtvrtilánové (č. 7 a 15) po 54 korcích. V tomto případě šlo o třičtvrtilány, jež se velikostí mnoho od lánů nelišily. Tak celkem dostala se do berní rolly v okrouhlých číslech vyjádřená kostecká repartice lánová, upravená způsobem vyloženým.

KORCE BERNÍ ROLLY.

Zbývá otázka, jaké korce má berní rolle na mysli. Soudil bys, že jde o normální český korec pražské míry, a to, jak z berní rolly patrno, nikoliv o korec plošný, nýbrž o korec výsevku. Komise katastrální, jež později r. 1725 vyměřovala na Kostecku nový katastr „tereziánský", potvrzovala, že v berní rolli běží o korce výsevku, ale tvrdila že na Kostecku má berní rolle na mysli korce výsevku míry

vrchovaté, nikoliv míry rovné čili sháněné. Ten nasypaný vršek, odborně zvaný „cumulus", odhadovala u každého korce na dvě čtvrce. Jinými slovy: komise stála na tom, že korce r. 1654 vyčtené jsou korce o jednu osminu větší normálního zemského korce. To znamenalo, že 200 korců berní rolly je vlastně 225 korců normálních. Při celé ploše rustikálu šel rozdíl do tisíců. Úředníci kostečtí tvrdili, že, co pamatují, nevysívalo se ani neprodávalo obilí (kromě ovsa) na Kostecku nikdy na korce vrchovaté.

DRUHY KORCŮ NA KOSTECKU A V OKOLÍ.

Nevěřím také, že by na Kostecku byli kdy korci osevu, krom ovsa, rozuměli korce vrchovaté. R. 1640 píše na př. kostecký hejtman: „Ječmeny aby se měly míra vrchovatá kupovati, o tom v kraji boleslavským nikdy nebylo slyšeti ani se toho tím celým krajem ukázati nemůže." Ale vím, že kostecký korec byl vskutku o jednu osminu větší korce pražského. Odtud asi omyl rektifikační komise. Tenkrát totiž přes všechno úsilí sněmů zemských měly ještě jednotlivé krajiny naší vlasti své vlastní, místní míry. Všude sic drželi se základního typu, korce čili strychu, ale velikost jeho byla namnoze rozličná. Rozdíly ty pohybovaly se v určitých mezích; ale uvidíme, že dosahovaly až 50% velkosti pražského korce. Byly to asi podobné rozdíly, jaké trvaly i v jednotlivých státech a zemích Německa co do velikosti jitra, t. j. našeho korce. Jitro kolísalo tam rozličně mezi 25 až 38 ary; anglické jitro, acre, mělo 40·5 aru. Jitro rakouské a saské rovnalo se dvěma průměrným německým jitrům. Na Sobotecku se měřilo a počítalo na strych míry velké, jenž se rovnal jednomu strychu a dvěma čtvrcím pražské míry. Byl tedy větší o osminu korce zemského. Tato míra slula také „měrou osepní"; jí měřen byl osepní oves, jejž poddaní co rok odváděli vrchnosti. Byla to tedy míra prastará.

OSEPNÍ KOREC.

Poněvadž účty vrchnostenské za Černínů počítaly jen s mírou pražskou, lze si představiti, jaká potíž byla při prodeji a koupi obilí s těmi rozličnými korci v okolí. Starý známý náš, Bůva, zaříká se r. 1644, že Turnovským už obilí neprodá, pro jejich neskrovnou míru. Žita 96 strychů 1 věrtel je na jejich míru jen 80 strychů 3 čtvrce. To jest: korec turnovský byl o jednu pětinu větší korce pražského.

Přišel-li na panství nový úředník z jiné krajiny, měl co dělat, aby se do místních měr a vah vpravil. Tím více, že někde bylo současně užíváno korců několika. Na Kostecku na př. vedle starodávné velké míry osepní a vedle pražského korce — tu a tam lze se dočísti v gruntovních knihách, že pole je oseto tolika a tolika korci pražské míry — měli ještě jeden typ korce, t. zv. hrubou míru soboteckou. Tento korec rovnal se půldruhému pražskému korci. Nalézám o něm zmínku v urbáři z r. 1648. A r. 1644 píše hejtman Vrutický výslovně, že 60 korců a 2 věrtele pšence velké míry vydá na pražskou míru 90 korců 3 věrtele. Poddaní byli zavázáni prodati panskému pivovaru jisté kvantum pšenice: ta měřila se na tyto zvlášť velké korce. Jinak se jich, tuším, neužívalo; po r. 1648 není o nich již zmínky. Za to korec osepní připomíná se častěji; udržel se až do dob Marie Terezie. Při tom je zcela dobře možno, že i v mezích panství jednotlivé krajiny měly ještě korce speciální. R. 1755 na př. prosí purkmistr a rada městečka Bousova u vrchnosti, „aby míra při zdejším městečku dle libáňské míry se srovnávala, podobně i ve vesnicích takovou aby lidem nařízeno bylo držeti.“ „Kořec“ (dřív se říkalo: kořec, jako dosud na př. „stařec“), běžný v městě Sobotce, připomíná se již r. 1361. Tenkrát vymínil si farář osecký, že v tom korci bude mu odvádět desátek jeden sedlák z Horního Bousova. Svědkem při té smlouvě je panoš Jan, řečený Hynčík „ze Střichomě“ svobodný zeman, sedící na poddanském později statku Ortově v Střehomi.

HRUBÁ MÍRA SOBOTECKÁ.

Korcem dnes rozumíme polovici rakouského jitra. Má tedy 800 čtver. sáhů vídeňských (28·7732 aru). Jak velký byl korec staročeský, t. j. normální korec zemský míry pražské? Je to dost nesnadno zjistiti. Staročeský korec obsahoval 8112 čtverečných loket českých neboli tři plošné provazce po 2704 ☐ loktech českých. Držíme-li se převodů úředních (1 loket vídeňský = 0·777558 *m*; 1 loket český = 0·7622718 lokte vídeň.), vypočítáme, že staročeský korec rovnal se ploše 28·496 arů. To znamená, že by měl 792·3 víd. sáhu. Že byl menší než 800 sáhů, t. j. polovice vídeňského jitra, je zcela nepo-

VELIKOST STAROČESKÉHO KORCE.

chybné. Také nedávná práce Lamačova dospívá k resultátům podobným. V ní staročeský korec je vypočten na 28·52 nebo 28·59 aru. Já se budu držeti o něco menšího čísla výše stanoveného. Ale zaokrouhlím je na 792 víd. sáhů. A to proto, že potom srovnají se dva staročeské korce úplně s jedním jitrem vídeňským, počítáme-li totiž jitro za 1584 sáhů. Tak totiž dříve jitro počítáno bylo; jak nabylo převahy počítání rakouského jitra na 1600 sáhů víd., není mi, bohužel, známo. Nejzajímavější je (upozornil na to Kalousek), že podrobné vynaučení pro vrchnosti a obce, jak si počínati při měření půdy pro nový katastr josefinský, dané 20. dubna r. 1785, klade jitro v textu českém na roveň 1600 čtverhranným sáhům, v textu německém však 1584 sáhům. Katastr vskutku počítá s 1600 sáhy; zdali se tak i vyměřovalo, nevím. Vavák, sedlák v Milčicích u Poděbrad, rozdílu mezi dvěma korci staročeskými a novým jitrem nepozoroval.

DVOJÍ VELIKOST RAK. JITRA.

A podobná nesnáz je s officielními převody měr českých a rakouských z doby tereziánské. Ty vycházejí od formule: $82^1/_8$ čes. strychů rovná se 125 měřicím vídeňským. Tato formule a s ní i jiné mi známé tabulky úřední tvrdí, že český korec byl větší než 800 víd. sáhů. Rovnají-li se totiž tři vídeňské měřice jednomu jitru, vede uvedená formule k resultátu, že český korec měl bezmála 804 nebo 812 víděň. sáhů. T. j. podle toho, zda čítáme jitro za 1584 nebo za 1600 sáhů. Na základě jiných záhadných převodů toho druhu, čerpaných z práce Lamačovy, vypočetl Sedláček velikost staročeského korce až na 845 víděň. sáhů. To je vyloučeno. Krátce: kladu staročeský korec na roveň okrouhle 792 víd. sáhům. To znamená, že korec staročeský je o 8 sáhů neboli o 1% menší korce dnešního. Měl tedy 28·48 aru. Osepní korec sobotecký, o osminu větší, držel 32·04 ary. Hrubý korec sobotecký obsahoval 42·728 aru. Byl tedy větší než anglický acre a srovnával se ku podivu dobře s uherským jitrem. Možná, že jednou napadne někomu vysvětlovati jméno Sobotky i starý korec její uherským původem. Při tom by mohl mysliti snad na německé, Uhry opouštějící kolonisty.

PLOCHA KORCŮ SOBOTECKÝCH.

A nyní počítejme. Berní rolle shledala, že je na Kostecku

CHALUPA V PŘEPEŘÍCH Č. 45 (U DRÁSKÝCH)

KORCE S VRŠKEM ČI SHÁNĚNÉ.

15433 korců polí orných. Kdyby to měly býti korce míry osepní, velké, vydalo by to 17362 korců pražských. A poněvadž šlo o korce výsevku, jež staré katastry v horších půdách jako na Kostecku kladly za menší, než byly korce plošné, vydalo by to dokonce 18 až 19.000 korců plošných orných polí. To by bylo mnohem více korců, než bylo shledáno při mnohem pozornějším vyhledávání půdy r. 1725. Polí sic Kostečtí měli ještě více, ale nevěřím, že by berní rolle se přiblížila tak povážlivě výměře skutečné. To by odporovalo všem zkušenostem, jichž lze studiem našich katastrů nabyti. A odporovalo by to také povaze výměrových dat berní rolly, s jejichž vznikem jsme se již seznámili. Řeklo-li se, že lán má 60 korců, mínil se tím r. 1654 patrně normální korec pražský.

V některých vesnicích by ostatek údaje berní rolly, kdyby měly býti vykládány na osepní nebo vrchovaté korce osevu, překročovaly skutečnou, přesně zjištěnou rozlohu selských rolí. Poznáme ostatek, že berní rolle, i když data její vykládáme na pražské korce, udala plochu kosteckého rustikálu plněji, než jinde v království. Z těch důvodů mám za to, že berní rolle i na Kostecku míní svými korci obyčejné pražské korce, ovšem korce výsevku. Není vyloučeno, že komise z r. 1725 chtěla svým tvrzením o výměře z r. 1654 donutit poddané k přesnějšímu přiznání rolí jejich.

BERNÍ ROLLA A PUSTÉ GRUNTY.

Berní rolle neudává vlastně v konečném součtu summu kosteckých polí selských číslem 15·433 korců, nýbrž pouze číslem 14080½ korců. Součet týká se totiž jen půdy hospodáři vzdělávané. Ostatek, 1352 korců (8·7% všeho), slušel ke gruntům pustým. Víme, jak energicky se vrchnost starala o brzké osazení pustin novými hospodáři (srov. díl I., str. 115). Do 10—12 let byly pusté grunty namnoze zase osazeny. Ale ne všechny: někde jevilo se výhodnějším připojit pustý grunt k panskému dvoru. Hejtman Bejšovec již r. 1646 píše pánovi, že dal od pustých statků „do 12 kop záhonů (t. j. jeden lán) lada lesem porostlý ke dvorům vykopati a podvorati.“

Je patrno, že mohlo jíti jen o selské usedlosti v poblíží panského

ZABÍRÁNÍ PUSTÝCH STATKŮ K DOMINIKÁLU.

dvora ležící. Jeden nebo dva opuštěné grunty ve vsi ode dvora odlehlé nemohly míti pro panské hospodářství ceny. Leda že by byla opuštěna celá větší ves nebo znamenitý díl její: to by už stačilo k založení slušného dvora. Takový případ nenastal na Kostecku nikde. Ale u jednoho dvora panského pozorujeme přece, že u něho polí po r. 1648 značně přibylo. Byl to dvůr Osenice, ležící na nejzazší hranici panství, v sousedství statku dětenického a domousnického. S dvorem mezovaly vsi Horní a Dolní Rokyťany, bohaté velkými selskými grunty. Dva či tři z nich, dohromady 3—3$^1/_2$ lánů role, ve válce spustly. Zde, tuším, poručil Bejšovec „lada lesem porostlý" ke dvoru zorati. Brzo potom navrhl asi hejtman pánu, zříditi z opuštěných gruntů rokyťanských nový dvůr panský. Statky zmíněné by k tomu nestačily. Proto r. 1650 koupila vrchnost největší živnost rokyťanskou, dvoulánový statek Matěje Matlasa. Celkem dostala tak do své moci přes 5 lánů orné půdy, nehledě k ostatnímu příslušenství.

DVŮR ROKYŤANSKÝ.

Tím způsobem vznikl nový panský dvůr Rokyťanský. Již r. 1650 se s ním setkáváme v inventáři. Dovídáme se odtud, že stavení (patrně Matlasovské) bylo na spadnutí a že potahy, dobytkem a nářadím byl dvůr opatřen velmi chudě. To se tedy stalo ještě za hraběte Heřmana. S nastoupením hr. Humprechta, asi po 15 letech, byl dvůr zrušen a pozemky jeho připojeny k nedalekým Osenicům. Při tom směnila vrchnost se sedláky rokyťanskými část polí tak, aby nový majetek se starou půdou dvora zcelila. Co bylo příliš odlehlé, prodala zpět poddaným.

VÝZNAM RČENÍ SVÉSTI GRUNT.

To je první mi známé „svedení" selské půdy ke kosteckému dominikálu. Termin „svedení" neznamená statek převésti, odciziti nebo něco podobného. „Svésti" grunt znamená jej zrušiti, v nivec obrátiti, kassirovati, t. j. především v urbáři nebo v gruntovní knize. Slova se užívá, i když jde o rozdělení selského gruntu v části menší: i při tom původní grunt jako právní jednotka byl v nivec obrácen a do urbáře musily býti vloženy dva grunty nové. Říkalo se však v takovém případě také, že byl statek „rozveden". Nesprávno je dále představovati si, že vrchnost pustý grunt jako věc nemající držitele,

zhola zabrala. Vrchnost jej musila řádně koupiti. I když ušel nebo umřel hospodář spustlého statku, byli tu jeho dědici nebo jiní nápadníci. Statek Matlasovský (jenž nebyl pustý) koupila vrchnost za 750 kop. míš. (52.500 Kč), jiné dva statky za 140 a 190 kop. I statek Matlasovský koupen lacino (byl jistě velmi zanedbaný), druhé dva jsou koupeny asi za třetinu normální ceny. Pole jejich již asi zarůstala lesem. Do gruntovních knih vloženy kupní smlouvy ku podivu pozdě. U statku Matlasova až r. 1656, u druhých r. 1654. Podivno je také, že dva z těchto statků, Matlasovský a Tvarohovský, dostaly se do berní rolly. Každý z nich tu odhadnut na 100 strychů, ale poznamenáno, že oba grunty připojila vrchnost ke dvoru. Toto vtělení dvou svedených statků do berní rolly mělo, jak uvidíme, důležité právní důsledky.

DROBNÁ ŠLECHTA NA SELSKÝCH GRUNTECH.

Další větší svedení poddanské půdy na Kostecku jsou jiného rázu. Náležejí vesměs do doby hraběte Humprechta a jde vesměs o rozsáhlejší selské statky, jež si byla zakoupila drobná šlechta. Hlavní je, že skoro ve všech případech je vrchnost o koupi žádána, někdy prosebně žádána. Toto faktum samo je patrným svědectvím, jak poklesl výnos třeba velkého poddanského statku po válce třicetileté. Nebylo lze hospodařiti s prospěchem ani sehnati kupce. Před válkou a ještě během války vidíme, jak hojně a ráda kupuje drobná šlechta větší selské statky po vsích kosteckých. Ve Vesci, v Střehomi, Březně, Předměstí, Kdanicích, Rakově, Zelenské Lhotě — všude přechází po jednom větším gruntu z rukou selských v držení urozeného vladyky nebo naopak. Tenkrát zemědělství vynášelo, zejména na velkých panstvích, kde kromě dvorů měli tisíce ovcí, na kopu i víc rybníků, pivovar nebo i jiný hospodářský průmysl. Takový velkostatek, zejména byl-li v držení bohatého pána a dobrého hospodáře, zabíral valem menší samostatné statky vladycké v sousedství. Viděli jsme v kapitole předchozí, jak páni na Kostecku vykoupili kde kterého menšího rytíře-souseda. Nebohatým rytířským rodinám jevilo se výhodnějším hledati si grunt v mezích dominia, zakoupiti statek poddanský a chtěj nechtěj odváděti z něho roční platy a roboty.

Osobou svou takový šlechtic nebyl však poddán pánu velkostatku. Jako rytířský člověk zůstal svobodným Čechem, a jen běžné povinnosti ze statku vybýval jako jiný obyčejný sedlák. Byl-li zakoupen na panství delší dobu, býval jistě často hostem na zámku kosteckém, vstoupil v styk s rodinou pánovou, dosáhl osvobození od robot nebo jiné výhody. Šlechta, jež se tím způsobem zakupovala na Kostecku, nenáležela k starým rodům rytířským, nýbrž k nové šlechtě vladycké, v 16. století se u nás rozmáhající (srv. díl prvý, str. 22). Kdo nebyl šlechticem, nepatřil tenkrát do české společnosti, s výminkou snad měšťanů měst královských. Ale získati šlechtický přídomek a erb nebylo tehdy svobodnému Čechu tak nesnadno. Zejména, byl-li panským úředníkem. Z těch vrstev pocházel největší díl nové šlechty vladycké, jež ovšem, pokud si nezakoupila statek svobodný a v stav rytířský řádně přijata nebyla, na sněmu zemském zastoupení neměla.

PRÁVNÍ POSTAVENÍ JEJÍ

Během pěti let vykoupil hr. Humprecht všechny selské, vladyky osazené statky na Kostecku. Po r. 1671 nebylo, pokud vím, mezi usedlými na panství žádného šlechtice. Koupěmi zmíněnými vznikly tři nové dvory panské: dvůr humprechtský, kdanický a rakovský. Promluvíme si o tom podrobněji.

NOVÉ DVORY PANSKÉ.

Ve vsi Březně u Sobotky byl v držení zemanských rodin větší poddanský dvůr o třech lánech rolí bez jedné čtvrti. Před válkou třicítiletou seděl na něm rytíř Joachym z Rungen, bývalý panský úředník kostecký. Od něho ujal jej (za 1830 kop míš.) p. Jan Vilím Uranoš z Lazína, který býval hejtmanem panství kosteckého v době paní Polyxeny z Lobkovic. Pan Uranoš psal se pansky: „na Březně Soboteckém" a držel také dům v městě na rynku, týž tuším, na jehož místě stojí dnes radnice. Úrok poddanský vrchnosti i kontribuci odváděl z gruntu jako kterýkoli sedlák, ale místo dávek naturálních a robot platil náhradu v penězích. R. 1648 zemřel. Žena i syn byli ho v smrti předešli; statek zdědili tedy bratří jeho ženy, urození rytíři Jan Jindřich a Fridrich Karel Hoberkové nebo též Hubrykové z Hendrštorfu. Prvý z nich držel dvůr ve Ktové pod Troskami (hlavní díl jeho drží dnes má sestra, z druhé třetiny pocházel můj děd Černý),

VLADYCKÉ DVORY V BŘEZNĚ.

druhý statek Samšinský. Jiní členové toho rodu, drželi dvory ve Václavi a v Mackově. Byl to mladý rod rytířský, jenž zbohatl patrně službou hejtmanskou na velkých dominiích; pan Fridrich Hoberk byl na př. po dlouhá léta vrchním hejtmanem hr. Maxe z Valdštejna na Skalách a Svijanech. Byli původně, jako velký počet podobných zemanských rodin, zbohatnuvších panskou službou, německého původu: je až ku podivu, jaká spousta německých jmen vyskytuje se v nové drobné šlechtě české tohoto druhu a to právě v době předbělohorské. Statek Uranošův v Březně ujal starší z bratří, Jan Jindřich, po jeho smrti (1657), pak vdova Sibylla. Pocházela z rodu původem i povahou příbuzného, na Kostecku však déle usazeného, z rodu Kelbichů z Ostrychu. Paní Sibylla prodala pak březenský dvůr v září r. 1666 hraběti Janu Humprechtovi Černínovi za 1000 kop míš. (70.000 Kč). Hodnota statku poklesla, jak vidno, během války skoro na polovici. Není vyloučeno, že tato prvá koupě stala se z podnětu vrchnosti: právě r. 1666 začal si hrabě stavěti zámek Humprechtsberk nad vsí Březnem a půdy tu, především pro oboru, potřeboval.

HUBRYKOVÉ Z HENDRŠTORFU.

Dvůr někdy Uranošův přezván byl potom dvorem humprechtsberským a rozšířen ještě dalšími koupěmi. Tak současně s dvorem paní Sibylly koupil hrabě pustou chalupu Francovu v Březně (u Sobotky), s jednou čtvrtí rolí (jedním čtvrtlánem), která slove „vinicí“, i s vrchem, t. j. návrším, na kterém měl býti postaven zámek humprechtský. Po třech létech koupil, a to zase v Březně, půllánový statek, který v l. 1619—1635 patřil sedláku Hornovi, potom panu Uranošovi a jeho dědicům, roku 1669 pak Elišce, rozené Bukovské z Hustiřan, ovdovělé Hoberkové. Paní Eliška, provdavši se znovu za pana Mladotu, nabídla svůj „dvorec“ v Březně blíž dvoru humprechtsberského ležící, hraběti Černínovi ke koupi. Hrabě jej koupil r. 1669 za 250 zl. rýn. (15.000 Kč) a připojil pole k novému dvoru. Tak vznikl panský dvůr Humprechtsberský. Část pozemků koupěmi v Březně získaných připojena byla k oboře; dvůr sám počítal se v 1. pol. 18. stol. na 183 korců polí. Dodati možno, že hrabě koupil

JAK VZNIKL DVŮR HUMPRECHTSKÝ.

od paní Elišky i dům na náměstí, někdy uranošovský, ,,velmi pustý" a že postoupil ho obci za radnici. R. 1686 vystavěl na něm barokní vížku s hodinami, zdobící dosud náměstí sobotecké. Na zahradě při dvoře uranošovském, koupeném r. 1667, dal Soboteckým místa k stavění 13 domků. To je počátek ,,Nového města" v Sobotce. Dvůr humprechtský je dnes ovšem (a s ním ostatní dvory kostecké krom Semtin a Hoř. Bousova) rozparcelován pozemkovou reformou.

KELBICHOVÉ V KDANICÍCH.

Také dvůr Kdanický byl dvorem poddanským, nesvobodným. Byl, tuším, již v 16. stol. v rukou zemanské rodiny Kelbichů z Ostrychu, původu německého. Před r. 1636 hospodařil tu Jan Kelbich s chotí Alenou, rozenou Kekřicovou z Rychnova. R. 1636 ujal statek starší ze synů Kryštof Fridrich; mladší Jan Bernard vládne potom dvorem v Libunci. Zdá se, že hospodařilo se tu šťastněji; bratří Kelbichové mohli na př. menší sumy zapůjčiti měšťanům soboteckým, a také stav dobytka ve dvoře r. 1654 (16 krav, 13 jalovic, 120 ovcí atd.) ukazuje na dosti vzácný v těch zlých časech na zemanském dvorku pořádek. Na zimu se osívalo při dvoře 50 korců, na jaro 30; to nasvědčuje rozloze asi 150 korců polí. Kelbichové drželi v té době ovšem i jeden lánový selský statek v Trní, jejž ke dvoru připojili. A r. 1648 postoupil sedlák z Předměstí Jiřík Bůva panu Kelbichovi od gruntu svého čtvrt lánu roli ,,pusté, lesem zarostlé, které nijak užívati nemohl" u lesa panského nad Spíšovou.

Ale brzo po tom, po smrti pan Kryštofa (někdy po r. 1650) vedlo se rodině špatně. Nejdříve prodán kostecké vrchnosti selský lán v Trní; vrchnost osadila jej selským hospodářem. R. 1659 vdova po Kryštofovi, Marie Magdalena, rozená Vančurka z Řehnic, ,,nemohouc dvůr pro mnohé kontribuce a jinší nedostatky déle držeti," utekla se k paní markraběnce z Baden (t. j. naší paní Sylvii Černínce) s prosbou, ,,aby týž dvůr k prošacování a k dosazení jinším hospodářem co nejspíše přijíti mohl". Statek byl tedy odhadnut (i s tou Bůvovskou čtvrtí) na 1600 kop. míš. a za tu sumu koupen od hraběnky k ruce sestry její, panny Estery Magdaleny, hraběnky Millesimové z Carettů. Terminy platební smluveny podobně jako

KOUPĚ KDANICKÉHO DVORA.

u selských statků: 600 kop do 4 let, ostatních 1000 kop po 50 k. ročně, takže statek měl býti zaplacen cele až r. 1683! A dopadlo to také jako často u dědických podílů selských: paní Kelbichová, žijíc na výměnku v Kdanicích, na stálé prosby své dostala r. 1667 400 kop najednou a vzdala se nároků dalších. Jinými slovy prodala pohledávku svou za polovici, jen aby jí vyplacena byla tato polovice hned. Slečna Estera, mladší sestra paní Sylvie (zůstala svobodná), statek dlouho nedržela. Postoupila jej bratru Karlovi a od něho jej převzal, patrně ještě r. 1665, hr. Jan Humprecht Černín. Od té doby patřil Kdanický dvůr k dominikálu kosteckému. Rozloha orných polí při něm udává se r. 1654 na 170 korců, počátkem 18. stol. však nestejně: úřad tvrdil, že prodejem z r. 1659 bylo „svedeno" 245 korců rolí; vrchnost, že má dvůr jen 212 korců. R. 1787 bylo polí 200 korců, ale vedle toho dobře na 170 korců jiných kultur. Všechno za 1600 kop čili 112.000 Kč — tedy lacino.

VELIKOST JEHO.

Ve vsi Rakově, bohaté většími selskými grunty, usídlili se rovněž zemani. V posledních letech války třicetileté hospodařily tu dvě rytířské rodiny: Linhartů z Vinoře a Šultysů. Pan Vilém z Vinoře zakoupil se v Rakově r. 1615 a pan Oldřich Linhart z Vinoře, snad syn nebo dědic jeho, spojil dva selské grunty v jeden statek o 200 korcích polí. Pan Hans Hendrych Šultys, zvaný „adjutant", koupil r. 1640 dva statky o 170 korcích. Oba platili a robotovali z nich jako jiní poddaní. Jeden ze statků Šultysových náležel dříve (od r. 1632) Tobiáši Rovenskému z Turnova, písaři důchodnímu kosteckému, jehož smutnou historii z r. 1640 vylíčili jsme v díle prvém. Pan Julius Kryštof z Vinoře, dědic Oldřichův, prodal r. 1661 grunt svůj se svolením vrchnosti Davidu Münzerovi, zbohatlému výběrčímu posudného z Ml. Boleslavě. Stavení bylo sešlé, pole zanedbaná. Münzer vystavěl dvůr znovu, a to prostranně, s třemi světnicemi a kanceláří v přízemí a pěknými osmi komorami v prvém patře. Ale r. 1666 vypukl u souseda požár, jenž strávil také nový, ovšem že dřevěný dvůr Münzerův, s částí dobytka, koní i zásobami obilí. Z té rány se Münzer nezotavil. Stavěti nemohl — a počátkem r. 1668 prosí vrch-

VLADYCKÉ GRUNTY V RAKOVĚ.

nost o dovolení, aby mohl dvůr prodati. Zatím vyšly na jevo nějaké nesprávnosti, jichž se Münzer jako výběrčí posudného dopustil. Byl zatčen, a jeho paní znovu a znovu obracela se k hejtmanu Blatenskému na Kost s prosbou, aby hrabě dvůr ukoupil. Blatenský k tomu neradil, „jsouce to věc malá". Teprv po dvou létech vzkázal paní, že, bude-li u dvora dobře na zimu zasito, Jeho hrab. Excellence, „více z lásky křesťanský nežli pohledávání nějakého užitku" statek koupí a Münzerovi z arestu pomůže. Münzer patrně byl vězněn pro nějaké nedoplatky. Tak r. 1670 vrchnost grunt koupila, tuším, že za 1000 zl. (60.000 Kč). Ale hned roku následujícího koupila i sousední statek pana Hanse Hendrycha Šultyse. V Rakově tím způsobem vznikl nový dvůr panský.

PROSBA O KOUPI.

Hejtman Blatenský před koupí dvoru Münzerova zinventoval v něm stav dobytka „i jinších hospodářských věcí". Inventář dovoluje nám nahlédnouti trochu do hospodářství na takovém zemanském statku. Koní bylo celkem sedm, krav 9, ostatního hovězího 8 kusů, ovčího s jehňaty 34, vepřového 4, slepic 10, husí 20. Dále: 1 vůz, 2 pluhy, 2 brány, váhy k vozům a pluhům 4, žebřiny k vozu 1, lišně 4, saně 1, chomouty 4, vidle podávací 1, hnojný 1, stolice řezací s kosířem 1, věrtel 1 a čtvrce 1, řešeta 2 a voršoufy 2, másnice 1. A konečně železný měděnec v kamnech. Tento měděnec jako zvlášť cenné příslušenství domu najdeme ve všech prodejích selských gruntů; v Rakově byl to ovšem jen železný měděnec. Ke dvoru patřil i malý mlýn, ale bez potřeb mlýnských. Bydlila tu paní Münzerová s dětmi a čeládkou; dvůr byl spálený. Stav dobytka, krom snad drůbeže a pravděpodobně i nářadí hospodářského, je poměrně příznivý.

INVENTÁŘ DVORA RAKOVSKÉHO.

Takovým způsobem byly všechny větší grunty rustikální na Kostecku, krom snad Ortova statku ve Střehomi, proměněny ve dvory panské. Půdou rustikální v právním slova smyslu však býti nepřestaly. Byly zaznamenány v berní rolli, tedy v katastru kontribuční půdy poddanské a proto musila z nich vrchnost platiti selskou kontribuci a nésti za ně všechna břemena veřejná. To jest ubytování

PANSKÉ DVORY SE SELSKOU KONTRIBUCÍ.

STATEK V SPAŘENCÍCH Č. 1

vojska, přípřež, stavění vojenských koní a příspěvky na vybírání kontribuce. Berní rolla stála věrně na stráži: kontribuční půdy nesmělo ubývati, selský grunt vrchností svedený nesměl býti zbaven své berní povahy. Jen z gruntů k Osenicům potažených neplatila vrchnost ničeho, ačkoliv díl jejich byl zanesen v berní rolli. Snad proto, že svedení stalo se před r. 1650 a že tudy půda ta do rolly ani nenáležela. Pojata byla do ní nějakým nedopatřením, zaviněným snad tím, že koupě svedených statků nebyla r. 1653 ještě formálně provedena. Poněvadž však dva z těch svedených gruntů v rolli se octly, byly od berního úřadu zemského spolu počítány do summy kosteckých polí kontribucí povinných a s ostatními dani podrobeny. Neplatila-li vrchnost za ně ničeho, znamenalo to, že berní podíl jejich připadl v repartici daně na veškerenstvo poddaných. Ti platili spolu proti právu za půdu, na které již hospodařila vrchnost.

PROČ SVÁDĚNY SELSKÉ GRUNTY.

V celku vidíme, že znamenité zmenšení selské půdy kostecké z let 1650—1671 nebylo výsledkem zištné spekulace vrchnosti, nýbrž že bylo přivoděno po výtce neutěšenými poměry hospodářskými. Nelze také říci, že by vrchnost jím chtěla poddané zkracovati nebo státu ubírati povinných kontribucí. V nejasném případu osenickém jde spíš o nedopatření berního úřadu než vrchnosti. Rustikál byl vším tím ovšem zeslaben značně a to dílem právě o půdy a grunty nejlepší.

SVEDENÍ ZAMLČENÁ.

Vrchnost však nebyla tak naskrze korrektní, jak by se zdálo z toho, co vyloženo. Svedla gruntů ještě více. Tu jde o menší případy povahy rozličné. V Sobotce byla r. 1601 od kosteckého pána Oldřicha Felixe z Lobkovic, horlivého katolíka a zbudovatele krásného chrámu soboteckého, zřízena společnost t. zv. kůru literátského. Šlo jí především o „hlučnější a zvučnější" hudbu chrámovou, konec konců o zvelebení bohoslužby, kostela, školy, kantorů a varhaníka. Společnost si z darů a sbírek koupila spálený poddanský mlýn ‚V dolích' pod Rakovem, jejž nově vystavěla. R. 1650 postoupila jej vrchnosti a vzala náhradou lánový statek ve vsi Spíšové, zvaný Šumovským. Statek byl spálený, pole ležela ladem a zarůstala lesem. Při tom

vrchnost statek prohlásila za svobodný, t. j. osvobodila jej od robot a kontribuce, nikoli však od roční činže. Tenkrát tedy si ještě pán osvojoval dalekosáhlé právo osvobodit poddanský grunt od královské berně. Po r. 1654 by to již bylo nešlo. Také tento grunt byl podivným způsobem pojat do berní rolle a také za něj platilo kontribuci veškerenstvo poddaných. Grunt byl vskutku rustikálu odcizen. Pochybuji, že kůr při té směně udělal dobrý obchod. Z mlýna šel velký roční důchod 50 kop (3500 Kč); mohl tolik vynésti velký statek, pronajímaný primitivně „na třetí mandel"? Jistě v době před válkou; uvidíme, že ne později.

STATEK KŮRU LITERÁTSKÉHO.

Ostatek poddanské půdy, jíž vrchnost skoupila nebo „svedla", vydal by dobře za tři až čtyry lánové grunty. Jeden pustý grunt v Lhotě Záhumenní padl za oběť nové bažantnici dolnobousovské. K rozšíření obrubské bažantnice koupen v Obrubech poddanský mlýn s rolemi. Ještě jiný statek v Obrubech připojen k dvoru. Ve Vyšším Poli připojen větší grunt rovněž k dvoru. Podobně jedna menší usedlost ve Veselici a jedna v Hor. Bousově. Konečně spojeno s panskou půdou několik kusů selského lesa a zarostlých pustých polí u Malé Lhoty, Libošovic a Veselice. U Hor. Bousova zabrána byla část obecních pastvin k rozšíření bažantnice. Vše to stalo se po r. 1654. Žádnou z těchto koupí neoznámila vrchnost bernímu úřadu. Všude kontribuci musili platiti poddaní, ač ji všude měla platiti vrchnost. Roční ourok z těchto scizených gruntů vydal ročně 17 kop míš. (1190 Kč). Z veškeré svedené půdy, dokud byla v rukou poddanských, plynul vrchnosti dřív roční ourok 144 zl. (8640 Kč) 40 kr. To bylo víc než 10% všeho ouroku poddanského, nečítáme-li Sobotku. Z toho by se zdálo, že kostecká vrchnost svedla dohromady 9·24% rustikálu. Ale jak z rozdílu mezi summou úroku r. 1648 a r. 1738 uvidíme, vzdělala asi vrchnost nově několik poddanských chalup a něco kopanin vyklučili si baráčníci. Neboť úbytek ročního ouroku činí později jen 135 zl.

ROZSAH SVEDENÉ PŮDY.

Berní rolla, neboli jak se později říkalo, jenerální visitace z r. 1654, byla měřítkem selské berní povinnosti až do r. 1748. Tedy bezmála celých sto let. R. 1748 vystřídána byla novým, dokonalejším katastrem, zvaným revisitačním. Byl také a dnes je zván obecně katastrem tereziánským, ač vlastně byl vypracován za panování krále Karla VI. Stavové čeští byli totiž brzo s berní rollou z r. 1653—1655 nespokojeni. Byli by ji rádi nahradili spolehlivějším popisem berní půdy. Ale zdá se, že se zároveň obávali, že by nové šetření nalezlo poddanské půdy více. Jim šlo spíše o to, aby vysoká „osedlost", t. j. berní povinnost, byla snížena. Tak se asi stalo, že všechny ty pokusy o novou jenerální visitaci celého království, od r. 1665 se počínající, nevedly dlouho k patrnému výsledku, leč jen v některých částech země. Stará rolla vládla v podstatě dál. Na Kostecku byla na př. revisitace r. 1668 na jaře (nevím nic o jejích výsledcích), ale i po ní je základem zdanění stará rolla. Sněm z r. 1669 totiž novou jenerální visitaci prostě zastavil. Jak hojné a důvodné byly nářky na vysokou berní osedlost, jakou nápravu tu přivodila úprava katastru z r. 1683 (Kosti, jejíž berní osedlost vzrostla dík plnému osazení rustikálu až na 333 berních jednotek, sleveno tenkrát 6 „osedlých") dočteš se plněji v mých „Českých katastrech". Teprv r. 1711—1713 odhodlal se sněm vzíti nový popis opravdu do ruky. Nařídil, aby všichni poddaní podali nová přiznání o svém pozemkovém majetku a svých živnostech. Ale nejen to: sněm se usnesl, že také vrchnosti mají udati, mnoho-li půdy je v držení jejich. To byl veliký pokrok proti dřívějšku. Po prvé zas od počátku 16. stol. žádalo se od svobodných Čechů přiznání o jejich majetku. Po prvé vlastně v dějinách našich vůbec žádalo se přiznání o rozsahu svobodné půdy, a to zřejmě k berním účelům. Ale mělo uplynouti víc než čtvrtstoletí, než panská půda byla vskutku trvale zdaněna. Fasse dominikálu byly podány, ale víc se nestalo.

POKUSY O NOVÝ KATASTR.

POKUS O ZDANĚNÍ PANSKÉ PŮDY.

Přiznání, jež poddaní i vrchnosti v l. 1713—1714 učinili, byla velmi nedokonalá. Každý chtěl co možná mnoho ulhati. Proto byla na mnohých panstvích stranám vrácena a nařízeno (na Kostecku se

VZNIK KATASTRU TEREZIÁNSKÉHO.

to stalo v lednu r. 1715), aby zhotoveny byly fasse nové. Ty byly během r. 1715 podány. Snažily se vyjíti námitkám zemské komise rektifikační (dnes bychom řekli: katastrální) o nějaký krůček vstříc. Byly ovšem stále daleko pravdy. Proto uloženo zvláštním komisím, ze sněmu zvoleným, aby přiznání z r. 1715 po jednotlivých krajích a panstvích důkladně zrevidovaly. Na Kostecku dála se tato okulární visitace r. 1725. Taková očitá visitace provedena byla všude po Čechách, nejvíc v letech 1717—1729. Výsledkem velké té práce byl nový katastr revisitační (tereziánský), jenž vstoupil v platnost r. 1748.

JEHO MÍRY A OBJEKTY.

Na rozdíl od berní rolly z r. 1654 popisuje katastr tereziánský veškerou půdu poddanskou, tedy ne pouze orná pole. Pole dělí ve tři třídy podle jakosti jejich a přihlíží k jakosti i u lesů. Zvlášť vyčítá lada, t. j. pole, jež zorána byla jednou ve 4—6 letech a zvlášť pole zarostlá a pustá. Plochu polí a zahrad měří pražským korcem sháněným, ale vedle toho udává plochu polí u každého poddaného také podle výsevku. Lesy měří na provazce (tři provazce rovnají se jednomu korci) a luka podle výnosu. To jest podle toho, kolik vydají for čtyřspřežných a for dvouspřežných a to jednak sena, jednak otavy. To rozdělení na fůry dvojího druhu má snad zároveň znázorniti jakost luk. Čtyřspřežní fůra počítá se za dvě dvouspřežní. Kladu jednu fůru dvouspřežní na roveň jednomu korci plošnému. A to ovšem jen fůru sena; s otavou již nepočítám. Mám za to, že tak vystihnu přibližně plochu luk, přihlížeje zejména k tomu, že katastr udává rozlohu selské půdy, pokud to nebyla orná pole, poměrně nízko.

SVEDENÁ PŮDA V KATASTRU.

Katastr tereziánský vychází od berní rolly a zahrnuje tedy všechnu půdu, která již v rolle byla obsažena. A to bez ohledu k tomu, byla-li po r. 1654 zabrána k dominikálu. Neboť tím, jak víme, nepřestala býti půdou rustikální. Ovšem že ve zvláštní rubrice vede v evidenci, co bylo od vrchností „svedeno“. Účelem tohoto opatření bylo, aby vrchnosti byly donuceny platit selskou daň ze vší svedené půdy. Revisitační komise měly na tuto okolnost míti pozor zvláštní.

Proto nejhorlivěji vyšetřovaly ves, v níž se našlo korců méně než r. 1654. Byla zajisté na snadě myšlenka, že co chybí, bylo skoupeno od vrchnosti. Komise měly s sebou zeměměřiče. Zdá se, že ornou půdu zhruba přeměřily.

STARÁ JMÉNA POLOH V KATASTRU.

Katastr tereziánský či vlastně předběžné operáty jeho mají ještě jednu pozoruhodnou vlastnost. Nepočítají pouze, co půdy má ten neb onen grunt v celku, nýbrž vyčítají zvlášť každou větší parcelu. A to nejen podle velikosti, nýbrž udávají i její polohu ve vsi obvyklým názvem polní trati. Tak zachoval nám tento katastr stará pojmenování polí, luk, lesů. A to ve velké úplnosti. Pozdější katastry spokojily se jen názvy hlavních poloh. V naší době sbírají se staré názvy polní znovu a znovu. Rozumnější by bylo jít do zemského archivu a sebrat je z katastru revisitačního: jeho materiál jmen topických je cennější a spolehlivější. Katastr je tu a tam i jinak poučný pro poznání tehdejších Čech: i nyní měly komise nařízeno, podávati zprávy o poměrech na panství vůbec. Hlavně o hospodářském stavu obyvatelstva, o poměrech výrobních a pod., ale i o církevním a náboženském životě, o robotách a jiných požadavcích vrchností. Krátce o všem, co by politickou správu zemskou mohlo zajímat.

Jisto je, že katastr z doby Karla VI. je proti berní rolle pokrokem velikým. Ale jak je pozadu za prvním moderním katastrem evropským vůbec, který touže dobou, za panování téhož císaře, byl pořizován v Lombardii!

POCHYBNOSTI KOMISE KATASTRÁLNÍ.

Pokud jde o ornou půdu, přiznáno jí na Kostecku r. 1713 jen 11861 korců. Opravené přiznání z r. 1715 polepšilo se na 12.788 kor. t. j., jak za to mám, korců osevu míry pražské. Revisitace však zjistila všech rolí rustikálních, i svedené v to počítaje — pokud nota bene o nich věděla — 15.807 korců osevu. Tedy o čtvrtinu víc, než se přiznávalo. Těch 15.807 korců osevu rovnalo se podle vyměření komise 17.668 korcům plošným. Na Kostecku se tedy úředně 1 korec plošný kladl na roveň 0.89 korci výsevku. Jak to bylo vlastně míněno, vyložím v příští kapitole. Komise revisitační, jak již víme, tvrdila, že

15.433 korců osevu vyčtených v berní rolli, je vlastně 17.362 korců osevu míry pražské. A stěžovala si, že našla jen 15.807 korců osevu, tedy o 1555 korců méně, než bylo zjištěno r. 1654! Kam se to podělo? Panští úředníci vykládali úbytek tak, že berní rolla r. 1654 odhadla rustikál příliš vysoko. Že si v některých vsích lidé s nářkem stěžovali, že tolik půdy nemají, kolik je udáno v katastru. Tak zle vskutku nebylo nikde; skoro všude měli půdy víc, než našla berní rolle a velkou většinou i víc pro ten případ, že bychom korce berní rolle pokládali s komisí za korce o osminu větší. Ale my výklad komise výše zavrhli, i nezdržujme se jím déle. Připomínám jen, že nový katastr vyčetl zvlášť mnoho lad a porostlin na Kostecku. R. 1654 byl velký díl této půdy pojat podle všeho mezi orná pole.

DATA O NOVÉ VÝMĚŘE KATASTRÁLNÍ.

Veškerou plochu kosteckého rustikálu vypočetl katastr tereziánský na 21.345 korců. V tom bylo 17.668 korců polí (t. j. 82·7%), 371 zahrad (1·7%), 1468 luk (t. j. 6·8%) 580 lad, 698 pastvin a porostlin — tedy lad a porostlin bezmála 6 procent, t. j. jen o málo méně než luk — a 560 lesů (2·6%). Na díl osenický z celkové plochy připadlo 2902 korců, na Kostecko vlastní 18.443 korců. V těch všech číslech je obsažen i rustikál svedený vrchností. Komise zjistila, že vrchnost zabrala celkem 1391 korců (t. j. 1083 korců v pozdějším Kostecku, 308 v dílu osenickém). V tom rolí 1125 korců plošných čili 1042 korců osevu. Komise holedbala se v svých referátech, jak pečlivě vše vyšetřila. Ale všechna výše zmíněná drobnější svedení, jež jsme odhadli na 300—400 korců, jí unikla. Kdyby byla srovnala starý urbář z r. 1648 s urbářem tou dobou platným a vyhledala, kde co od r. 1648 ubylo ročního ouroku, byla by musila odhaliti svedení všechna.

VÝPOČTY O PŮDĚ SVEDENÉ.

Dělíme-li zjištěnou plochu všeho rustikálu číslem, jež vyměřuje, co vrchnost svedla (zvýšeným o 400 korce zamlčené), poznáme, že k dominikálu potažena byla celkem jedna dvanáctina rustikálu, přesně 8·23%. To je spolehlivější výpočet než onen výše, řídící se úbytkem ouroku. Odečteme-li od čísel uvedených svedený rustikál v tom rozsahu, jak jej zjistila revisitace a odečteme-li také díl ose-

nický, r. 1739 odprodaný, dospějeme k číslicím v tabulce naší obsaženým. Ty týkají se totiž rustikálu, jenž zůstal opravdu v držení sedláků. Zajímati nás mohou jen data, týkající se Kostecka bez dílu osenického; neboť jen tím obírají se pozdější katastry. Plocha zbylého rustikálu v Kostecku vlastním měla tedy 17.359 českých korců; plocha orných polí 14.308 korců. Poznáme na konec, že čísla ta zůstávala skoro o třetinu za skutečností.

UDÁNÍ KOMISE O ZKRÁCENÍ PODDANÝCH.

Revisitační komise z r. 1725 učinila veliké dobrodiní kosteckým poddaným. Udala, že z polí potažených kol r. 1650 ke dvoru osenickému, potom ze statku ve Spíšové, náležejícího kůru literátskému a ze tří menších objektů neplatí vrchnost žádné daně, ačkoliv všecka ta půda je zanesena v berní rolli. Udala ovšem podle pravdy, že berně na ně připadající platí veškerenstvo poddaných. Udání stalo se předmětem vyšetřování ku podivu pozdě, teprv roku 1734—1736. Patrně teprv po smrti hr. Františka Josefa Černína, jenž měl v komisi rektifikační vlivné postavení. Výsledek byl, že vrchnost byla odsouzena nahraditi poddaným veškerou kontribuci z té svedené půdy od r. 1654 až do r. 1734. Nevím, proč s toho rozhodnutí sešlo; r. 1736 stanovena věc definitivně tak, aby vrchnost zaplatila kontribuci jen od r. 1683, „v kterémž se usedlost v království českém kalkulirovala", t. j. stanovilo se nově, jaká plocha půdy má býti vzata za základ pro jeden berní podíl. O tom si ostatek promluvíme níže srozumitelněji. Berní úřad zemský vypočítal r. 1736, že jeden berní podíl (jeden „osedlý") zaplatil na Kostecku od r. 1683 do 1736 celkem 2066 zl. 30 kr. 1 d. Pole svedená k dvoru osenickému, pokud byla zanesena v berní rolli (200 korců), byla čítána za $4^1/_4$ osedlého, literátský statek (60 korců) za 1 ¼ osedlého, ostatek za $^5/_{32}$ osedlého. Dohromady tedy musil panský důchod nahraditi poddaným z $5^{21}/_{32}$ osedlého 11.656 zl. 22 kr. Odečtl-li se podíl vrchnosti jako selskému spolukontribuentu náležející, zbylo čisté náhrady 11.185 zl. To jest pro tu dobu našich 559.250 Kč.

ODSOUZENÍ VRCHNOSTI K NÁHRADĚ.

Bylo to v době, kdy selská kontribuce dosáhla ve vlasti naší nej-

větší, neslýchané výše. Panství klesalo pod břemenem jejím. Poddaní byli na kontribuci dlužni skoro 500.000 K (dva a půl mil. Kč)! Náhrada, jíž se jim dostalo (asi 450 K na jeden lán), znamenala tedy úlevu velikou. Bez té nenadálé pomoci bylo by mnohem víc selských rodin na panství přišlo na mizinu.

Rozsudek z r. 1736 měl ještě jiné zajímavé následky. Vrchnost platila dosud za svedený rustikál, t. j. za dvory Humprechtský, Kdanický a Rakovský selské kontribuce z $10^1/_2$ lánu. Na lán připadlo okrouhle $1^1/_4$ berního podílu. Nyní měla platiti kromě toho nových $5^{21}/_{32}$ podílů. Toho se úřad kostecký ulekl. Vypočítal si předem, že by z některých polí k Osenicům potažených, kdyby měl z nich na příště platiti těžkou daň selskou, neměl nejen valného užitku, ale v letech slabší úrody dokonce škodu. Sedlák to měl vydržeti! A ještě platit z polí ourok a desátek a robotovat na panském! Tak pojali na Kosti úmysl zbaviti se aspoň části selské kontribuce. A to cestou, která tenkrát patrně bývala volena v podobných okolnostech častěji. Rozhodli se totiž postoupit potřebnou část dominikálu poddaným a tedy rozmnožit rustikální půdu do té míry, aby mohla nésti dostatečnou část berní usedlosti. Při tom ovšem měli poddaní z nového rustikálu platiti obvyklý ourok vrchnosti, po případě robotovat.

OBRANNÉ KROKY VRCHNOSTI.

Panství by bylo podle všeho zbaviio se tímto způsobem značné části selské kontribuce. Ale nemohlo. Bylo to právě po smrti hr. Františka Josefa Černína. Allodiální panství černínská stála před kridou; advokáti a úředníci se obávali, že by podstatné zmenšení dominikálu vyvolalo protest věřitelů. Proto obmezila se vrchnost na vyrovnání celkem neveliké. Zhostila se jen $3^1/_4$ podílů selské daně. K tomu konci postoupila poddaným 180 korců polí. Byla to, rozumí se, vesměs pole horší jakosti. Sekretář hraběnky vdovy, Kužel, jenž byl projednáváním té záležitosti pověřen, radil obětovati především drobné, po celém panství rozptýlené parcely po jednom až čtyřech věrtelích, jež panský důchod dosud poddaným pronajímal. Kužel píše sám, že není jisto, jsou-li to pole dominikální, poněvadž leží většinou mezi rustikálem a poddaní namnoze tvrdí, že patří jim.

JAK ZBAVILI SE PÁNI DÍLU BERNĚ.

Letha 1648 dne 10 Februarij položil [illegible] Gruntovniho - . . . . . . - 8 [illegible]
[illegible]

[illegible] Nepřeměnitelnemu Dluhu 4 [illegible]
[illegible] [illegible] - . 4 [illegible]

Doplacení [illegible] Gruntu 8 [illegible]
totiž 28 [illegible] miš.

A. 1649 dne 1 December položil [illegible] Gruntovniho 8 [illegible]
[illegible]

[illegible] . . . . . 4 [illegible]
[illegible] . . . . 4 [illegible]

Letha 1650 dne 4. December Martin Holta položil [illegible] . . . 20 [illegible]
[illegible] Adama Hertlika
[illegible] 7 [illegible]
Martinovi 13 [illegible]
[illegible] 20 [illegible]
[illegible] 20 [illegible]
[illegible] — 13 [illegible]

Letha 1651 dne 12 [illegible] Martin Holta položil
[illegible] . . . . 8 [illegible]
[illegible]
4 [illegible] 4 [illegible] 8 [illegible]

Giný Prodag toho Gruntu.

Martin Holta. Že My Přeperší Stoge Sany Osobnie přzi Registrach Pürgkrechtnich na Zámku Kosti, 1. dne Novemb: Ao 1644. Přiznaní swe gest včzinil, že gest sobě, Manželcze, a Dědicům swym předpsany Grunt po Neb: Adamowi Hertlikowi we Wsy Westey Spowolením Vrozeného Pana Michala Stranskyho z Kraylfeuffelsu: Toho cžasu Heytmana Panstwj Kostského, a podle Wyměřowany Prawa Konsilského Sewssym tiemi od Starodawna přislussenstwim Kaupil za Summu 320 ß miš: Zawdati mage rozdílným Spůsobem - 80 ß. miš. Yhned přzi včzinení Zápisu - 10 ß. my letha 1645. přzi cžasu Swatého Waclawa - 10 ß. miš 1646. 1647. 1648. wsse přzi témž cžase po - 20 ß. miš. dokladati ma. Ostatnj pak Summu giste pozůstáwa - 240 ß miš. Počznauce w Sauč negprw přissti po 8. ß. my, a žeč zaplacení wegss psané Summy dokladati powinen bude. Komu takowé Penize náležeti budau, Předni Zápisowé to vkazugi. Yakož pak mimo Poržízenj Neb: Adama Hertlika přzi Ssacunku gest - 20 ß. miš. na tom Gruntu přiwedeno, za tau přzičžinau se stalo, že též Grunt Martinowi Synu, tymž Poržízenim odkázan byl: Ale že on gsa mladý a Nezletilý Pachollik, a Ewa Dezera negsauce wybyta, ani Statý zgednané nemage, gako ginssy Dcery: Prawe to tak Opatržilo, aby přzi Skládani Třetiho Terminu Záwdawku w Lettu, 1646. 7. ß. miš. na to místo stéhož Záwdawku gi wypusstěno bylo. Item: Martinowi Synu za Dědictwí w Lettu. 1648. Podobným Spůsobem z položeného Záwdawku - 13. ß. my. Wypusstěno býti má. Přzidano gemu k temuž Gruntu Klyssny - 2. Slepicze s Kohautem - 3. Kusy. Pláuh s Železym - 1. Brány Hržeby nabité - 1. Sekera Kladnj - 1. Widly Hnegny - 1. Ržetěz k Wozu - 1. Diže - 1. Obily w Stáwie, Pssenicze - 2. Mt. Žitta 8. Mary Gečzmena - 3. Mt. Hrachu a wykwe - 1. Wůz. Wice Hrachu a wykwe která na Patrže Složená zůstáwa, ta se Annie Wdowě zanechawa.

Item: Ztoho Obily w Stáwie, Hospodarž gest powinen wydati tyž Wdowě na Wyžiwenj Pssenicze - 1. Ir. Žitta - 1½ Kor. Gečzmena - 1. Ir. Z Ossenj na Zymu Setého po - 5. Kor. Pssenicze, a Žitta po - 1. Kor. Ztoho se wyměnuge Annie Wdowě Pssenicze - 10. Záhonu nad Žitem. Žitta 17. Záhonů mezy Auhorem ostatnj se ktemuž Gruntu přzidáwa.

Item: Wice wyměnuge se Annie Wdowě Byt wolný s Komorau gednau. Záhony pro Přzediwo. 3. a pro warženj - 1. Hospodarž přzi swe Mlátbě gi dělati powinen bude. Item: Obily Sitého na zrně pro wyžiwenj Držitel Gruntu, Počznauce w Lettu - 1646. každorocžně wydáwati bude powinen, Pssenice - 1. Kor. Žitta. 2 Kor. 1 Ir. Hrachu - 1. Ir. Gečzmena 2 Ir. Item Zasleniowy Weglisky za žadnj Synj - 1: Slywowy na přzed,

před přšed Zymj - 2. Item. Krawu . j: kterau ona swau wlastnj má Obro,
kem swym Hospodarž w Letě y w Zymě chowati powinen bude. A Dna zté
Krawy Martinowj Zymu Tele odstawiti powinna gest. Kdež giž takowym
Wegminkem on Hospodarž bude gi do Smrti dosti cžiniti powinen. Yako
take y to Tele za geden Rok porzad Zběhly swym Obrokem chowati. Item:
Wegprawu Swadebniho Weselj kdyby toho potržebowal, podle možnosti téhož
Martinowi vcžiniti. Pakliby zteho Swěta Smrti cžasnau wykrocžil, Take
wa Wegprawa prži drzitelj Gruntu zůstawati bude. Stal se Zapis
v přítomnosti Girzika Kopeckeho, Matege Becžnyho, a Jana Kržiworya
Konsseluw ti Rychty, a Stran se dotykagicych, Letta a dne Swrchu psaneho.

Dluhuw se Nachazy po Neb: Adamowi Hor,
tlikowi, yakž niže psane

Contribuci do Počtu Waclawa Kuista — — — 51 gr 6 d. miš.
Item: Za 3. w. Owsa — — — — 30 gr 6 d.
Do Počtu Jana Wiczmanowske — — — — 2 ß 52 gr 2 d.
Item: Za j. w. Owsa, a 2 čtv. Žitta — — — 25 gr 2 d.
J. M. Pani, Pani Hrabince za .3. w. Žitta, a za j. w. Pssen. — 3 ß
Tomassowi Sladkowi za 1 Kor. j w. Žitta — — — 2 ß 30 gr.
Mategowi Swerceowi za 2 w. Pssenicze — — — — 1 ß 30 gr.
~~Martinowi [illegible]~~ — — — — 3 ß 25 gr 1 d.
~~Mategowi Becžnymu~~ — — — 2 ß 26 gr 1 d.
~~Dorotě [illegible]~~ — — — 14 ß
Martinowi Přzibodowi za 1 Kor. Žitta a 1 Kor. Pssenicze — 4 ß 34 gr 2 d.
6 ß 45 gr K Zadussj Neprzewetskemu do Registra Zadussnj vkázj.
9 ß 30 g K Zadussj Libessowskemu do Registra Zadussnj vkázj.
Syrotkům Neb. Girzika Rychtera do Registra Syrotčijch vkázj [illegible]
Syrotkům Neb: Megzle ze wsy Sparzence — — — 14 ß miš.
Waclawowi Kubasskowi — — — — — — 2 ß 34 gr 2 d.
Waclawowi Kubssowi za 1 Korec Žitta — — — 2 ß.
Waclawowi Kuistowi — — — — — — — — 38 gr 4 d.
Kasparowi Srwobowi — — — — — — — 54 gr 3 d.
Kasparowi Frystowi za 2 w. Žitta — — — — 1 ß.
Girzikowi Huidcowymu — 2 ß.
~~Martinowi [illegible] Mlinarži Nebakowskemu~~ — — — 3 ß 20 gr
~~Abrahamowi Židu [illegible]~~ — 14 ß 30 gr
~~Mategowi [illegible]~~ . . . 1 ß 1 gr

Z Sslažneho Zawdawku Prži vcžinenim Zapisu - 30 ß miš:
Toto Prepusstiene gest:

Do Zapisu Panu Hegtmanu a Pisarži y Konsselum
Z Penies — — — — — — — — 4 ß 8 gr 4 d.
Item. Contribuci do Počtu Waclawa Kuista — — 51 gr 6 d.
A za 3. w. Owsa — — — — — — — 30 gr 6 d.
Do Počtu Jana Wiczmanowske — — — — — — 2 ß 52 gr 2 d.
Item: Za j w. Owsa, a 2 čtv. Žitta — — — — 25 gr 2 d.
Mategowi Becžnymu na 2 ß 26 gr 1 d. propusstieno — 1 ß 11 gr [illegible]

Facit 14.5.
30 ß miš.

Lichaystatt dne 10 februarij [illegible]
[illegible] 2 [illegible]
[illegible] — . — 10 ß [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] — — — — 1 ß [illegible]
[illegible] — — — 18 gr 3 d
[illegible] — — 18 gr
Do Počtu Jana Wiczmanowskeho
Za [illegible] — — [illegible] ß [illegible]
Mategowi [illegible] — 1 ß 18 gr 1 d
Mategowi [illegible] — — — 1 ß 18 gr 1 d
[illegible] — 2 ß 54 gr 2 d

10 ß [illegible]

Jiný prodaj toho gruntu.

Martin Šolta ze vsi Přepeř, stoje sám osobně při registrách purgkrechtních na zámku Kosti 1. dne Novembris A° 1644 přiznání své jest učinil, že jest sobě, manželce a dědicům svým předpsaný grunt po neb. Adamovi Hortlíkovi ve vsi Vestci s povolením urozeného pána pana Michala Stránskýho z Grayffenfelzu, toho času hejtmana panství kostského, a podle prošacování práva konšelského, se vším k němu od starodávna příslušenstvím koupil za summu 320 kop miš., zavdati maje rozdílným spůsobem: 80 kop. miš. Ihned při učiněném zápisu 10 kop m., léta 1645 při času svatého Václava 10 kop miš., 1646, 1647, 1648 — vše při témž čase — po 20 k. miš. doložiti má. Ostatní pak summu, jížto pozůstává 240 kop miš., počnouc v soud nejprv příští, po 8 k. m. až do zaplacení vejš psané summy dokladati povinen bude. Komu takové peníze náležeti budou, přední zápisové to ukazují. Jakož pak mimo pořízení neb. Adama Hortlíka při šacuňku jest 20 kop miš. na tom gruntu přivejšeno, za tou příčinou se stalo, že týž grunt Martinovi synu týmž pořízením odkázán byl. Ale že on jsa mladý a nezletilý pacholík, a Eva dcera nejsouci vybytá, ani šaty zjednané nemaje jako jiní dcery: právo to tak opatřilo, aby při skládání třetího terminu zavdavku v létu 1646 7 kop miš. na to místo z téhož závdavku jí vypuštěno bylo. Item Martinovi synu za dědictví v letu 1648 podobným spusobem z položeného závdavku 13 kop m. vypuštěno býti má. Přidáno jemu k témuž gruntu: klisny 2, slepic s kohoutem 3 kusy, ploult s železím 1, brany hřeby nabitý 1, sekera kladní 1, vidlí hnojný 1, řetěz k vozu 1, díže 1, obilí v slámě: pšenice 2 mandele, žita 8 mandel, ječmena 3 m., hráchu a vykve 1 vůz. Více hrachu a vykve, která na patře složená zůstavá, ta se Anně vdově zanechává. Item: z toho obilí v slámě hospodář jest povinen vydati týž vdově na vyživení pšenice 1 věrtel, žita 1½ korec, ječmena 1 věrtel. Z osení na zimu setého po 5 korcích pšenice a žita po 7 korcích, z toho se vyměňuje Anně vdové pšenice 10 záhonů nad žitem, žita 17 záhonův mezi ouhorem. Ostatní se k témuž gruntu přidává. Item: více vyměňuje se Anně vdově byt volný s komorou jednou: záhony pro předivo 3 a pro vaření 1. hospodář při své měkotě jí dělati povinen bude. Item: obilí setého na zrně pro vyživení držitel gruntu, počnouc v létu 1646, každoročně vydávati bude povinen: pšenice 1 korec, žita 2 korce 1 věrtel, hrachu 1 věrtel, ječmena

[Str. 2.] 2 věrtele. Strom jabloňový vejliský za zadní síní 1, slívový napřed před síní 2. Item krávu 1, kterou ona svou vlastní má, obrokem svým hospodář v létě i v zimě chovati povinen bude. A ona z té krávy Martinovi synu tele odstaviti povinna jest. Kdež již takovým vejminkem on hospodář bude jí do smrti dosti činiti povinen, jako také i to tele za jeden rok pořád zběhlý svým obrokem chovati. Item: vejpravu svadební veselí, kdyby toho potřeboval, podle možnosti témuž Martinovi učiniti. Pakliby z toho světa smrti časnou vykročil, taková vejprava při držiteli gruntu zůstávati bude. Stal se zápis v přítomnosti Jiříka Kopeckého, Matěje Ječnýho a Jana Kubova, konšeluv té rychty, a stran se dotýkajících léta a dne svrchupsaného.

Dluhův se nachází po neb. Adamovi Hortlíkovi, jakž níže psáno:

	Contribucí do počtu Václava Austa [rychtáře]	51 gr., 6 d. míš.	(solutum)
	Item za 3 věrt. ovsa	30 gr., 6 d.	(solut.)
	Do počtu Jana Vicmanovského (rychtáře)	2 k., 52 gr., 2 d.	(sol.)
	Item za 1 věrt. ovsa a 2 čtvr. žita	25 gr., 2 d.	(sol.)
	J. M. paní, paní hraběnce za 3 v. žita a za 1 v. pšence	3 kopy	
	Tomášovi sládkovi za 1 kor., 1 v. žita	2 k., 30 gr.	
	Matějovi Švorcovi za 2 v. pšenice	1 k., 30 gr.	
	Martinovi Šoltovi	3 k., 5 gr., 1 d.	
	Matějovi Ječnýmu	2 k., 26 gr., 1 d.	
	Dorotě Pazlarce	17 k.	
	Martinovi Příhodovi za 1 k. žita a 1 k. pšenice	4 k., 34 gr., 2 d.	
6 k., 45 gr.	K záduší nepřívetskému, co registra zádušní ukáží.	16 k., 27 gr., 5 d.	
9 k., 30 gr.	K záduší libošovskému, co regisra zadušní ukáží.	16 k., 39 (?) gr.	
	Sirotkům neb. Jiříka Rychtera, co registra sirotčí ukáží.	23 k. m.	
	Sirotkum neb. Mejzle ze vsi Spařence	14 k. m.	
	Vácslavovi Kubaškovi	2 k., 34 gr., 2 d.	
	Václavovi Kubšovi za 1 korec žita	2 k.	
	Václavovi Austovi	38 gr., 4 d.	
	Kašparovi Švobovi	54 gr., 3 d.	
	Kašparovi Fryuffovi za 2 v. žita	1 k.	
	Jiříkovi Hudcovýmu	2 k.	
	Martinovi Vránovi mlynáři nebákovskému	3 k., 30 gr.	
	Abrahamovi židu dle cedule řezané	14 k., 30 gr.	
	Matějovi Tvarohovi	1 k., 13 gr., 1 d.	

[Str. 3.]

Z složeného závdavku při učiněném zapisu — 10 kop miš. toto propuštěno jest:

od zápisu panu hejtmanu a písaři i konšelům z peněz	4 k., 8 gr., 4 d.	(solutum)
Item contribucí do počtu Václava Austa	51 gr., 6 d.	„
a za 3 v. ovsa	30 gr., 6 d.	„
Do počtu Jana Vicmanovského	2 k., 52 gr., 2 d.	„
Item za 1 v. ovsa a 2 čtvrtce žita	25 gr., 2 d.	„
Matějovi Ječnýmu na 2 k. 26 gr. 1 d. propuštěno	1 k., 11 gr., 1 d.	Rest. 1 k. 15 gr. 1 d
Facit	10 kop miš.	

Leta 1648 dne 10. February při řízení soudu Martin Šouta položil 2. termin závdavku jmenovitě	10 kop m.
Panu dekano z toho propuštěno	
Panu dekanovi do města Sobotky desátku zadrželého	1 k. m.
Knězi Vešotkovi	19 gr., 3 d.
Kováři Vesedskému dluhu	18 gr.
Do počtu Jana Vicmanovského za vobilí skovaný (?)	3 k. m.
Matějovi Tvarohovi dluhu	1 k., 13 gr., 1 d.
Matějovi Ječnému	1 k., 15 gr., 1 d.
Paní Dorotě Pozlalrce dluhu	2 k., 54 gr., 2 d.
	10 k. m.

Leta 1648 dne 10. February položil peněz gruntovních	8 k. m.
z nich propuštěno	
K záduši nepřívetnskému dluhu	4 k.
K záduší libošovskému	4 k.
	8 k. m.

Dopláceti zůstává s téhož gruntu, totiž 282 kop míš.

A. 1649 dne 1. Decembris položil peněz gruntovních 8 kop míš. Z toho propuštěno	
K záduší nepřívěticskému	4 k. m.
K záduší libošovskému	4 k. m.
Léta 1650 dne 4. Decembris Martin Šouta položil peněz třetího terminu závdavku	20 kop m.
Puštěno sirotkům nebo. Adama Hortlika za vejpravu svadební, totiž Evě 7 kop m. Martinovi 13 kop m. a tak srovnáno	20 kop m.
Z toho gruntu vyjíti má k záduší nepřívěckýmu skoupených peněz ještě	20 kop m.
Více k tomu záduší od Adama Hortika povinných 13 kop 45 gr.	
Leta 1651 dne 12. Decembris Martin Šouta položil peněz gruntovních	8 kop
Jsou propuštěny k záduši libošovskému 4 kopy, nepřivětickemu 4 kopy. Srovnáno	8 kop m.

Poznámka. — Čtenář nechť si povšimne, že Šouta nedodržel terminů splátek závdavku. Do r. 1648 měl položiti všech pět splátek závdavku (dohromady 80 kop. Vskutku v l. 1645 až 1647 neplatil nic a teprve r. 1650 klade třetí termin závdavku. Ovšem kladl peníze gruntovní (tak sluly splátky dlužné summy po zapravení závdavku zbývající) dříve a to na místě splátek zavdavku. Poplatek za zápis hejtmanu, písaři a konšelum vyda přes 5% summy závdavku a 1·29% celé tržní summy. Patrná je neurčitost postupu, v kterém dluhy mají býti spláceny. Vidíme ovšem, že ze závdavku se platí dluhy především na kontribuci, z gruntovních peněz především dluhy k záduší, t. j. asi dnešní spořitelně. Ale Matěj Ječný a vesecký kovář mají přednost před paní hraběnkou. Dluhy zaplacené se prostě škrtly; a jak byly zaplaceny, nebylo někdy ani poznamenáno.

Ukázka z gruntovních knih rychty Vesecké.
(Část vložky gruntu Šoutova ve Vesci čís. 4.)

Roku 1648 dnia 10 Februarij Kolędy dano
Dzwonnikowi . . . . . . 8 gr
przez Procuratora

[illegible] . . . 4 gr
[illegible] . . . 4 gr
[illegible] . . . 8 gr
totus 28 gr [illegible]

A 1649 dnia 1 December Kolędy dano Dzwonnikowi 8 gr
przez Procuratora

[illegible] . . . . . 4 gr
[illegible] . . . . . 4 gr

Potom radil zbaviti se asi 87 korců panských polí u Osenic. Jsou prý ode dvora vzdálena až $^3/_4$ hodiny a vesměs horší kvality. Navrhoval prodávati korec mírně po 8 až 10 kopách (t. j. po 465—580 Kč). Vrchnost byla spravedlivější než její zástupce: rozdala půdu zadarmo a rozdala jí něco více, než stačilo Kuželovi. S tou ovšem podmínkou, že noví držitelé její převezmou z těch 180 korců $3^1/_4$ podílu kontribučního a budou z korce platiti 7 nebo z lepších polí 10 krejcarů (5·80 a 8·30 Kč) ouroku. Vrchnosti zbylo selské kontribuce z $10^1/_2$ starých lánů a $2^{13}/_{32}$ nových berních podílů. Toto plus tkvělo skoro cele na díle osenickém.

O polích rozdělených poddaným.

Tak odstoupeno ode dvora osenického celkem $101^1/_2$ korců polí menším poddaným do Rokyťan a do Bačálek. Ostatek rozdělených rolí záležel z nájemných jiter, kopanin a podobné málocenné půdy, které užívali domkáři a malí chalupníci za nájemné pravidlem 1 zl. (60 Kč) z korce. Nejhorší ze všeho bylo 22 korců „na pískách" u dvora Vyšopolského, jež byly přenechávány poddaným pod třetí mandel. Podmínky vyrovnání nebyly pro poddané zvlášť příznivé. Z 53 korců starých činžovních polí šel dosud nájem vrchnosti 54 zl. 8 kr. Nyní měli držitelé platiti všude dohromady asi $6^1/_2$ zl. (390 Kč) ouroku a kromě toho nésti z nich kontribuci z jednoho podílu berního. Ta vydala tenkrát asi 40—50 zl. (2400—3000 Kč) ročně. Zdá se tedy, že na příště platili víc než dříve. Pozemky ovšem byly jejich. Postup pozemků a rozvrh kontribuce na ně stal se prostředkem řádné smlouvy s poddanými, jež byla podepsána v květnu r. 1736 na kostecké kanceláři. Zemský úřad kontribuční neměl však mnoho chuti smlouvu uznati. Žádal zejména, aby se poddaným dostalo polí stejné bonity, jako byla pole k dominikálu svedená. Hraběnka Černínová odpověděla, že poddaní dostali náhradou za horší kvalitu větší kvantitu. Nebude-li jí vyhověno, že se odvolá k císaři. Tak bylo schváleno konečně všechno.

S rokem 1739 dostalo Kostecko nového majitele, Václava Kazimíra Netolického z Netolic. Byl to pán z malé šlechty, ale důvěrou,

RADIKÁLNÍ ČIN NOVÉ VRCHNOSTI.

jíž se těšil u královny, Marie Terezie, a velkými vědomostmi správními i finančními nabyl brzo vlivu. Zejména od té doby, co stal se presidentem komory a representace, tedy finančním a politickým náčelníkem království. Ten pojal plán zbaviti panský důchod kostecký selské daně vůbec. Byl-li by se k tomu odhodlal, kdyby byl věděl, že poddanská kontribuce bude značně snížena a že není dalekou doba, kdy i z dominikálu se bude platit bezmála tolik, co z rustikálu, pochybuji. Ale jisto je, že počínal si při velké operaci své velmi obratně. Povolal na panství přísežného zeměměřiče, Ignáce Hötzla a dal v letech 1744—1748 přeměřit spolehlivě celé panství, rustikál i dominikál. Dal změřiti každou parcelu, všude stanovit bonitu, zhotovit mapy. Co z dominikálu mohl postrádati, rozprodal poddaným. Díl osenický byl odprodal, za to přikoupil statky Mladějov a Roveň, Kosti zcela blízké; Roveň spojil přímo s panstvím kosteckým. O to, co bylo svedeno kdysi k Osenicům, se tedy již starati nemusil. Bylo mu nahraditi jen půdu potaženou k dvorům Humprechtu, Rakovu a Kdanicím. Co statku literátů ve Spíšové se týče, vymohl si rozsudek, jímž berní povinnost toho gruntu se zrušuje. Vyložil rektifikační komisi, že opáčné rozhodnutí z r. 1736 bylo zaviněno jen nevědomostí a lehkomyslností černínských úředníků. Je pravděpodobno, že by byl, kdyby šlo o jeho věc, i to, co bylo svedeno k Osenicům, ubránil před zdaněním. Praxe úřední byla totiž v té době, pokud šlo o rustikál svedený před r. 1654, ale přece do berní rolly pojatý, jiná než dříve.

JEJÍ NÁHRADA PODDANÝM.

Ale i to, co chtěl poddaným nahraditi, rovnalo se ploše dvou slušných dvorů. Šlo o 709 korců polí, 41 lad, 28 pastvin, 142 for sena a otavy (tedy asi 95 korců) a 34 korců lesa, celkem 907 korců, čili podle odhadu nového katastru o $9^{20}/_{64}$ berních podílů. Tolik od dominikálu rozprodat nemohl. Nechtěl zajisté sáhnouti na dobrou a výnosnou půdu. Pomohl si vtipně, jenže vtip ten měl příchuť podvodu. Přiměl obce na panství, aby rozprodaly z obecního statku tolik, kolik se při přesném vyměření Hötzlově našlo nad plochu v katastr pojatou. A na nové drobné hospodáře, na nové malé cha-

lupníky, tím způsobem vzniklé, svaloval kontribuci ze svých dvorů. Obecní pole, lada a pastviny (jejichž plocha byla dvakrát i třikrát větší, než tvrdil nový katastr), patřily zajisté k rustikálu, nikoliv k dominikálu. Pán nešel ovšem tak daleko, aby si půdu katastru neznámou osvojil, ale proměnil obecní rustikál nezdaněný v rustikál zdaněný. A to jen proto, aby mohl bernímu úřadu poukázat náhradu za berni, kterou měl platiti sám. Tak získal menší díl náhrady, kolem 300 korců. Od dominikálu (i roveňského) odprodal asi 556 korců. Dohromady stvořil tedy nové berní půdy na 856 korců. Z toho asi 125 korců připadlo na díl roveňský.

UŽITÍ OBECNÍHO STATKU.

Malí poddaní, domkáři bez polí, jež chtěl Netolický vesměs několika korci půdy zaopatřiti a drobní chalupníci ve všech vsích kupovali rádi. Za vrchnosti černínské bylo vzniku nových malých poddaných bráněno, tím větší byla nyní sháňka po vzácné půdě. I nyní zbavilo se panství kde jaké odlehlé kopaniny, dosud pronajímané, okrajů lučních při rybnících, palouků v pokraji lesů a pod. Ale musilo ovšem sáhnouti i na půdu dvorskou, zejména u Rakova a Vyššího Pole. Summa polí, jež tak pod kontribuci uvedeny, nerovnala se ploše polí svedených (na Kostecku vlastním vydala asi 482 korců), za to luk rozprodáno daleko více (312 for sena a otavy, t. j. asi 206 korců). Co z toho podle jednotlivých kultur rustikálu vskutku přibylo a co pocházelo z půdy obecní, je těžko rozlišovati. Počítám okrouhle, že z dominikálu kosteckého pocházelo asi 312 korců polí, 134 k. luk, 27 lesa a 8 korců zahrad. Dohromady 481 korců.

PROVEDENÍ A VÝSLEDKY OPERACE.

Nejvíc vzrostl rustikál obce vyšopolské, o 140 korců, v tom 85 korců polí. Špatná pole dvora vyšopolského byla obětována ovšem v prvé řadě. U Dolního Bousova prodáno na 38 korců, skoro veskrze luční parcely u rybníků, dosud v nájem dávané. Podkostečtí získali na 50 korců, zpola luk, zpola role; tuším, že každý chalupník koupil po parcele. V Markvarticích a Rakově přibylo kontribuční půdy 54 a 67 korců, dílem od obcí, dílem ode dvora. Také v Spařencích koupili na 43 korců, nejvíc kopanin, jež si byli dávno u panského lesa pod nájem vyklučili. Pole se prodávala po

6 až $8^1/_2$ kop. za korec (obecní po 3 až 5 kop., tedy asi po 160 až 270 Kč) a ourok stanoven z nich podobně jako r. 1736. Pozemky byly podle úřední terminologie postoupeny poddaným „pro aequivalenti", jako ekvivalent čili náhrada za kontribuci selskou, dosud placenou vrchností. Krátce se říkalo celému aktu proto „ekvivalence". Smlouva o ni byla podepsána poddanými, v tom i zástupci měst Sobotky a Bousova, na zámku kosteckém dne 2. dubna 1751. Netolický vymohl si bez nesnází schválení rektifikační komise, krajského úřadu i úřadu zemského. Všechny instance tyto mu totiž tou dobou úředně podléhaly.

EKVIVALENCE.

Z celé té historie je vidno, že berní rolle z r. 1654 má zvláštní význam v našich dějinách agrárních. Úkolem jejím bylo, aby byla soupisem vší kontribuční půdy v království. Bezděky stala se i ochránkyní této půdy proti rozpínavým snahám dominikálu.

VÝZNAM BERNÍ ROLLY.

R. 1789 uložili katastr tereziánský (zatím v l. 1755—57 nově upravený) do archivu. Vlády se ujal katastr josefinský. Pokrok v názorech a požadavcích, jejž s sebou přinesla doba josefinská, jevil se v něm rozmanitým způsobem. Předem v tom, že katastr byl jednotný pro půdu selskou i panskou. Panské lány byly zbaveny svého šlechtictví (to ovšem stalo se již panským katastrem z r. 1756—7) a změřeny a spočítány bez zvláštního respektu vedle selských v téže katastrální obci. Katastrální obce byly také novinkou tohoto soupisu. V starších katastrech byla každá osada, neboli jak dnes (podle německého „Ortsgemeinde") říkáme, místní obec, vedena v evidenci zvlášť. Rozumí se, že samoty i tenkrát byly připojeny k nejbližší opravdové obci. Nyní však dvě až tři ba i více normálních osad bylo spojeno v jednu obec berní neboli katastrální. Hranice té nové správní jednotky byly přesně popsány. Co leželo v nich, patřilo k nové obci, třebas by majitel některé parcely sídlil mimo hranice obce katastrální. Toho v starších katastrech nebylo. Tam počítána byla za příslušenství vsi jen ta půda, která náležela osedlým ve vsi, třebas by kusy její byly položeny dále, v mezích vsí sousedních. Na Kostecku utvořeno bylo 17

KATASTR JOSEFINSKÝ.

OBCE KATASTRÁLNÍ.

katastrálních obcí. Hranice jejich se kryly na venek, pokud to bylo možno, s hranicemi dominia. Výminka byla zejména u obce Přepeř, která zaujala i kus Kosmonoska.

Všechna plodná půda byla změřena. Areu stavební a půdu neproduktivní, na př. cesty, potoky, josefinský katastr pomíjí. Vrchnost si změřila půdu panskou, sedláci selskou; jen velké lesy a hory měly měřiti inženýři. Ti měli ovšem revidovati zkusmo i měření soukromá. Půda panská byla vyměřena na Kostecku svědomitě; možná že na základě dat Hötzlových. Jak měřili rychtáři s obecním výborem, vypravuje názorně selský kronikář, František Vavák, sedlák v Milčicích. Bylo to umění, s něž mnozí, velmi mnozí nebyli. A těžko bylo při té neumělosti bráti do slova přísahu, že budou měřit spravedlivě. Měřilo se již na cizí, německé míry: t. j. jitra čili německy jochy. Jitro vídeňské má 1600 čtverečných sáhů. Ale v patentu do Čech tenkrát poslaném nařízeno počítati je po 1584 sázích, což rovnalo se dvěma staročeským korcům. Zmínili jsme se o tom výše. Každá změřená parcela dostala určité pořadné číslo, pod nímž v katastrálním protokolu musila býti vedena. Mapy kresleny nebyly; toho přece od sedláků nebylo lze žádati. Císař chtěl jeden z nejvyšších snů života svého míti uskutečněný brzo. Proto naléhal na rychlé zhotovení nového katastru. Kdyby měli měřiti zkoušení geometři a zhotovovati řádné mapy, bylo by to trvalo na dvacet let. Následek byl ovšem, že výměra rustikálu byla nespolehlivá. Na Kostecku měřili rychtáři tak dobře, že div nezjistili orných polí méně, než se shledalo r. 1725!

JAK MĚŘILI SEDLÁCI.

NESPOLEHLIVOST VÝMĚRY.

Důležitější a pracnější než změření půdy bylo zjištění výnosu. Ale o tom prozatím nebudeme mluviti. Rozumí se, že v každé katastrální obci bylo sečteno, co patří k dominikálu, co k rustikálu, co k statku zádušnímu a duchovenskému. Vypočteno také zvlášť, co rustikálu má která jednotlivá ves. Potom vypracována přehledná summaria, vztahující se na plochy celých dominií. Úřední summaria týkají se vlastně výměry určitého počtu obcí katastrálních, dominium zhruba vyplňujících. Soukromé vrchnostenské summáře mu-

SUMMÁŘE KATASTRU JOSEFINSKÉHO.

sily ovšem přesně rozlišit vlastní půdu panskou a poddanskou od cizí. O výsledcích měření josefinského (dálo se v letech 1785 a 1786) jsme tedy zpraveni dostatečně. V zemském archivu mají celé svazky těch katastrálních summářů, bádáním ještě nedotčených. Také ve velké topografii českých krajů, od Sommra v letech třicátých 19. stol. vydávané, setkáváme se s daty odtud vzatými. Pocházejí-li data katastru josefinského z let rozličných, liší se v jednotlivých rubrikách více nebo méně. Upozorňuji také na to, že obecní statek poddanských měst byl počítán od r. 1757 k dominikálu. Já jej převádím tam, kam patří, to jest k půdě poddanské.

Výsledky měření selského, jak jeví se v katastru josefinském, znázorním v tabulce, jež obsáhne také podrobnější data o katastru tereziánském a o změnách způsobených ekvivalencí černínskou a netolickou. Jde tu všude ovšem jen o rustikál bez dílu osenického a to rustikál zbavený půdy k dvorům svedené. Data katastru josefinského vzata jsou z prvé výměry, rektifikované v l. 1790 a 1803.

SROVNÁNÍ KATASTRŮ Z R. 1725 A 1787.

	Zbylý rustikál r. 1725		Vráceno rustikálu v l. 1736 až 1752 asi		Mělo by býti r. 1753		V katastru josefinském změřeno 1787	
	korců	korců	korců	věrtelů	korců	věrtelů	korců	sáhů
orných polí	14308		392		14700		14866	433
zahrad	284	1 3/4	8		292	1 3/4	550	666
luk	1188	3	134		1322	3	1569	489
lad	524	½			524	½	123	518
porostlin a pastvišť	574	1½			574	1½	978	299
lesů	480		27		507		1189	237
dohromady	17359	2 3/4	561		17920	2 3/4	19278	242

Z tabulky vidíme, že měření selské není proti dřívějšku valným pokrokem. Orných polí vyměřeno jen o 166 korců více. Měřilo-li se

PODROBNĚJŠÍ VÝKLADY JEHO.

r. 1785 vskutku na jitra o 1600 sázích, stoupne rozdíl na 315 korců! R. 1725 byla pole selská asi zhruba přeměřena; proto čísla starého katastru byla v tom směru dost spolehlivá. Ostatek rustikálu r. 1725 měřen nebyl. Tím si vysvětlíme, proč tolik půdy neorné (až na lada) v katastru josefinském přibylo, proč na př. se selské lesy proti dřívějšku zdvojnásobily. Je možné ovšem, že v rubrice lesů je tu leccos, co dříve bylo počítáno k porostlinám. To platí ještě více o rubrice lad, pastvin a porostlin. Často táž parcela, jež v jednom katastru je v rubrice lad, vystoupí v druhém v oddělení pastvin a naopak. Může se také proměniti v pole nebo louku. S rozdíly obou katastrů v této příčině nelze tedy mnoho počíti. A to tím více, že už tituly rubrik prozrazují změnu. Pátá rubrika shora v měření josefinském týká se jen pastvin, kdežto v tereziánském porostlin a pastvin. Předchozí rubrika sluje r. 1785 „lada a porostliny". Tu pozorujeme největší

ÚBYTEK LAD

úbytek. Nejspíš proto, že převážný díl lad počten byl za pole. Lada snažila se vláda josefinská vyhubiti, nutíc sedláka, aby je vzdělal v řádná pole nebo louky. Potom by naměřili sedláci polí r. 1785 vskutku méně, než znal katastr z r. 1725. Plocha polí klesla na 77·1 %, ale jen proto, že přišla k platnosti víc půda neorná. Luk bylo podle katastru přes 8%, lesů 6%. Vzrůst zahrad přičítám nejen měření, ale poněkud i rozmnožení domků a chalup na panství, přivoděném ekvivalencí. Přes opatrné selské měření přibylo na Kostecku bernímu úřadu přece skoro na třináct set korců. Vlastně ještě

VÍCE O TŘINÁCT SET KORCŮ.

více. Katastr tereziánský, ačkoliv si byl při revisitacích změřil zhruba plochu selských polí, vzal přece za základ výpočtu berního jen plochu polí podle osevu. Ta byla, jak uslyšíme, počítána níže. R. 1782 na př. bylo na Kostecku úředně čítáno (bez Sobotky) 12.863 korců osevu, t. j. polí se zahradami dohromady. Se Sobotkou by to bylo asi 13.430 korců. Po odečtení zahrad (304 k.) zbylo by 13.126 korců polí osevu, na rozdíl od 14.700 korců plochy námi vypočtených. To nyní mělo přestati. Jediné výnos jitra plošného stal se měřítkem berně.

Výměra katastru josefinského byla základem zdanění naší půdy až do r. 1860. Tenkrát ujal se panování (v jižních Čechách něco dříve) katastr, jenž v zemích našich v podstatě panuje doposud, t. zv. katastr stabilní. Dostal to jméno, poněvadž byl myšlen na věčné časy a poněvadž podával konečně přesné vyměření půdy, jejího druhu a její kvality. Podnikli jej odborně vzdělaní inženýři a to po předchozím trigonometrickém změření země; zároveň byly zdělány spolehlivé mapy jednotlivých katastrálních obcí. Při katastrálních obcích tedy zůstalo. Jenže nový katastr, ačkoliv podle instrukce měl se držet josefinských obcí katastrálních, tu a tam rozdělil si katastrální obce jinak. V josefinském katastru byla na př. zvláštní berní obcí Lhota Staňkova (slušely k ní obce Cálovice a Spíšová). Nyní byly Cálovice s Lhotou Staňkovou připojeny ke katastru soboteckému a Spíšová stala se zvláštní obcí berní. Také plocha obcí Skuřiny a Vyššího Pole se proměnila. Panské lesy byly mezi ty obce rozděleny jiným způsobem. V obvodu obce přepeřské vznikla nová katastrální obec obrubská. Katastr sobotecký, k němuž slušelo i Předměstí, Březno a Osek, byl ovšem největší na celém panství, pokrývaje přes 2000 jiter plochy. Měřilo se tenkrát na jitra o 1600 čtverečných sázích. Tak se stalo, že korec (půl jitra) katastru stabilního je větší o 8 vídeň. sáhů čili o 1% než korec na př. katastru tereziánského.

KATASTR STABILNÍ.

NOVÉ OBCE KATASTRÁLNÍ.

Stabilní katastr byl nařízen patentem z prosince z r. 1817. Uplynulo tedy na 40 let, než byl hotov všude do té míry, aby vstoupil v život. V německých a italských zemích rakouských byl hotov dříve. V Čechách bylo skončeno r. 1842 nové vyměření; vyhledávání čistého výnosu dálo se v severních krajích teprv v letech padesátých. Jak vidno, vznikal stabilní katastr v podstatě v době ústavy feudální. Proto pochopíme, že v protokolech parcelních rozeznával půdu panskou a selskou. Očekávali bychom také, že úřady katastrální záhy se postaraly o summární přehledy výsledků nového měření a že je pořídily podle jednotlivých dominií. V nich pak zvlášť o půdě rustikální, zvlášť o církevní a dominikální. Že přijde

SUMMÁŘE JEHO.

CHALUPA V MARKVARTICÍCH Č. 1 (U JIRKŮ)

brzo velký rok osvobození, rok 1848, jenž odplaví středověké formy a rozdíly, úřady nevěděly.

Bohužel, takových přehledů souhrnných jsem se nikde nemohl doptati. Čím víc historik blíží se naší době, s tím většími nesnázemi shání prameny. V operátech katastru samého (jehož duplikát se chová nyní z části v zemském archivu) — mapy a operáty, týkající se výpočtu výnosu, zůstaly v mapovém archivu — nenalezl jsem ničeho. V katastru najdeš jen summaria, týkající se obcí katastrálních, beze všeho ohledu k rozdílu půdy panské nebo selské. Já však potřeboval nezbytně součtu, podobného summářům katastrů starších. Neboť jen potom, znám-li dobře rozlohu rustikálu podle měření z r. 1842, nabude ceny namahavé sledování výměry katastrů starších. Číslice samy o sobě znamenají pravidlem málo; ceny nabývají teprv vzájemným srovnáním; při tom však je nezbytně potřebí spolehlivého základu pro srovnání. V našem případě tedy výměry z r. 1842. Přede mnou trpěl tou pošetilou zvědavostí na poměr katastru stabilního k josefinskému jen jediný člověk, aspoň na Sobotecku. Byl to děkan sobotecký, přítel Markův a Jungmannův, Fr. Vetešník († 1850). Ten vepsal si do pamětní knihy děkanské, do popisu panství, výsledky měření z r. 1787 a (jak se dohaduji) vyžádal si od některého inženýra katastru i výsledky měření z r. 1842. Nepodepsaný a nedatovaný přípis ten je dosud v pamětní knize a je provázen poznámkou, aby adresát aspoň tři roky číslic sdělených neprozrazoval. Neobsahuje nic víc, než co Vetešník pojal potom přímo do své pamětnice: t. j. oznámení, že celé panství má 16.429 jiter, 1234 sáhů. A vedle toho sdělení, jaká je vzdálenost ve vzdušné linii mezi kostelem svatovítským a kostelem v Sobotce.

MARNÉ HLEDÁNÍ JEJICH.

Z té historie vysvítá, že summáře byly pořizovány. Nejsou-li po ruce, nezbývá badateli, než aby pořídil si s nemalou lopotou potřebné přehledy sám. V tom případě třeba jíti do berního úřadu a vyžádat si stará summaria stabilního katastru. Někde ani nevědí, že je mají, a někde je mají v nepořádku. Bylo by velmi žádoucno, aby se dostala také do zemského archivu k ostatním katastrům;

SUMMÁŘE V BERNÍCH ÚŘADECH.

u berních úřadů, obávám se, přijdou na zmar. Jsou to vlastně svazky pozemnostních archů všech držitelů gruntu v určité obci katastrální z počátku let padesátých; v čele bývá abecední seznam vlastníků a summární výtah celé obce, s podrobným výčtem, co který usedlý má polí, luk, zahrad atd. Odečteš-li v každé obci, co patří vrchnosti, co k záduší nebo faře a škole, zbude ti čistý rustikál. Nejhůře je, jde-li o obce, které patřily k dominiu jen částečně nebo o katastr, který spolu zaujímá větší část jiného panství (na př. Obruby, Přepeře). Tu třeba rozlišit, co kam patřilo. Jindy třeba k vůli odlehlé obci nebo části její hledat u jiného okresního úřadu berního. Krátce je to práce nemalá, a výsledky její sotva mohou býti na sáh přesné.

MŮJ SOUČET A SOUČET ÚŘEDNÍ.

Podnikl jsem tu práci, ale nebyl jsem výsledkem spokojen. A to proto, že se rozcházel o 424 jiter se zápisem na soboteckém děkanství. Já dospěl k 16.853 jitrům, jakožto ploše kosteckého dominia, nikoliv k 16.429 jitrům. To je rozdíl o celou ves nebo pořádný panský dvůr. Konejšil jsem se domněnkou, že děkanský zápis vynechává snad půdu neplodnou. V poslední chvíli jsem přece věci přišel na kloub. Po marných pokusech podařilo se konečně najíti v mapovém archivu summáře berních obvodů dominikálních, vypočtené na základě stabilního katastru. Byly pořízeny účetním departementem přímých daní u místodržitelství v prosinci r. 1874. Summář berního okresu kosteckého vykazuje celkovou plochu okresu — 16.429 jitry 601 sáhy. Tedy (až na nepatrný rozdíl) týmže číslem, jež znal již Vetešník. Ale summář zároveň umožňuje vznik jeho souhrnných dat sledovati. Jeho 16.429 jiter není nic jiného než prostý součet plochy 17 katastrálních obcí, tvořících berní obvod kostecký. Je vidno hned, že tu chybí nová katastrální obec Obruby, kde panství kostecké mělo dvůr a část vsi, že chybí ovšem všechny grunty kostecké rozptýlené v panstvích sousedních. Je to tedy součet, jenž týká se uměle utvořeného berního okresu, kryjícího se zhruba s panstvím kosteckým, ale skutečné plochy jeho nedosahujícího. Potom teprv byl jsem s výsledky svého počítání spokojen. Tím více, že summář úřední vytouženého rozlišení půdy panské a selské neobsahuje.

A kdyby obsahoval, nebyl by k potřebě. V stabilním katastru počítali totiž všechen obecní statek v zemi k dominikálu.

Můj výpočet není na jitro přesný. Enklavy kostecké v sousedství připočetl jsem na základě výměry Hötzlovy. Podíl kostecký v katastru vyskeřském (statek lažanský a j.) jsem vynechal a to na vyrovnání cizopanských parcel ležících v obvodu kosteckých katastrálních obcí. Vydají všeho všudy asi na 50—60 jiter. Ostatek je vypočítán na základě úředních dat. Může chyběti jen asi 30 jiter za kostecké parcely v sousedních katastrech.

Kostecký rustikál podle vyměření z r. 1842 (v korcích a sázích):

KOSTECKÝ RUSTIKÁL R. 1842.

pole	pole s ovocn. stromy	luka	zahrady	pastviny	pastviny s ovoc. stromy	lesy	půda neprodukt.	area stavební	úhrnem
17292 311	105 108	1803 356	695 98	816 196	62 174	1593 236	758 171	229 313	23355 273
74%	0·45%	7·8%	2·98%	3·49%	0·26%	6·8%	3·24%	0·98%	100%

O POMĚRU KULTUR.

Nyní máme všechen materiál pohromadě i můžeme se oň pokusiti. Nejdřív několik slov o poměru kultur. Orných polí má a mělo Kostecko poměrně mnoho, značně víc nad krajský průměr pro půdu malostatkovou (67%) a něco málo víc i nad průměr okresu soboteckého. Tím blíží se Kostecko okresům v kraji, bohatým ornou půdou a velkými sedláky: Benátkám (84% rolí), Ml. Boleslavi, Nymburku, Bělé. Vidím v tom také doklad energické, ale spíš pozdní kolonisace. Za to luk je málo. Boleslavsko má vůbec po Žatecku nejméně luk v království a před zrušením rybníků před sto lety jich mělo patrně ještě méně. Luk mělo Kostecko pod malostatkový průměr okresu soboteckého (8·5%), majíc i v tom víc ráz území v kraji než v horách ležícího. V okresech libereckém a fridlandském mají luk dvakrát tolik. Přes to uvidíme, že staré katastry kladly Kostecko důsledně do „hor". Co zahrad se týče, může se Kostecko chlubiti, že náleží k dvěma nebo třem okresům, které mají nejvíce ovocných zahrad v celé zemi. Skoro 3% zahrad (a přičteme-li pole a pastviny s ovoc-

nými stromy, tedy přes 3½%) je kvota, kterou v kraji je předstihuje jen okres Dubá. Ale zde jde z velké části o chmelnice, mezi zahrady počítané. Krátce v Boleslavsku je Kostecko rozlohou svých starých selských zahrad na prvém místě a v celé zemi (po odečtení chmelnic v Žatecku, Litoměřicku a jinde) mohl s ním o přednost závoditi, kromě snad některé části Litoměřicka, jen sousední okres jičínský, libáňský a přiléhající část okresu turnovského. Kraje jihočeské, zejména Budějovicko, Písecko, Táborsko a Plzeňsko mají zahrad o třetinu až tři čtvrtiny méně než Boleslavsko. Budějovicko má jich u srovnání s Kosteckem jenom jednu devítinu. Ty krásné kostecké selské zahrady ovocné kolem statků, u lánu pravidlem 1—2 korce půdy zaujímající, jsou tak staré jako kostecké vsi. Pastvin mělo Kostecko poměrně málo, pod průměr krajský i sobotecký. V tom je Budějovicko a Písecko předčí skoro dvojnásob. Lesů měli sedláci asi o polovici méně, než je na českém severu pravidlem a méně než průměrem i jinde v království. O všem tom poučuje mnoho velká statistika českého zemědělství, kterou společnost hospodářská vydávala od r. 1865.

KOSTECKÉ SELSKÉ ZAHRADY.

Selských polí přes svedení tří dvorů v poměru k polím panským na Kostecku ubylo jen nepatrně. Něco vrchnost, jak víme, vrátila, ostatek nahradilo vzdělání obcí, kopanin a lad. Ve válce třicetileté byl poměr panských a selských polí 34 lánů ku 248, tedy 12% ku 88%. R. 1842 je ten poměr 13·7% ku 86·3%. Veškerá plocha půdy dominikální měla se k půdě rustikální — nečítáme-li půdu církevní — jako 30·7% ku 69·3%. I v tom, jak uvidíme, Kostecko svou velkou převahou rustikálu patří k výminkám v Čechách. A i v tom lze spatřovati důsledky energické kolonisace selské na Kostecku v 13. až 14. století.

POMĚR POLÍ PANSKÝCH A SELSKÝCH.

Ale hlavní, co nás zajímá, je srovnání výměry z r. 1842 se staršími katastry. Tedy 23.355 korců měl kostecký rustikál v prvé polovici 19. stol. Jde o tutéž plochu, která byla měřena sedláky r. 1785 pro katastr josefinský. Ze srovnání vysvitne, že r. 1785—1787 bylo naměřeno o 21% méně, než naměřeno býti mělo. Tedy víc než

o pětinu. Odpočítáme-li, jakož slušno, od celkové summy z r. 1842 areu stavební a půdu neproduktivní, která vydá dohromady 987 korců, shledáme, že katastr josefinský udává rozlohu rustikálu menší o 16%.

KATASTR STABILNÍ A JOSEFINSKÝ.

Odvažme se i srovnání se staršími katastry. Co tenkrát rustikálu ubylo nebo zpět přibylo, víme. Bude nám tedy lze stanoviti, oč průměrem stará výměra je menší, než byla ve skutečnosti. Dříve třeba ovšem data z r. 1842 převésti na staročeské korce, o 1% menší. Tak vyjdeme od čísla 23.588 korců staročeských pro celý rustikál kostecký a od čísla 17.464 pro plochu orných polí r. 1842. Najdeme, že katastr tereziánský, srovnán s celkem rustikálu z r. 1842 (v tom i s půdou neproduktivní), zná půdy o 31·6% méně a po odečtení půdy neplodné o 26% méně. Celek z r. 1842 srovnán se sumou orných polí, počítanou v berní rolli z r. 1654, jeví se (bez neproduktivní půdy) větším o 79%. Odpočítali jsme ovšem, co bylo po r. 1654 rustikálu odcizeno i vráceno. Tedy více než tři čtvrtiny třeba přidati k součtu korců, vykázanému v jednotlivé osadě r. 1654, abychom se přiblížili skutečné ploše vesnické arey, jak by měřena byla r. 1842. Vpočteme-li i půdu neproduktivní, bude rozdíl ještě větší. Krátce: Kostecko i s dílem osenickým musilo r. 1654 obsahovati přes 28.000 korců rustikální půdy, bez dílu osenického přes 24.000 korců.

SROVNÁNÍ SE STARŠÍMI KATASTRY.

Srovnání jednotlivých druhů kultur vedlo by již sotva k závěrům prakticky upotřebitelným. Druh vzdělání se měnil. Polí jistě přibylo, zejména za ekvivalence netolické. O tom, jak kolísavé je označování lad a pastvin a porostlin v jednotlivých katastrech, jsme již mluvili. Ale hlavní překážkou je nedostatečnost starých výměr. U selských lesů lze říci dost směle, že výměra jejich v katastru tereziánském je o 235% za skutečností. Ostatek přestaňme na srovnání orných polí. Katastr josefinský vyměřuje jich o 16% méně než katastr stabilní. To číslo sotva bude daleko pravdy; pochybuji, že by v době 1785—1842 přibylo víc než 1—2% orné půdy. Naproti katastru tereziánskému vykazuje však stabilní katastr o 18·8% rolí více. Zde již můžeme dohadem zmenšiti to číslo o 3—4%. To jest říci: 3—4%

VZRŮST ROLÍ VE VÝMĚŘE A VE SKUTEČNOSTI.

polí vskutku přibylo; 14·8% až 15·8% náleží na nedokonalé měření z r. 1725. Po r. 1748 přibylo totiž rustikálních rolí, dík ekvivalenci, poměrně nejvíce. Srovnáváme-li však plochu polí z r. 1842 s daty o korcích osevu, jichž tereziánský katastr se vlastně drží, najdeme, že číslice této výměry jsou o 33% menší než data r. 1842. Ovšem i tu by byla nutná redukce o 3—4%. Katastr tereziánský spojuje v jednu rubriku: pole osevu a zahrady. U srovnání s čísly této rubriky jsou pole katastru stabilního (bez zahrad!) vykázána číslicemi průměrem o 30% vyššími. Orná pole berní rolly z r. 1654 jsou udána na Kostecku asi o 36% pod skutečností. Číselný rozdíl je skoro 40% (vyšel jsem od čísla 12560 korců, upraveného vzhledem k změnám nastalým); 4% jsem odpočetl na přírůstek orné půdy v l. 1654—1842.

CENA VÝSLEDKŮ.

To jest v podstatě, co jsem chtěl zvěděti. Vyšetřená čísla poučují názorně o poměru a ceně jednotlivých katastrů. Nepochybuji, že badatelům v dějinách agrárních a hospodářských vůbec budou pomůckou všude, kde půjde o posouzení hodnoty starých dat, obsahujících výměru poddanské půdy. Bez takové pomoci je studium ohroženo chybami mnohonásobně.

K témuž účelu podávám zároveň i data souhrnná, jak se výsledky katastrálních výměr jeví v celé zemi. Kombinací jejich s průměry kosteckými můžeš docíliti vodítka, jehož lze užiti k přibližně správnému odhadu situace i v jiných krajinách. K přesným výpočtům užiti jich nelze, dokud nebude známo zcela bezpečně, co všechno který katastr rozumí půdou rustikální, eventuelně co pojímá do dominikálu. Proto nechť čtenář spokojí se tím, že jsem data ta shledal a upozornil na poměr jejich.

PLOCHA ČECH V KATASTRU STABILNÍM.

Celková výměra král Českého podle stabilního katastru na základě stavu z r. 1859 zjištěna byla na 9,027.417 jiter. Tedy 18,054.834 korců (dnes se udává 52.052 km^2, tedy o něco málo více; jitro je 0·5756 ha). V tom bylo 4,241.282 (skoro 47%) jiter orných polí a 324.000 jiter (skoro 4%) půdy neplodné a stavební arey.

V půdě neplodné jsou počítány i rybníky bez rákosí, jež dříve jistě kladeny za půdu berní. Rozlišení celé plochy na dominikál a rustikál nebylo tuším v Čechách nikdy provedeno.

Celkový výsledek katastru josefinského udává se rozličně; rektifikovaná výměra ze summářů z r. 1790 je o něco menší než původní výměra. Tato, nemýlím-li se, obnáší 7,784.300 jiter. Rektifikovaná 7,769.605 jiter. Tedy bezmála o jeden milion jiter, přesně o 1,867.624 korců produktivní půdy (12%) naměřeno bylo r. 1785 méně, než naměřeno býti mělo. Celek z r. 1790 srovnán s celkem z r. 1859 vykazuje minus 16·1%. Je to minus podobné, jaké nalézáme na Kostecku, počítáme-li veškerou půdu k dominiu slušící. R. 1787 byla změřena na 14.500 jiter (29.000 korců), pro rok 1842 jsem ji vypočetl na 16.853 jiter 1387 sáhů.

TÁŽ PLOCHA V KATASTRU JOSEFINSKÉM.

Nejzajímavější pro agrární dějiny jsou ta data josefinského katastru, podle nichž slušelo k dominikálu 3,218.474 jiter (41·5%), k rustikálu 4,551.131 jiter (58'5%). Data v Ch. C. Andreově Neueste Zahlenstatistik, prý z r. 1819 pocházející, jsou něco málo odlišná. Záleží tolik na tom, poznati číselně vzájemný poměr půdy panské a selské v době feudální! Poněvadž měření půdy selské v l. 1785 až 1787 bylo mnohem nesprávnější než půdy panské, soudím, že by po přiměřené opravě vydal všechen rustikál v Čechách ke konci 18. stol. přes 61% dominikál přes 38%. Ale ani tato čísla nejsou přesná. Mezi dominikál se totiž počítá nejen půda slušící k farám, kostelům a nadáním, nejen obecní statek královských, ale i obecní statek poddanských měst. Tento povahou svou náleží však rustikálu. Jeho rozlohy neznám; kdyby se poměr jeho k ostatku rustikálu měl jako na Kostecku (což je pochybno), stoupl by podíl rustikálu ještě o 4%. Půdu náležející měšťanům měst královských kladou všechny katastry do rustikálu.

POMĚR RUSTIKÁLU K DOMINIKÁLU.

Všech orných polí panských zná josefinský katastr 814.571 jiter, všech polí poddanských 2,793.633 jiter. To je poměr 22·5% ku 77·4%. Zahrad poddanských naměřeno 64.681 jiter. Velká převaha orných polí rustikálních vysvětluje, proč ve výměru daně gruntovní,

i tenkrát, když obojí půda byla berně hodnocena rovnoměrně (jako r. 1790 a 1848), připadlo na rustikál daní 67·8% (to bylo r. 1789) nebo 66·7% (roku 1848).

ČESKÝ RUSTIKÁL V KATASTRU TEREZIÁNSKÉM.

Součet rustikálního katastru tereziánského z roku 1748 činí 4,186.885 korců rolí. Vskutku jde tu patrně o prvou rubriku tohoto katastru, jež týká se polí podle korců osevu (ne výměry!), spolu se zahradami. Luk tenkrát sečteno 594.401 for sena a otavy, t. j. asi 400.000 korců (r. 1790 559.047 jiter), lad a pastvin 719.891 korců (1790 : 585.758 jiter), lesů 213.015 korců (r. 1790 : 537.263 jiter). Přičteme-li i 8280 korců vinic a rybníků pro 20.113 kop ryb (to číslo je těžko přenášet na výměru plošnou; r. 1790 bylo jen 8380 jiter poddanských rybníků), dojdeme celkové výměry rustikálu v katastru tereziánském. Ale čísla jeho z r. 1748 pomíjejí Chebska a měst Pražských. V Chebsku shledáno bylo r. 1757 asi na 77.760 korců (v tom 35.156 korců polí a zahrad a skoro 23.000 k. lesa). V Praze na 5830 korců, v tom 4732 korců polí a 725 korců vinic.

Celek tereziánského katastru rustikálního by vydal tedy něco přes 5,630.000 staročeských korců, t. j. skoro o 3½ milionů korců méně, než nalezeno v katastru josefinském. Kdybychom korce osevu převedli na korce plošné, připočtouce z dohadu 10% k rubrice polí a zahrad — srovnej o poměru tom na Kostecku výše str. 37-38 — dospěli bychom k celkovému číslu 6,048.000 korců.

Patent z 30. června 1792 praví všeobecně, že katastr josefinský nalezl v Čechách o víc než dva miliony jiter (čtyry miliony korců) berní půdy, než bylo známo prve. To by se s žádnou variantou našeho počtu neshodovalo. Ale údaj patentu má patrně na mysli variantu prvou, ornou půdu vyjádřenou v korcích osevu. Podle nich se zajisté vybírala berně. Co potom do čtyř milionů korců se nedostává, vztahuje se na dominikál. Jeho prvá výměra z r. 1785 byla jistě také větší než přiznání z r. 1757. Patent neví také, že i po novém katastru josefinském uniklo zdanění ještě na 2 miliony korců.

TÝŽ V BERNÍ ROLLI.

Berní rolle z r. 1654 vypočítá v Čechách (bez Chebska a Kladska) 3,155.466 korců rolí poddanských, pojímajíc v to i pole pustá

KOST V LETECH 1850—1860
(Podle kolorované rytiny Haunovy. Z Hölzlova alba)

a svedená. To je číslo o 32% menší než rubrika polí a zahrad v katastru tereziánském. Na Kostecku činí ten rozdíl jen 6·9%. To jest na Kostecku udala berní rolle rozlohu selských polí poměrně vysoko. V jiných částech království byly podle toho odhady berní rolle směšně nízké. Držíme-li se přesně dat berní rolle a doplníme-li ji za Chebsko o 30.000 korců rolí, vidíme, že bylo v Čechách po r. 1654 zdaněno asi 3 miliony 185.000 korců půdy. Zdanění uniklo na 14 mil. korců plodné půdy.

SROVNÁNÍ VŠECH KATASTRŮ.

Kdybychom řekli: vší plodné půdy bylo v 17. stol. v Čechách 17 milionů korců a dohadem přidělili z toho dvě třetiny (11,333.000 korců) rustikálu spolu s král. městy a svobodníky a jednu třetinu (5,666.000 korců) dominikálu, dospějeme k těmto zajímavým datům: Berní rolle z r. 1654, která sepisuje pouze poddanská pole orná, zná jen 18·7% vší plodné půdy království a jen 28% vší půdy poddanské. T. zv. katastr tereziánský zaznamenává již 33·5% vší české půdy a 49% všeho rustikálu. Eventuelně, po převodu korců výsevkových v korce plošné, 35·5% vší půdy a 53·3% všeho rustikálu. Katastr josefinský z r. 1787 vztahuje se na 91% veškeré produktivní půdy, v tom na 80% rustikálu a 113% dominikálu.

Cenu jednotlivých výměr katastrálních stanoví číslice tyto spolehlivě, přes dohadový základ jejich. Netřeba snad upozorňovati zvlášť, že posledně uvedené číslo percentuální, očividně nesprávné, nasvědčuje značnému vzrůstu dominikálu od r. 1654. Není to vzrůst způsobený jen zabráním rustikálu, nýbrž i novou disposicí katastru, počítajícího na př. k dominikálu obecní statek měst královských i poddanských.

KAPITOLA III.

VSI A LÁNY.

POHYB JMÉN A HRANIC VESNICKÝCH.— STUDIE O VELIKOSTI VSÍ. - KORCE VÝSEVKU. - KOLONISACE KOSTECKA V XII.—XIV. STOL. — VELIKOST LÁNŮ. — MATERIÁL DATOVÝ A DŮLEŽITÉ VÝSLEDKY JEHO. — ORTŮV STATEK VE STŘEHOMI. — DVANÁCT KOP ZÁHONŮ. — ROZLIČNÁ VÝMĚRA ČTYŘ GRUNTŮ VE VESCI VE VŠECH KATASTRECH. — DNEŠNÍ OBEC POLITICKÁ A ROZDÍLY VÝMĚRY JEJÍ V STARÝCH KATASTRECH.

ZMĚNY V JMÉNECH A ROZSAHU VSÍ.

O RUSTIKÁL kostecký dělilo se asi 44 obcí, to jest jedno město (Sobotka), jedno městečko (Dolní Bousov) a na 42 vsí. Počet osad vesnických udávám neurčitě. Možno totiž počítati je rozličně. Velká ves Bystřice rozlišuje se někdy jako Bystřice Malá a Bystřice Hrubá. Dolní a Horní Rokyťany bývají jednou uváděny za vsi dvě, jindy za ves jedinou. V některých vsích jako Obrubech nebo Osenicích patřil ke Kosti jen menší díl osady; v několika vesnicích vzdálených jen po gruntu nebo po dvou. Ve věku 16. bylo v gruntovních knihách jako zvláštní ves vedeno v patrnosti Záhorsko. To o sto let později splývá v jedno dílem s Malou Lhotou, dílem s Malechovicemi. Naopak objevuje se v seznamu osad kosteckých po válce třicetileté ves Zajekury, jež dříve podle všeho byla samotou, slušící k Příchvojí. Někdy i pouhé samoty počítají se za osady zvláštní. Na př. samota Rychnovy za Veselicí u lesa Křižáneckého, samota V zadním Rovném u Malechovic nebo i Žďánek u Malechovic. Žďánek býval dřív gruntem v Záhorsku. Ves Netolice, jak pověděno, byla založena teprv kol r. 1750 a to na půdě vsí Příchvojí a Leštiny. A v Řitonicích teprve touže dobou dostalo se panství několika malých poddaných.

Z toho je patrno, že staročeská ves nebyla jednotkou nehybnou,

že area její a hranice její podléhaly změnám. A to i v dosti hojných případech jiných. Na př. svedením části vsi k dominikálu nebo odprodejem části gruntu do osady sousední. Takové posuny stávaly se častěji mezi vesnicemi těsně spolu sousedícími. Na př. mezi Osekem a Březnem, Březnem a Předměstím na jedné a Sobotkou na druhé straně, v době netolické pak ve větší míře vlivem vrchnosti u mnohých vsí zálesních. Ze Lhoty Záhumenní zbyla po válce třicetileté jen část; něco bylo svedeno, dva nebo tři grunty připojeny k Dol. Bousovu. S tím spolu třeba vzíti v úvahu, co jsem vyložil v kapitole předchozí, že totiž ke vsi staročeské náležela všechna půda, členům obce patřící, třebas jednotlivé parcely její ležely v polích vsi sousední. Otázka, pokud jsou hranice vesnické osady stabilní, vrací se nám v dějinách agrárních znovu a znovu. Na Kostecku vidíme, že v domnělou tu stálost nelze spolehnouti. Je sice dosti vsí položených příznivě s hranicemi takřka přirozenými, že o starobylosti jejich nemusíme pochybovati. Ale všude třeba pro jistotu prostudovati příslušné prameny archivální, zejména pak s mapou v ruce shlédnouti hranice očitě.

STÁLOST HRANIC VESNICKÝCH.

Přes tyto nesnáze mám za to, že jest dobře velikosti starých katastrů vesnických věnovati trochu pozornosti. Studium takové je poučné pro dějiny osídlení země. Zejména tam, kde badatel může srovnávati data z krajin fysicky i hospodářsky odlišných.

Sestavíme si tedy vesnice kostecké podle velikosti jejich. Potřebná data vezmeme z katastru tereziánského a spokojíme se jen plochou polí. Dříve beztoho odhadovala se velikost vsi jen podle rozsahu orných polí. Tereziánský katastr má konečně tu dobrou vlastnost, že vesnické obce nejsou v něm ještě zbaveny svedeného rustikálu. Že tedy jeví se celkem v starém svém rozsahu. Neboť půda dominikální do obce nenáležela. Kdo by chtěl přibližně odhadnout, jak velká je celá area obce podle měření dnešního (ovšem bez půdy panské a zádušní), nechť k datům o rozloze orných polí z r. 1725 připočte asi 57%. A kdo by chtěl plochu rolí z r. 1725 převádět na

POŘAD VSÍ PODLE VELIKOSTI.

výměru jejich z r. 1842, nechť připočte 15—16%. Všude to sic skutečnosti odpovídat nebude (naprosto ne ve vsích, kde byla část rustikálu svedena), ale průměrem bude dobře. Počet korců udávám u každé vsi podobně jako katastr revisitační. Tedy dvojím způsobem: jednak na korce plošné, jednak na korce osevu. Zlomky korců vynechávám. Je důležito vyšetřit rozdíly obojích dat.

A budeme-li již měřiti kostecké vsi, můžeme připojit hned, kolik se počítalo v každé vsi lánů. Plocha orné půdy ve vsi bývala totiž až do 18. století odhadována na lány a zlomky jejich. Uvidíme, kolik zhruba v jednotlivé osadě vydal staročeský lán orné půdy. U vsí, které patřily ke Kosti jen z části, uvedeme plochu k vůli úplnosti. Počet lánů udávám na základě seznamu z r. 1684.

VELKÉ OSADY.

Vsi velké, s plochou přes 600 korců polí, byly:

	korců polí		lánů 1684	korců na lán	
	arey	osevu		arey	osevu
Dolní Bousov, Lhota Záhumenní	1486	1363	18³/₈	80	74
Markvartice	1027	958	14½	70	66
Rokyťany Hor. a Dol.	948	914	asi 13½	70	67
Rakov	794	738	9¾	81	75¾
Příchvojí a Zajakury	865	754	12³/₈	70	60
Bystřice (část)	746	734	13³/₈	55	54
Přepeře (část)	656	575	11	60	52

VSI STŘEDNÍ VELIKOSTI.

Vsi střední velikosti, o 400—600 korcích polí, byly:

	korců polí		lánů 1684	korců na 1 lán	
	arey	osevu		arey	osevu
Lhota Zelenská	586	475	8¼	70	57
Osek	582	529	7¾	75	68

VSI STŘEDNÍ VELIKOSTI.

Březno	550	479	9	61	53
Skuřina	539	477	$6^5/_8$	81	72
Lavice	494	436	6¾	73	64
Bačálky	462	389	6	77	64
Lhota Rytířova	457	407	6¼	73	65
Spíšová	451	390	5½	82	70
Hoření Bousov	445	374	6¼	71	60
Libošovice	435	375	$6^3/_8$	68	59
Vesec	410	381	5¾	71	66

Ve vsích Rokyťanech, Rakově, Březně a níže v Kdanicích je počet lánů zvýšen o svedený dominikál. Vsi ty měly vskutku r. 1684 rustikálu jen $9^3/_4$, 5, 5½ (v gruntov. knize $5^3/_4$) a ½ lánu.

Méně než 400 a více než 200 korců měly:

	korců polí		lánů 1684	korců na 1 lán	
	arey	osevu		arey	osevu
Dobšice	360	264	5¼	68	50
Nepřívěc	354	347	6	59	58
Rohatsko	310	249	$3^5/_8$	85	68
Kdanice	279	277	2¾	101	101
Malá Lhota (a část Lažan)	278	255	4¼	65	60
Veselice (část)	272	246	$3^3/_8$	80	72
Cálovice	268	260	3¾	70	69
Předměstí	265	254	$5^1/_8$	51	49
Mrkvojedy	264	229	4	66	57
Lhota Staňkova	238	212	3	79	70
Trní	229	198	3	76	66
Vochvišťovice	221	211	$3^5/_8$	61	58
Spařence	220	181	2¼	97	80
Stéblovice	214	187	3	71	62
Leština	202	160	2¼	89	71

Nejmenší byly:

NEJMENŠÍ VSI.

	korců polí		lánů 1684	korců na 1 lán	
	arey	osevu		arey	osevu
Meziluží	193	130	2¼	85	57
Střehom	164	140	1½	109	93
Malechovice	143	114	1½	95	76
Obruby (část)	138	102	1½	93	69
Dobšín	130	114	1⅛	115	101
Vyšši Pole (a Rychnov)	89	79	⅞	101	90
Osenice (část)	73	70	1	73	70
Podkost	68	60	⅞	78	68
Rozptýlené grunty v sousedství	167	154	2⅝	63	58

Sobotka v seznamu chybí. R. 1725 byla pole její změřena na 584 korců. Značná část těch rolí byla statkem obecním; něco získala Sobotka během doby z katastrů přilehlých obcí Předměstí a Března. Proto bych odhadoval starou půdu její jen na 6 lánů. Nejmenšími osadami na Kostecku byly, jak vidno, Dobšín, Malechovice a Střehom o 130—164 korcích orné půdy. Podkost nikdy vsí nebyla, nýbrž jen podhradím zámku. Vyšší Pole pak, bylo-li někdy vsí, bylo pohlceno panským dvorem, podobně jako později Kdanice. Co zbylo, nelze dobře za pravou ves pokládati.

KORCE PLOŠNÉ A VÝSEVKOVÉ.

Všimněme si především rozdílu mezi počtem korců výsevku a korců plošných. Čím je půda špatnější nebo vysílenější, čím studenější nebo písčitější, čím hůře je připravena, tím více osevu potřebuje. Na takové půdy se pravidlem sije hustěji, na dobré řidčeji. Dobrý korec pole, osívá-li se žitem nebo pšenicí, nespotřebuje dnes plného sutého korce obilí (kromě ovsa); špatný korec však zřídka kdy potřebuje více než plnou míru sutého korce. Dřív bylo víc horší a hůř vzdělané půdy orné; sedláci sili tedy hustěji než dnes. Pravidlem bylo podle všeho: korec na korec. Ale vedle toho musíme

počítat s výminkami. Šedesát plošných korců dobrých polí mohlo se tedy rovnat pětačtyryceti až šedesáti korcům osevu; šedesát korců špatné půdy šedesáti až snad (výminečně) osmdesáti korcům osevu. Srovnáme-li s tím však data katastru tereziánského, vidíme brzo, že počítá poměr korců plošných ke korcům osevu právě naopak. Stačí popatřiti na příslušná čísla u vsí Meziluží, Dobšic, Malechovic nebo Spařenců. Tu jsou vesměs půdy horší kvality. A tu počítá katastr tereziánský u Dobšic na př. 360 korců arey proti 264 korcům osevu, u Malechovic 143—114, u Spařenců 220—181. Že tu jde o pole horší kvality, ví katastr dobře. Neboť katastr vyšetřil v každé obci jakost půdy podle počtu zrn výnosu (otázka je ovšem, jak spolehlivě) a rozdělil korce osevu do tří tříd. Katastr rozeznává na př.:

JAKOST PŮDY A MNOŽSTVÍ OSEVU.

	orná pole v korcích osevu		
	1. třídy	2. třídy	3. třídy
Dobšice	9	27	227
Meziluží	3	11	116
Spařence	13	37	131
Malechovice	2	14	97
Dobšín	½	36	77
Bačálka	31	60	299

Naproti tomu ve vsích, kde rozpjetí mezi obojím druhem korců je nejmenší, převládají pole prvé a druhé třídy. Svedená selská pole ke dvorům osenickému, rakovskému a kdanickému jsou jako pole dobré jakosti označena tím, že počet jejich korců osevu rovná se úplně počtu korců plošných. Vsi Bystřice, Kdanice, Nepřívěc, Cálovice, Předměstí, Vošťovice a Osenice jsou podle vyloženého hodnocení katastru nadány půdami poměrně nejlepšími. Vsi Březno, Osek a Dolní Bousov jsou hodnoceny o něco níže. Tak zdá se ze všeho, že katastr chce svým počítáním korců osevu vyjádřiti jaksi kvótu úrody jinak řečeno výnosu. Čím nižší je jeho číslo korců osevu na rozdíl od korců arey, o tolik horší je půda, o kterou jde. Potom

KOREC OSEVU POMŮCKOU ODHADNÍ.

KOREC OSEVU ZÁKLADEM BERNĚ.

porozumíme, proč katastr vzal za základ vyměření berně korce osevu a nikoliv korce plošné. Pochybuji, že takovéto počítání výsevkových korců bylo kdy v Čechách obvyklé. Mám za to, že ho užil teprv katastr revisitační. Jemu stalo se ovšem výbornou pomůckou pro berní hodnocení půdy. Proto rozpakuji se přikládati váhy velikosti lánů, vypočtené na jeho základě. Tak v následujících výkladech držeti se budu pouze dat o korcích plošných.

Z řady čísel vyplývá poučení, že vsi, jež podle jmén jejich máme právo považovati za vsi prastarého založení (na př. Malechovice, Střehom, Mrchojedy, Cálovice, Stéblovice, Vochvišťovice, Kdanice, Nepřívěc, Libošovice) jsou rozsahem malé, o 150—435 korcích polí. Vsi s velikými katastry jsou původu pozdějšího. Pocházejí z doby kolonisační, z konce 12.—14. stol., kdy u nás ohromné plochy půdy posud rádlem nic nebo málo dotknuté byly cizími podnikateli proměňovány v lány, t. j. usedlosti osazené svobodným selským obyvatelstvem. Kdy takřka po americku rychle vznikaly vsi, vsi daleko většího rozsahu a výnosu dávek než malé vsi staroslovanské. Na Kostecku jsme na typické půdě kolonisační. Svědčí o tom především velký počet Lhot, jež tu postihujeme. Lhota s 278 korci orné půdy byla ovšem „malou" naproti katastrům jiných kolonisačních novotvarů. Lhoty jsou vsi, jež důkaz toho, že povstaly v době vznik vsí uměle podporující, nesou v jméně svém. Při založení byla jim dána svoboda čili „lhota", lhůta několika let, po jejichž uplynutí teprv měly platiti roční činži gruntovnímu pánu.

STAROBYLOST VSÍ MALÝCH.

Svědčí o tom dále jména jako Osek nebo Proseč (jméno zaniklé vsi u Oseka, pohlcené patrně v katastru oseckém), jež ukazují na půdu z lesa vyklučenou, svědčí o tom celá poloha krajiny. Jména nových vsí v té době vzniklých jako Markvartice, Příchvojí, Bystřice, Rokyťany hodí se rázem svým k těmto předpokladům. Ovšem že stávalo se také, že malá stará ves rozšířena byla ve ves velikou, lánovou a že proměnila nejen staré složení půdy, ale i obyvatelstvo, pouze jméno zdědivši, jež nesla ode dávna. I oba Bousovy i Přepeře poklá-

VSI DOBY KOLONISAČNÍ.

KOST Z PLAKÁNKU
Kresba Vil. Kandlera. Zmenšeno o třetinu

dám za osady kolonisační. Horní Bousov, dokud tam nevznikl panský dvůr, měl sám jistě na tisíc korců orné půdy. Byl asi zřízen touže vrchností, jež založila velké rybníky v bažinaté nížině pod Střehomí, mezi nimi pak městečko Bousov Dolení. Sobotka sama je také založena za doby kolonisační, ale od jiné vrchnosti, rodu pánů z Vartenberka. Ten vládl tu tehdy v okolí široko daleko rozsáhlou krajinou, prostoupenou ovšem drobným zbožím vladyckým.

PRVÁ KOLONISACE KOSTECKA.

Jeden z prvých známých předků toho mocného příbuzenstva šlechtického byl Markvart z Března. Žil v prvé čtvrtině 13. stol. a jméno jeho nese pravděpodobně velká ves, tenkrát asi v lesích založená, totiž Markvartice. Četným vnukům jeho náležely rozlehlé krajiny v potomním Jičínsku, Sobotecku, Turnovsku a Českodubsku i v sousedství. Zejména širá půda v horách a lesích, dotud pluhem nedotčená, která dříve byla náležela knížeti země. Vsi, ležící mezi tím v staré půdě kulturní, byly pravděpodobně vlastnictvím svobodných rodů vladyckých. Markvart a synové jeho počali na vhodných místech vzdělávati si panské dvory, vnukové jeho počali pak stavěti tvrdé rytířské hrady, káceti lesy, povolávati cizí kolonisty a zakládati činžovní vsi. Ti z potomků Markvartových, kterým dostalo se Sobotecka s dílem Jičínska a Turnovska, zvali se pány z Vartenberka. V těchto krajinách má tedy původ svůj jeden z nejpřednějších rodů šlechtických, jejž poznaly naše dějiny. Tak někdy v druhé polovici 13. stol., v době, kdy větší gruntovní páni zakládali na půdě své již nejen vsi, ale i trhová města, založil si jeden pán z Vartenberka městečko Sobotku a postavil si v něm kamenné, snad i opevněné sídlo. A v té době, jak se dohaduji, vznikly nebo nově byly organisovány velké vsi k Sobotce přiléhající. Teprv když kolem r. 1340 vystavěl si pan Beneš z Vartenberka s velikým nákladem hrad Kost v lesích za Střehomí, proměněna byla prastará ves Semtiny v panský dvůr. A podobně jako magnátský rod pánů z Vartenberka počali tou dobou i menší sousedi vladyčtí na Kostecku rozšiřovati své vísky ve vsi lánové nebo zakládati rytířské „lhoty". To jsou ovšem pouhé dohady, vybudované na povšechné známosti našich dějin hospodář-

DÍLO VARTENBERKŮ.

ských a na sporých zmínkách o Kostecku v století 13.—14. Francouz, Angličan, ba i Němec může v mnohých krajinách sledovati osudy rodného kraje zpět daleko přes tisíciletí. Paměť českých pramenů v našem kraji objímá sotva pět set let.

VELIKOST KOSTECKÝCH LÁNŮ.

Mnohem názornější než data o velkosti vsí jsou ty číslice našich tabulek, jež stanoví průměrnou velikost lánu po osadách kosteckých. Rozsah staročeských lánů je ode dávna oblíbeným problémem historie agrární. Nedávno vyšla záslužná práce Lamačova, která se snaží určiti plochu lánu normálního, lépe řečeno lánu theoretického. Tabulky naše ukazují zhruba, jak lán vypadal ve skutečnosti, v praxi. Vidíme, že na témže panství je plocha poddanského lánu ku podivu rozličná, že kolísá zhruba mezi 50—100 korci arey. Průměr vydá přes 72 korců na jeden lán. A to jde jen o orná pole. Lán s celým příslušenstvím obsahoval tedy (vycházíme-li od vysoké míry 75%, jakožto kvoty rolí v selském statku na Kostecku) nanejméně 62—125 korců. Vlastně snad více. Neboť data naše pocházejí z nedokonalého měření z r. 1725. Ovšem že v ploše vsí, za základ vzaté, je obsažen i obecní statek a něco půdy nelánové, drobným chalupníkům a domkářům náležející. To dohromady může asi vydati tolik, aby se vyrovnal nedostatek, zaviněný nepřesným měřením. Třeba poznamenati ovšem, že procento orných polí bylo v statku obecním neveliké.

POČET JEJICH.

Data o počtu lánů po vsích vzal jsem z podrobného seznamu, zhotoveného pro vrchnost r. 1684. Součet jeho vydá na celém panství $221^3/_8$ lánů. Ve válce třicetileté počítalo se na Kostecku 248 lánů poddanských. To znamená, že (odpočítáme-li 6 lánů na Sobotku) bylo $20^5/_8$ lánů (8·3%) vrchností svedeno. Číslo se shoduje celkem s tím, co jsme vypočetli na str. 38 výše.

GRUNTOVNÍ KNIHY A LÁNY.

Lánové rozdělení kosteckého rustikálu známe ještě z jednoho pramene: z gruntovních knih jednotlivých rychet. Starší gruntovní knihy (na Kostecku jsou zachovány v některých rychtách od r. 1574 počínaje) nestarají se o velikost statků, jejichž prodeje a postupy zaznamenávají. Spokojují se s povrchností nám těžko pochopitelnou

pouze jménem bývalého hospodáře nebo slovy „grunt předem psaný". Jen výminkou najdeme tu, že statek má „půl lánu roli vorné" nebo „čtvrt role". Teprv knihy pro všechny rychty r. 1709 nově založené uvádějí všude velikost živnosti, a to podle starobylého odhadu na lány. Odhad ten kryje se (až na nevelike rozdíly) s naším výkazem z r. 1684. Tu i tam na př. se přesvědčíme, že v Markvarticích byly dva lány celé, šest tříčtvrtilánů, 15 půllánů a dva grunty o čtvrti lánu. Zmenšil-li se statek rozdělením nebo odprodejem, přizpůsobují se ovšem data knih gruntovních změnám nastalým, vždy v zlomcích lánových. Nejmenším zlomkem je osmina lánu. Ale tak nikdy neslove, nýbrž vždy: půlčtvrti lánu. Dvě a půl čtvrti lánu je tedy $^5/_8$ atd. V 18. stol. počítá se i na šestnáctiny lánu. Nejrozšířenějším typem na Kostecku byly tříčtvrtilány a půllány. Počet lánů ve vsi zůstává nezměněn. Je možná ovšem (a poznáme doklady toho), že v některé osadě přibude během doby k lánům starým jedna čtvrtka nebo $^3/_8$ nebo ve velké vsi i půl lánu. Takové plus může vzniknouti přibráním podsedka, jenž zakoupil něco polí od velkého gruntu nebo od obce, do počtu láníků. Také výminečně větším odhadem dílů lánových.

STAROBYLOST LÁNŮ.

Rozdělení vsi na lány a zlomky jejich pochází z doby, kdy vsi ve století 13.—14. byly na principu lánovém založeny. Jak podivuhodná je tu stálost poměrů, mohu znázorniti příkladem. R. 1437 prodal zeman Jiří zvaný Ušák z Obrubec Kunšovi z Petrovic sto grošů platu ročního na selském statku v Dobšicích. Z pouhé zmínky, že tu jde o statek se stem grošů českých roční činže, poznáváme bezpečně, že pan Ušák to prodal grunt čís. 16 v Dobšicích. Jde tu o grunt o třech čtvrtích lánu, jenž v 18. stol. náležel rodině Ševrů a jenž podle spolehlivého vyměření Hötzlova z r. asi 1746 měl $66^3/_4$ korců všeho příslušenství, v tom $43\frac{1}{4}$ korce polí a $19\frac{1}{2}$ korce lesa. Po r. 1748 bylo od něho odprodáno do Meziluží k čís. 2 přes 10 korců. Ano zdá se, že v jednom případě mohu na základě výše ročních dávek identifikovati grunt až z doby předhusitské. Hoření Bousov náležel v době krále Václava IV. bohatému cisterciáckému klášteru

Hradišti, později od Husitů vyvrácenému. Největší část urbáře zboží klášterního, na konci 14. stol. sepsaného, se nám zachovala. V něm najdeme i výčet gruntů hornobousovských, počtem 23. Mezi nimi vyčítá se statek Maříkův o dvou třetinách lánu s platem ročním 1 kopy, 40 vajec a 3 slepic. Tolik asi platí v 17. stol. grunt č. 18 v Hor. Bousově, držící r. 1748 podle měření Hötzlova $41^3/_4$ korců, v tom 38 korců polí. Ale ztotožnění není bezpečné, protože ve vsi Bousově byl někdy v 15.—16. stol. zřízen ze selských statků velký dvůr panský, při čemž asi i některé zachovalé grunty ztratily něco půdy. Grunt č. 18 počítá se odtud jen za půllán.

VÝMĚRA HÖTZLOVA.

O tom měření Hötzlově zmínil jsem se častěji. Hötzl změřil někdy v l. 1744 až 1748 každou parcelu na panství, udal druh vzdělání jejího, její bonitu i polohu, tuto podle jmén tratí polních. Výměra Hötzlova je spolehlivá, blížíc se přesností číslům stabilního katastru. V archivu kosteckém zachoval se popis jednotlivých gruntů poddanských, jenž obsahuje číslice Hötzlovy výměry. Není bohužel úplný: vesnice zálesní, vyjímaje kus Markvartic, byly ze svazku vytrženy. Ale díky tomu, co zachováno, můžeme se seznámiti s rozlohou velké většiny gruntů kosteckých a druhem jejich kultur dokonale. Hötzlova data jsou tím důležitější, že pocházejí z dob, kdy poddanské statky kostecké trvaly ještě v podstatě v prastarém svém rozdělení a rázu. Po r. 1748 počínají se velké statky selské na Kostecku drobiti, rustikál mění svou podobu; starý svět středověký ustupuje pomalu poměrům novodobým.

JAK LÁNY VYPADALY VSKUTKU.

Poněvadž gruntovní knihy jednotlivých rychet určují zároveň velkost každého gruntu podle odhadu lánového, máme na Kostecku vzácnou příležitost studovat povahu a plochu středověkého lánu s naprostou jistotou. Před léty přával jsem si kolikrát moci bezpečně zachytiti výměru těch záhadných lánů. Měl jsem ovšem na mysli nějaký lán normální, eventuelně několik určitých typů jeho, jak se o nich ze starých zpráv dovídáme: lán královský, panský, selský atd. Vidíme-li, jako na Kostecku, jak věc vypadala v praxi, poznáme, že bychom od běžných theoretických představ nedospěli asi nikdy k po-

rozumění záhady bez studií názorných na určitém území. Nejlépe bude, když řadu lánů a zlomků jejich prostě čtenáři předvedu v číslicích výměry Hötzlovy. Potom můžeme se pokusit o shrnutí výsledků. Materiálu mám mnoho; bojím se, že i výběr bude unavovati. Staré grunty uvádím podle popisných čísel v době tereziánské zavedených. Pomůcky mé dovolují mi ztotožniti je všude docela bezpečně. Nevylučuji ovšem, že v některé vsi bylo staré číslování během 19. stol. změněno. Vskutku však, kromě Sobotky, nevím o takovém případě.

Představím čtenáři nejprve řadu kosteckých lánů.

SEDMNÁCT LÁNŮ.

Lány:

	polí kor. věr. čtv.	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
Trní č. 2	87, 1, 2½	2, 2, 3½	19, -, 3¾	7, -, 1	6, 1, 1½	122, 3, ¼
Rohatsko č. 7	88, 2, 3¼	1, 3, —	24, -, ¼	5, 3, 3	—	119, 2, 2½
Libošovice č. 4	84, 3, —	2, 1, 1½	14, 2, ½	—	11, 3, —	113, 1, 2
Spíšová č. 16	72, 2, ½	1, 3, ½	10, 2, 3½	9, -, 1½	14, 2, 2	108, 3, 3¾
Stéblovice 1 a 2	69, -, 3½	2, 1, —	15, 1, ½	—, 3, —	14, 2, 3	102, -, 3
D. Bousov č. 96	77, 3, 3¾	—, 1, 3	12, 3, 1	—	—	91, -, 3¾
Březno č. 23	60, 3, 1½	2, 3, 1¾	9, 1, 3	2, -, 2	13, 1, 2	88, 2, 2¼
Libošovice č. 10	75, 2, 3½	1, -, —	1, 3, 2½	—, 1, 1½	7, -, ½	86, -, —
Spíšová č. 10	53, -, 1	1, 2, 3¾	—, 2, 3½	11, 2, ¼	18, 1, —	85, 1, ½
Staňk. Lhota 1	62, 1, 1	1, 3, —	14, - 2	—	6, 1, 3	84, 2, 2
D. Bousov č. 15	67, 1, 1½	—, 2, 1¾	14, -, —	—	—	81, 3, 3¼
Nepřívěc č. 14	63, 3, 3½	—, 2, 1	3, -, 3½	—	10, 1, 2½	78, -, 2½
Dobšice č. 14	53, -, 2½	2, 2, 1	2, 3, 3	7, 3, 1½	6, 3, —	73, 1, —
Nepřívěc č. 10	59, 3, 1	2, -, —	4, 3, ½	1, -, 3½	—, 3, 2	68, 2, 3
Vošťovice č. 10	59, 3, 3½	4, -, 2	3, -, 1	—	1, 1, 1½	68, 2, —
H. Bousov č. 21	62, 2, 3½	—, 3, —	3, 2, 2¼	—	—	67, -, 1¾
H. Bousov č. 16	58, 3, 2½	2, -, —	4, 1, ½	—	—	65, -, 3
Průměr na lán	68, -, 2½	1, 3, 1½	9, -, 3¾	2, 2, 3½	6, 2, 1½	88, 2, ¾

Vidíme, jak velké rozdíly byly ve velikosti lánů v jednotlivých vsích. Lán v Trní neb v Rohatsku má skoro dvakrát tolik plochy, co lán v Hor. Bousově. Čekali bychom, že aspoň lány téže osady budou stejné velikosti. Vskutku jsou, jak vidno již na př. v několika osadách, v nichž jsme uvedli po dvou lánech, i tu rozdíly. Někde velké, jinde menší.

LÁNY TÉŽE OSADY.

Lány:

	polí kor. věr. čtv.	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
LhotaRyt.č.11	75, 3, ½	1, 2, 2½	2, 1, 1½	1, 2, 2	22, -, 1½	103, 2, —
LhotaRyt.č.10	84, 2, 3½	1, 1, 3	3, 1, 3½	4, 2, 3½	12, 1, 3½	106, 3, 1
Lhota Ryt. č. 9	59, 1, 3	1, 1, 2	—, 2, ½	—	3, -, 2½	64, 2, —
LhotaRyt.č.17	74, 3, 2½	4, 2, 2	—	—	1, 1, 1½	80, 3, 2

Lány:

	polí kor. věr. čtv.	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
Přepeře č. 5	72, 3, —	—, 3, —	3, 1, 3	—	—	76, 3, 3
Přepeře č. 1	72, 1, 3¼	1, -, 2	3, 3, 3¼	—	—	77, 2, ½
Přepeře č. 37	56, 3, 3¾	—, 3, 1	3, 2, 1½	—	—	61, 1, 2¼
Přepeře č. 32	68, 1, ½	—, 3, 3¼	1, -, 1½	—	—	70, 1, 1¼
Přepeře č. 26	66, -, 2½	—, 2, 2	5, -, 1	—	—	71, 1,—

Větší překvapení čeká nás u tříčtvrtilánů. Že budou v některé vesnici, kde jsou lány zvláště veliké, větší než v jiné osadě celé lány, můžeme již předpokládati. Ale co uvidíme, jest s to, aby zmátlo úplně.

Třičtvrtilány:

TŘIČTVRTILÁNY.

	polí kor. věr. čtv.	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
Střehom č. 11	120, -, ½	1, 1, 1½	15, 2, 1	19, 3, 3½	23, 3, 2	180, 3, ½
Havlovice č. 2	106, 3, 2	—	7, 1, ½	21, 1, 3	10, 3, —	146, 1, 1½
Meziluží č. 1	62, 1, 2	3, 3, 1	4, -, 3	7, 2, 3	48, 2, —	126, 2, 1
Trní č. 1	74, 3, ¼	1, -, 1	13, 3, —	—	3, 2, 2	93, -, 3¼
Rohatsko č. 18 a 1	74, 1, —	2, -, ½	8, 2, 2½	—	—	82, 3, 3
Přepeře č. 40	70, -, 3½	1, 1, 2	1, -, 3	1, -, 1½	6, 1, 3	80, 1, 1
Stéblovice č. 1	51, 1, —	1, 1, —	11, 2, 1	—, 3, 3	10, 2, 2	75, 2, 2
Spíšová č. 1	54, -, ¼	1, 3, ½	7, -, 1	1, -, 1¾	8, 2, 1	72, 2, ½
D. Bousov č. 24	58, -, 2¾	—, -, 1¼	10, -, 2¼	—	—	68, 1, 2¼
Lhota Ryt. č. 8	61, 1, ½	—, 3, 3½	—	—	—	62, 1, —
Březno č. 5	47, 2, 3½	—, 1, 3	7, 3, 3	—	—	56, -, 1½
H. Bousov č. 4	45, 2, 2½	—, 3, 3	2, 1, —	—	—	48, 3, 1½

NÁPADNÉ ROZDÍLY VELIKOSTI.

Tři třičtvrtilány, uvedené na prvém místě, jsou větší, než kterýkoli lán nám známý. Řekněme hned, že to jsou případy zcela zvláštní, výjimečné. Přes to náleží do rámce našeho studia. U velkých tří čtvrtí v Meziluží č. 1 (je to statek na Dehetníku) všimněme si, že orná pole toho gruntu mají jen 62 korců, tedy tolik, kolik třičtvrtilán na Kostecku slušně může mít. Třičtvrtilán přepeřský č. 40 je pozoruhodný proto, že má více polí i více všeho příslušenství než kterýkoliv z pěti celých lánů přepeřských. V Přepeřích je staré rozdělení lánové zachováno celkem dobře, t. j. i v náležité poměrnosti mezi lány a zlomky jejich. Případ náš musí tedy míti příčinu zvláštní. Z popisu Hötzlova vidím, že největší parcela toho statku, přes 27 korců, ležela ,,na pískách", tedy pravděpodobně na půdě zlé jakosti. Domnívám se, že byla teprv později v orná pole proměněna. Dříve byla asi počítána mezi lada, t. j. půdu, která vzdělávána byla jednou v době 4—6 let. Bez ní by byl grunt normálním přepeřským třičtvrtilánem. Ostatní statky o třech čtvrtích

role odpovídají velkosti lánů ve vsích příslušných. V Trní a Rohatsku jsou ovšem největší.

Jako u lánů, tak i u tříčtvrtí najdeme, že v téže osadě jsou velikosti nestejné. Příkladem uvedu Nepřívěc, kde bylo (vedle dvou lánů a jednoho čtvrtlánu) neméně než pět třičtvrtilánů.

TŘIČTVRTILÁNY V NEPŘÍVĚCI.

Třičtvrtilány:

	polí kor. věr. čtv.	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
Nepřívěc č. 6	62, 1, ¼	1, 1, 1	4, -, 3	—	2, 3, 2	70, 2, 2¼
Nepřívěc č. 2	53, 1,	1, 1, 1½	5, 1, ½	—	4, 3, 2	64, 3, 1
Nepřívěc č. 15	50. 2, 2	—, 3, ¼	4, -, 2¾	—	5, 3, 3	61, 2, —
Nepřívěc č. 7	46, 1, 3	1, 2, 1	1, 2, ½	2, 2, —	—	52, -, ½
Nepřívěc č. 1	41, 3, 2½	—, 3, 1	3, -, 3	2, 1, 1½	2, 3, —	51, -, —

Rozdíly mezi těmi pěti grunty dosahují až 19 korců. Třičtvrtilán č. 6 je větší než lán č. 10 v Nepřívěci, jenž měl všeho všudy 68 k., 2. v., 3 čtvrce.

Nejpodivnější v této příčině byly poměry ve vsi Předměstí:

	lánu díl	polí kor. věr. čtv.	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
Předm. č. 7	1	48, 1, 1	2, 1, —	7, -, ¼	—	3, 3, 2	61, 1, 3¼
Předm. č. 3	⅞	53, 1, 1½	1, 1, 1¾	17, 1, 2½	—	—	72, -, 1¾
Předm č. 1	¾	52, 2, ¾	2, 2, 1¼	12, 1, 2¼	—	5, -, 3	72, 2, 3¼
Předm. č. 2	¾	34, 3, 1	1, -, —	2, 3, 3½	—, 3, 3½	11, 2, 1	51, 1, 1
Předm. č. 5	¾	36, 3, 3¼	—, 3, 2½	4, 1, 2½	4, 1, 1	—	46, 2, 1¼
Předm. č. 6	¾	55, 3, ½	1, -, 3	7, 3, 1½	—	3, 3, 2	68, 2, 3

Č. 7 v Předměstí je nejmenší lán, jejž jsem postihl na Kostecku. Má vší půdy 61 korců, tedy skoro zrovna tolik, kolik u lánu obyčejně hledáme. Vskutku je to zmetek, mrzák, o část své bytosti neznámým

KOST V LETECH 1850—1860
(podle barevné litografie W. Raua)

způsobem ochuzený. To vidno z toho, že sedm osmin lánu v téže obci (č. 3) mělo 53 korců polí a vší půdy 72 korců a že dva ještě menší zlomky lánu, třičtvrtilány č. 1 a 6, jej rozsahem orných polí převyšovaly. K malým třičtvrtilánům č. 2 a 5 by se lán čís. 7 sice hodil, ale i tu pochybuji, že jde o starou výměru původní. Předměstí sousedíc bezprostředně s městem Sobotkou, kde byl pohyb půdy mezi jednotlivými grunty i touha po půdě mnohem živější než ve vsi, ztratilo kusy své arey do Sobotky. Prodávalo se po menších parcelách, a možná že bez vědomí úřadu kosteckého. Neboť kdyby odprodaná půda vydala $^1/_8$ nebo $1/4$ lánu a prodej stal se s vědomím úřadu, musil by statek v gruntovní knize býti veden nadále ve velikosti o příslušný zlomek zmenšené. Když komise z r. 1725 chtěla vyšetřiti, jak se stalo, že v Předměstí (a v Březně) je méně selské půdy, než bylo r. 1654 (tenkrát rulla vyčetla ve vsi 4 statky po 50 korcích polí a dva po 40, kromě dvou malých osedlých), nenašla v gruntovních knihách nic. Proto v Předměstí přes úbytky nastalé zůstávala stará kvalifikace gruntů podle rozvržení lánového nedotčena. Čís. 7 bylo stále lánem, i když velikost jeho byla značně menší než třičtvrtlánu čís. 1. V tom právě třeba spatřovati důkaz starobylosti označení lánového.

DÍLY LÁN V PŘEDMĚSTÍ.

Měření půllánů, čtvrtlánů a půlčtvrtí nebo dvou a půlčtvrtí a zlomků podobných nemůže nám poskytnouti již nic nového. Ve vsích s lány velkými byly tyto díly velké, půllány na př. větší než jinde třičtvrtilány. Půllán č. 13 ve Spíšové měl 67 korců, v tom $46\frac{1}{4}$ korců polí, ale půllán č. 15 tamtéž, v gruntovní knize mezi chalupy počítaný, jen $44\frac{1}{2}$ korců, v tom $33^3/_4$ k. rolí. V Staňkově Lhotě držel půllán č. 7 dokonce 72 korců, v tom 59 k. rolí, půllán č. 2 měl $59\frac{1}{2}$ korce. V Cálovicích byl půllán čís. 12, tenkrát Vejpravům náležející, větší než třičtvrtlány č. 7 a 4. Měl 67 korců, v tom $51^3/_4$ rolí. V Markvarticích, pokud se výměra jejich zachovala, měly půllány č. 8 rolí $39\frac{1}{2}$ korce, všeho $43^3/_4$ korce, č. 21 rolí $39^3/_4$ korce, všeho $43^3/_4$ korce, č. 23 rolí 34 korce, všeho $37\frac{1}{4}$ korce. Je to vzácný zjev, že dva půllány jsou si tu velikostí zcela rovny. Třičtvrtlány č. 5,

VELIKOST PŮL LÁNŮ.

č. 7 a č. 11 měly tu přes 72, 79 a 50 korců. Z toho můžeme odhadnouti, jak velké lány byly ve vsích zálesních. Čtvrtlán v Trní (č. 9) měl ovšem 28 korců, v Spíšové (č. 9) 26 korců, v Oseku č. 5 dokonce přes 36 korců. Ve vsích s velkými lány měl vůbec 20—30 korců, v Přepeřích 15—19 korců, v Horním Bousově také jen 14. Velký čtvrtlán osecký nebo dolnobousovský byl asi zrovna tak veliký jako na př. půllán v Horním Bousově č. 32, který držel jen 43 korců. Nebo půllán č. 7 v Malé Lhotě téže velikosti. Nejmenší na panství byl snad půllán č. 33 v Přepeřích o 32 korcích, v tom 30 korců polí.

PĚTČTVRTILÁNY.

Zapomněl jsem na statky o pěti čtvrtích lánu, největší na Kostecku. R. 1684 bylo jich na panství, bez dílu osenického, pět. A sice po jednom v Dolním Bousově, v Lažanech, Spíšové, Lhotě Rytířově (č. 17) a Mrkvojedech. Ode všech potom odděleno po čtvrti; do r. 1748 zachoval se jen pětčtvrtilán spíšovský. Ale lažanský grunt můžeme si rekonstruovati bez nesnází. O něm však třeba poznamenati, že v gruntovních knihách kladen je za lán, pouze v seznamu z r. 1684 za pět čtvrtí lánu. V díle osenickém mělo v druhé pol. 17. stol. pět čtvrtí lánu patero statků.

Pět čtvrtí lánu:

	polí	zahrad	luk	lad a pastvin	lesa	Celkem
Spíšová č. 12	73, 2, —	2, 1, 1¼	22, -, 1	25, 2, 2	15, 3, 2	139, 1, 2¼
Lažany č. 3	90, -, 3	2, 3, —	11, 3, ½	—	4, 1, ½	109, —, —

Čísel bylo uvedeno s dostatek. Jaké poučení z nich vyplývá? Jak především srovnati běžné tvrzení, že normální lán obsahoval 60 korců, s daty právě předloženými? Že i na Kostecku počítal se v 17. stol. lán na 60 korců (v 18. stol. na 64 korců), o tom mám několik přímých zpráv. Tak se počítá lán na př. v urbáři z r. 1648, tak se počítá, jak jsme poznali, i v berní rulli z r. 1654. My však viděli, že 60 korců měl na Kostecku lán jen výjimkou, jen v jednom případě, nebo

vzpomeneme-li půllánů, jen ve dvou až třech případech. My viděli, že lán kostecký má většinou přes 80, velmi často přes 100 korců. Vysvětlení je dosti jednoduché. Udává-li se rozloha lánu v korcích, myslí se vždy jen orná pole, nikdy ne ostatní příslušenství lánového statku. Tak tomu je v urbáři z r. 1648, tak tomu je konec konců v berní rolli. Vyplývá to, a to je hlavní, zejména z kosteckých knih gruntovních. Všude, kde je tu zmínka o lánu nebo částech jeho, tedy na nesčíslných místech, praví se vždy „lán roli vorné“, „tři čtvrti roli orné“ a podobně. Netvrdím, ale mám za pravdě podobné, že tak tomu bylo nebo pravidlem bylo v celé zemi. Velikost lánu se určovala jen velikostí arey orných polí. Vědouce to, budeme středověkému lánu teprv rozuměti.

LÁNEM SE MÍNÍ JEN ORNÁ POLE.

Zbývá vysvětliti, proč rozloha orných polí u jednotlivých lánů dostupuje obyčejně čísla 68—88 korců? To souvisí především s velikostí korce za základ vzatého. Ve většině vsí kosteckých bylo patrně v době založení jejich měřeno na korec velký, o osminu větší. Lán 60korcový vydal tak skoro 68 korců, zvaných později pražskými. Plocha jeho se odhadovala podle výsevku; třeba však předpokládati, že pravidlem se vysel sutý korec obilí na korec plošný. U některých vsí, na příklad Horního Bousova, Přepeř, Vochvišťovic musíme za to míti, že vyměřeny byly na normální korce staročeské, že tu tedy lán měl vskutku (rolí) 64 korců nebo 60 korců plochy. U jiné skupiny s lány zvlášť velkými, t. j. u Dolního Bousova, Rohatska, Trní a patrně i Kdanic byly, jak kombinuji, vyměřovány lány většího typu, po 72 korcích a to korcích velké míry. Tak lze vysvětliti, že tyto lány vydaly vlastně přes 80 korců polí. Můžeme ovšem počítati někde i s tou možností, že původní lán byl rozpočten na 72 korců polí pražské míry. Nebo že myšlen byl za 60 korců soboteckých míry hrubé. Srovnej, co jsme o ní pověděli výše na str. 23. Šedesát korců té míry bylo vlastně devadesát korců. Tu lán ovšem mohl zavírati v sobě snadno na 120 korců všeho příslušenství.

VELIKOST KORCE A VELIKOST LÁNŮ.

ROZLIČNÉ TYPY LÁNŮ.

Při tom musíme zhostiti se představy, že lán a čtvrti jeho — neboť na čtvrti se nejčastěji počítalo; někdy říká se dokonce místo

STŘEDOVĚKÁ VOLNOST A LÁNY.

„lán" jen „čtyry čtvrti" — kryly se přesně, leč náhodou, s kvotami vyloženými (60, 45, 30, 15; 68, 51, 34, 17; 72, 49, 36, 18 atd.). Takové přesnosti středověk nemiloval. Každý pokus vtěsnati jeho formy v úzkou a přiléhavou škatulkovou stupnici musí ztroskotati. Jeho heslem je volnost, a to volnost založená na nerovnosti, na privilegiu. Rovnost je heslo moderní, protistředověké. Přináší je k nám doba osvícenská; uvidíme, jak se pokoušela i na lánech kosteckých zkusiti svou chuť po stejnoměrném vyrovnání, schematickém ustejnění. Proto nelze říci, že by ve formách středověkých nebylo zákonnosti nebo pravidla. Je tu všude, ale tvary středověké žádají vždy něco prostory, něco vzduchu k pohybu individuálnému. Jsem přesvědčen, že úplná rovnost mezi plochou orné půdy u jednotlivých lánů téže vesnice nebyla ani v době, kdy ves byla na lánovém principu nově založena. Záleželo jistě víc na vhodném rozdělení parcel, než na nějakém korci více nebo méně. A pak uplynula staletí s mnohonásobnými vlivy svými, v nichž přes středověkou úctu k řádu jednou zavedenému nemohlo nedojíti, zejména v některých osadách, k posunům půdy mezi jednotlivými grunty. My poznali lány kostecké nikoliv v té podobě, v níž vyšly z ruky geometrů 13. a 14. stol., nýbrž v tvarech více nebo méně deformovaných, z doby po čtyrech stoletích, ve kterých dvě hrozné války těžce dolehly na právní a hospodářské řády země. Přes to můžeme stav původní vyšetřiti na tom základě dosti spolehlivě. Počet lánů ve vsi zůstával týž. Poznal jsem to bezpečně na př. v jihočeské vesnici Kojakovicích u Třeboně. Na Kostecku, kde z doby před r. 1574 nedochovalo se skoro žádných svědectví písemných, uzavírám to z rozdílu mezi skutečnou výměrou gruntu a jeho lánovým označením. Nevylučuji ovšem, že v případech výjimečných proměnil některý grunt svou lánovou kategorii. Dělíme-li plochu lánové půdy ve vsi počtem lánů na ves připadajících, musíme dospěti k přibližné průměrné velkosti lánů původních. Ovšem jen k velikosti přibližné: v některé osadě přidělali si rolí z luk nebo pastvin, jinde se stalo naopak. Někde si rozdělili statek obecní a zvětšili tak přímé příslušenství půdy lánové. V Trní

POČET LÁNŮ VE VSI SE NEMĚNÍ.

na př., kde byly původně jen tři lánové statky, měli v 18. stol. jen čtyry až pět korců obecní půdy.

Položil jsem již výše tabulku, vypočítávající průměrnou plochu lánu ve vsích podle výměry polí z r. 1725. Doplňuji ji tabulkou druhou, vypočtenou na základě výměry Hötzlovy a týkající se jen půdy lánové. Tedy nikoliv půdy obecní a podsedkové. Tabulka přinese data mnohem spolehlivější, bohužel jen asi o polovici vsí kosteckých.

PŘESNÁ DATA O LÁNECH KOSTECKÝCH.

Připadlo na lán korců	polí	všeho	Připadlo na lán korců	polí	všeho
Předměstí	57	76	Cálovice	73	91
Vesec	57	82	Malechovice	77	102
Dobšice	60	67	Stéblovice	77	114
Vochvišťovice	61	73	Osek	78	101
Březno	66	79	Lhota Rytířova	79	92
Nepřívěc	66	80	Lhota Staňkova	81	109
Malá Lhota	66	108	Libošovice	83	100
Meziluží	67	71	Rohatsko	83	105
Přepeře	67	100	Dolní Bousov	85	102
Spíšová	68	72	Trní	86	114
Horní Bousov	68	77	Střehom	142	178
Obruby	72	88			

Průměr vydá 74·7 korců polí na jeden lán a 94·8 korců všeho příslušenství. Pojal jsem do součtu mimořádný případ střehomský s ohledem na vsi zálesní, jež v tabulce scházejí a jež velkou většinou měly lány zvlášť veliké. Převedeme-li korce Hötzlovy na korce dnešní, shledáme, že kostecký lán měl 93·8 korců, v tom rolí skoro 74. Průměr celolánových statků této výměry nedosahuje (viz součet v tabulce na str. 69). T. j. díly lánu byly poměrně větší než celé lány. Srovnání dat tabulky předchozí s tabulkami výše (str. 60 až 62) položenými, vypočtenými z katastru revisitačního, vykazuje, jak přirozeno u výměry Hötzlovy, skoro ve všech obcích větší areu rolí. Výklad výji-

PRŮMĚRNÁ VELIKOST LÁNŮ.

mek vyžadoval by mnoho místa. U Dobšic na př. revisitace r. 1725 našla rolí 360 korců arey. Hötzl naměřil však pouze 313$^{3}/_{4}$ korců polí. Podobně je tomu v Meziluží. Kromě toho bylo tu více než jinde půdy nelánové, domkářské; tabulka naše přihlíží pak jen k půdě lánové. To platí i o Obrubech.

Kdybychom do plochy lánů započetli i půdu podsedkovou a půdu obecní ve vsi, obsáhl by průměrný lán kostecký asi 108 korců, spolu s půdou neproduktivní a areou stavební přes 112 korců. Potom porozumíme, jak celý kostecký rustikál odhadnutý námi k r. 1654 na něco přes 28.000 korců, mohl býti kladen na roveň 248 lánům.

HISTORIE LÁNU ORTOVA VE STŘEHOMI.

Nepoměrně velké lány v Havlovicích a ve Střehomi jsou, jak pověděno, zvláštní výjimkou. V Havlovicích šlo o grunt daleko za mezemi dominia ležící, ale v Střehomi o statek položený zcela blízko kosteckému zámku. Tedy o statek, jehož skutečná rozloha musila býti na panství dobře známa. Rodina Ortova, jíž statek dosud náleží (až do r. 1745 píše se v knihách Orltova), hospodaří tu nepřetržitě od r. 1595. To je případ jistě vzácný. Byly to původně dva statky, jež koupil a v jedno spojil r. 1581 a 1582 Volf Oldřich z Rauzendorfa, kostecký panský úředník. Koupil je za 300 a za 200 kop gr. čes. Podle ceny bych hádal, že dohromady měly 1½ až 1$^{3}/_{4}$ lánu. R. 1583 sluje živnost již dvorem; kupuje ji tenkrát kostecký pán, Oldřich Felix z Lobkovic, z rukou úředníka svého. R. 1595 ji zas prodává, a to Kašparu Orltovi, bohatému sedláku z Oseka, za 550 kop. Když r. 1608 převzal dvůr syn po otci, udána byla cena jeho na 700 kop, t. j. 1400 kop míšenských (asi 112.000 Kč). Ten Kašpar Orlt měl osm synů, z nichž jistě většina ujala po statku na panství — odtud asi ta bohatá úroda Ortů a Ortlíků na Kostecku. Žena jeho byla z Němec, a on sám anebo jistě otec jeho náležel mezi německé přistěhovalce z hor, dychtící uložit kapitálek formanstvím nebo řemeslem vydělaný v statku „v kraji“. R. 1642 kupuje statek vnuk Kašparův, příjmím „Dvořák“. Je to doklad, že to byl stále dvůr selskou usedlost rozlohou převyšující. Ale cena jeho ve válce klesla na —

520 kop míš. (36.400 Kč); na zimu oseto bylo při tom dvoře všeho všudy 8 korců žita a pšenice, jako při půllánu. V berní rolli je živnost počítána na 60 korců polí, tedy za lán a tak i později. Její cena z r. 1695 — tenkrát ji Martin Orlt předal synovi, hospodařiv ku podivu dlouho, na 53 let — v summě 730 kop míš. (51.100 Kč), ukazuje, že to byl lán zvláště veliký. Podobně vysoký odhad (780 kop) našel jsem v té době na celém Kostecku jen u statku Pažoutova ve Skuřině, později rozděleného mezi čísla 8, 9 a 21. Statky č. 8 a 9 mají v stabilním katastru 143 korců všeho příslušenství, s chalupou č. 21 dohromady na 157 korců. To byl také lán, největší tušim ve vsích zálesních.

VELKÝ LÁN VE SKUŘINĚ.

Ale Ortův statek měl původně (podle vyměření Hötzlova) daleko více: celkem 240 korců. V tom 162 korců polí, 22 luk, 34 lesa, na 20 pastvin a lad a přes 1 ½ korce zahrady. Byly to patrně půdy horší, ale statek byl přece tak veliký, že ke konci 17. stol. úřad kostecký (se svolením hospodáře) zvýšil berní povinnost jeho na 1 ½ lánu. R. 1704 Václav Ort vymohl si zase u hraběte, že má grunt býti považován za lán jako prve. Václav Ort dokazoval, že role má na velkých stráních a splachách, mrvu že větším dílem musí šesti koňmi vyvážet a že když dost nevelký dešť padne, tehdy že půdu i s mrvou i obilím strhuje a bere. „Kdo v rovině rolí a záhony má, víceji z jednoho záhonu než já ze 2 neb 3 záhonů sklízívá.“ Nemusíme sic věřiti suplice do slova, ale zdá se, že tu máme přece vysvětlení, proč tak velký statek byl považován pouze za lán. R. 1716 oddělila vdova Anna Orltova, nemohouc prý sama „na té celé živnosti, jsouc hrubě rozšířená, na velkých splaších ležící role, v ty tak těžké časy a velký daně“ hospodařiti, čtvrt role od statku pro staršího již dorostlého syna Václava. To je pozdější číslo 3. Ten oddělený čtvrtlán měl sám přes 59 korců všeho příslušenství. Později zmenšily se odprodeji i tyto díly; tak zejména na 36 korců odděleno od č. 11 k č. 14. R. 1842 má hlavní statek již jen 141 korců, v tom 84 korců polí. I v té zmenšené rozloze zůstával stále největším selským statkem na Kostecku.

VELIKOST STATKU ORTOVA.

DVANÁCT KOP ZÁHONŮ.

Gruntovní kniha dolnobousovská odhaduje velkost gruntů zřídka na lány. Častěji říká místo lán: dvanáct kop záhonů. Půllán jmenuje šesti kopami záhonů, čtvrtlán třemi kopami, jednu osminu lánu půldruhou kopou záhonů. Poněvadž v Bousově a Trní měl lán 85—86 korců polí, vyplývá z toho, že záhon měl tu průměrem plochy bezmála půl věrtele (1·91 čtvrce). Při normálním lánu o 60 korcích výsevku vyselo se na záhon $1^1/_3$ čtvrce. Můžeme tedy záhon klásti na roveň 1·3 až 1·9 čtvrce; jednu kopu záhonů 5 až 7 korců. Záhony jsou pravděpodobně stará původní míra polní našich předků. Korec přišel z ciziny, od Řeků nebo od Římanů. Korec je polní míra předpokládající již dokonalejší zemědělství, větší plochy, je to (jak za to mám) míra doby kolonisační. V Polsku znamená také „kořčit" tolik co klučiti, půdu zarostlou v půdu urbární přeměňovati. Záhon je polní míra starého primitivního zemědělství, s malými parcelami se spokojujícího. Že měření pole na záhony ještě v 17. století mělo na Kostecku převahu nad odhadem v korcích, poznáš z gruntovních knih bezpečně. Proto pochybuji, že by záhon byl původně díl nebo zlomek korce. Obyčejně ovšem platilo, že korec má 12 záhonů. Také vzdálenost udávali naši starší předkové na hony. To jistě se záhony souvisí. R. 1644 náležejí k výměnku odstupujícího hospodáře ve Vesci i „jedny hony pšenice u vořechu v Nepřívěci".

KOREC A ZÁHON.

Spolehlivý výpočet, jenž ukazuje, kolik v které vsi připadlo korců orné půdy na lán, může býti důležitou pomůckou i v jiných směrech. Vidíme-li na př., že osady spolu sousedící jako Dolní Bousov, Trní, Rohatsko mají rolí po 83—85 na lán, neunikneme myšlence, že byly založeny asi současně a ovšem od téže gruntovní vrchnosti. Podobně nápadná je shoda mezi sousedními vesnicemi Přepeřemi a Horním Bousovem nebo mezi Malechovicemi a Stéblovicemi. Ale zkoumání takové, má-li dojíti výsledků bezpečnějších, musí se opírati i o srovnání činží a dávek.

ZALOŽENÍ VSI A VELIKOST LÁNŮ.

KOST S KONCE LET ŠEDESÁTÝCH
(Kresba Josefa Manesa. Zmenšeno trojnásob)

VSI A LÁNY.

ČTYRY GRUNTY VE VESCI.

Jak se má výměra Hötzlova k přesnému měření katastru stabilního? A jak se má k výměrám starších katastrů? Bude poučno, ukážu-li na několika gruntech a vesnicích, jak se jeví v jednotlivých případech speciálních ty rozdíly, jež jsme sledovali v předchozí kapitole na ploše celého rustikálu. Zvolme si pro srovnání čtyry grunty ve vsi Vesci, u nichž v l. 1654—1842 nedošlo k žádným nebo jen nevelikým změnám v rozsahu půdy.

PODLE VÝMĚRY HÖTZLOVY.

Hötzlova výměra z r. asi 1746:

Vesec	pole	zahrady	luka	lada, pastvy	lesy	rybníky	celkem
	kor. věrt. čtvr.	kor. věrt. čtvr.	kor. věrt. čtvr.	kor. věrt. čtvr.	kor. věrt. čtvr.	kor. věrt. čtvr.	kor. věrt. čtvr.
Lán č. 3.	79, 2, 2 1/2	2, 3, 3 3/4	6, 1, 1 1/2	—	9, 1, 2	—	98, 1, 1 3/4
Lán č. 1.	55, 1, 3 1/2	1, 3, —	7, —, 1	—	17, 2, 1/4	—	81, 3, 3/4
Třičtvrtilán č. 7.	59, 1, 3	1, 2, —	7, 3, 2	1, 1, 3	—	—, 2, 2	70, 3, 2
Půllán č. II.	32, 1, 1 3/4	1, —, 1/4	3, 1, 1/4	—	-	—	36, 2, 2 1/4

V KATASTRU STABILNÍM.

Stabilní katastr 1842:

Vesec, čís. pop.	pole	zahrady	luka	pastviny	lesy	stav. area	neprodukt.	celkem
	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	sáhy	sáhy	korce sáhy
3. a 18.	82, 513	2, 448	4, 483	—, 558	10, 435	636	83	101, 756
1	57, 640	1, 568	8, 642	1, 116	17, 368	404	800	88, 138
7	58, 424	2, 382	8, 247	—, 58	1, 475	376	439	71, 771
11	32, 572	1, 255	3, 716	—, 110	—	392	—	38, 445

Ze srovnání obou posledních čísel (7 a 11) vidíme, že Hötzl měřil poměrně dobře. Jen u č. 1 se setkáváme r. 1842 se součtem o 6 korců větším. Pravděpodobně tu bylo po r. 1748 něco přikoupeno. U ostatních tří gruntů vydá výměra Hötzlova jen o 1—3 korce méně. Ale nezapomínejme, že Hötzl nepočítá plochu stavební a půdu neplodnou a že měří na korce o 1 % menší. Nesrovnávejme také přísně jednotlivé druhy vzdělání půdy. V tom za sto let stala se asi leckterá změna.

Katastr josefinský:

V KATASTRU JOSEFINSKÉM.

Vesec		pole a lada	zahrady a luka	lesy a pastvy	Celkem
		korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy
Lán č. 3	Výměra z r. 1785-1787	72, 141	5, 639	9, 150	87, 130
	Opravená vým. (po 1803)	72, 142	7, 363	9, 170	88, 675
Lán č. 1	Výměra původní	49, 72	8, 384	9, 308	66, 764
	Výměra opravená	49, 72	8, 385	13, 242	70, 699
Třičtvrtilán č. 7	Výměra původní	58, 142	9, 480	1, 26	68, 648
	Výměra opravená	58, 142	9, 480	1, 26	68, 648
Půllán č. 11	Výměra původní	30, 129	4, 308	—	34, 437
	Výměra opravená	32 530	4, 308	—	37, 38

Srovnáme-li tabulku tuto s výměrou Hötzlovou, vidíme teprv, jakou cenu mělo to selské měření z r. 1785. A zdá se, že čím větší byl statek, tím radikálněji se podměřovalo. U gruntů č. 1 a 3 vyměřeno bylo u každého o 10—15 korců méně. U č. 7 chybí jen dva korce; u č. 11 jsme překvapeni výměrou o něco málo větší než nalezena Hötzlem r. 1744 až 1748.

Nejníže udává ovšem výměru katastr revisitační neboli tereziánský. Uvedu zároveň data katastru nejstaršího, berní rulle z r. 1654:

V KATASTRU TEREZIÁNSKÉM.

Rulla 1654		Katastr z r. 1725 (tereziánský)							Chybí srovnáno s Hötzlem
polí korců osevu		polí		zahrad	luk	lad	lesa	celkem	
		arey kor. věrt.	osevu kor. věrt.	vesměs v korcích				kor. věrt.	korců
60	č. 3	66, 2¼	65, 3½	1½	4½	½	4	77, ¼	21¼
60	č. 1	56, 2¼	54, 3	—	7	—	5	68, 2¼	13
54	č. 7	57, 2½	55, 2	1¼	5¾	—	—	64, 2½	5¾
30	č. 11	31	29, 2½	½	2½	—	—	34	2½

Pole u čís. 1 a 11 byla r. 1725 udána spolehlivěji než později v katastru josefinském; u čís. 1 převyšují dokonce výměru Hötzlovu. Ale ostatní příslušenství statku stanoveno bylo zcela nedostatečně. Srovnání s daty berní rulle z r. 1654 ukazuje, jak mechanicky byla tenkrát okrouhlá čísla lánová kladena za výměru rolí u jednotlivých gruntů. U lánu čís. 1 udáno také 60 korců polí osevu, ač ten lán měl vskutku jen 54—55 korců osevu. U Vesce, jak vidno zejména ze skutečné plochy polí u čísel 1 a 11, mohou sotva korce berní rolly býti vykládány na velké korce sobotecké nebo na korce vrchovaté, o osminu větší.

JINÉ PŘÍKLADY.

K tomu několik příkladů vybraných namátkou. Číslo 12 ve Vesci (půllán) má u Hötzla 47 korců, 1 v., 3¼ čtvrce; v stabilním katastru 47 k., 646 sáhů (265 sáhů vydá stavební area). Číslo 6 v Nepřívěci (třičtvrtilán) u Hötzla 70, 2, 2¼, v tom 62¼ k. polí; r. 1842 71 korců 691 sáhů, v tom 61½ k. polí. Číslo 4 v Stéblovicích (čtvrtlán) u Hötzla 33, 2, 3½, v tom 27 korců 2½ čtvrce polí, r. 1842 34 korců, 711 sáhů, v tom 27 k. 448 sáhů polí. Srovnávání ve větším rozsahu je znemožněno tím, že v Nepřívěci a Stéblovicích se grunty skoro vesměs do r. 1842 dělením zmenšily. Ve Vesci byly poměry mnohem stálejší.

KATASTRÁLNÍ OBEC NEPŘÍVĚC.

Projděme zkusmo ještě jednou výměrami katastrálními. Za předmět zkoušky vezměme si však jednotku větší, pozdější obec katastrální. Chci ukázati pracovníkům, kteří by o podobná studia se pokoušeli, jak jest si tu počínati, aby nestaly se chyby, kterých jsem se při prvém pokusu sám dopustil. Vyvolím pro tu ukázku katastrální obec (dnes se říká úředně a špatně ,,místní obec“, podle německého ,,Ortsgemeinde“), skládající se ze vsí (dnes úředně ,,osad“) Vesce, Nepřívěce a Stéblovic. Hranice katastrální obce nepřívěcké se ve vyměření josefinském i v stabilním katastru, jak nepochybuji, kryjí. Zjistiti to je věc velmi nesnadná, protože katastr josefinský nemá map. Nezbylo by než vzíti jeho popis hranic berní obce do ruky, a s ním a s katastrální mapou z r. 1842 hranice obejíti. Ale

opakuji, že bylo r. 1817 nařízeno, aby berní obec stabilního katastru založena byla v týchž hranicích jako r. 1785—7. Katastry z doby

JEJÍ RUSTIKÁL.

předjosefinské, jak bylo výše vyloženo, týkají se jen půdy selské. Teprv od r. 1785, v nově utvořených obcích katastrálních, pojata je do berní obce i půda panská a církevní.

JEHO VÝMĚRA Z R. 1726.

Rulla 1654. Katastr z r. 1725 (tereziánský).

polí v korcích osevu		polí: arey kor. věrt.	polí: osevu kor. věrt.	zahrad kor. věrt.	luk korců	lad kor. věrt.	pastvin a porostlin kor. věrt.	lesa korců	celkem kor. věrt. čtvr.
378	Vesec	410, 1 1/4	380, 3 3/4	6, 3	35 3/4	—, 3 1/2	17, —	21 2/3	492, 1, 1 1/2
305	Nepřívěc	354, 1/2	346, 3 1/2	11, 1 1/4	20 1/2	7, 1	—	22 1/3	415, 2, 1/4
172	Stéblovice	214, 2 3/4	187, 1 3/4	6, 1	18 3/4	6, 2	8, 2	19 1/3	274, —, —
855	Dohromady	979, 1/2	915, 1	24, 1 1/4	75	14, 2 1/2	25, 2	63 1/2	1181, 3, 1 3/4
	V procentech	82·8	—	2,	6·3	1·2	2·1	5·3	—
	R. 1725 víc než r. 1654 o	14·5%	7%	—	—	—	—	—	38%

VÝMĚRA HÖTZLOVA.

Výměra Hötzlova (1746).

	polí kor. věrt. čtvr.	zahrad kor. věrt. čtvr.	luk kor. věrt. čtvr.	lad a pastvin kor. věrt. čtvr.	lesů kor. věrt. čtvr.	rybn. kor. věrt. čtvr.	celkem kor. věrt. čtvr.
Vesec	426, - 1 1/2	13, -, 2 1/4	45, 3, 2 1/2	30, 1, 3 1/2	73, 2, 1 1/2	-, 2, 2,	589, 3, 1 1/4
Nepřívěc	411, 2, 1 3/4	8, 3, 2 3/4	33, 2, 1/4	30, 1, 3	46, 3, 2	—	531, 1, 1 3/4
Stéblov.	237, 2, 1	11, 3, —	42, —, 3	31, 1, 3 1/2	50, 1, 2	—	373, 1, 1 1/2
Dohrom.	1075, 1, 1/4	33, 3, 1	121, 2, 1 3/4	92, 1, 2	170, 3, 1 1/2	-, 2, 2	1494, 2, 1/2
v %	71·9	2·26	8·1	6·18	11·4		

Výměra Hötzlova zná o 26·4% plochy rustikálu v katastru víc než odhad z r. 1725 a o 74·8% víc než rulla z r. 1654. Půda neorná, díky přesnému měření, vzrostla ze 17·2% z r. 1725 na 28·1%. U lesů shledáno, že je jich víc než dvakrát tolik, co udáno r. 1725. Vzrůst lad a pastvin a dílem i lesů spadá především na řádné změření obec-

ního statku. Z vykázaných pastvin je totiž $76^{3}/_{4}$ a z vykázaných lesů $59^{3}/_{4}$ korce obecní půdy. Stéblovice neměly žádného obecního lesa. Obecní statek byl vyměřen v katastru tereziánském pranedbale, asi o 250% pod skutečností.

Katastr josefinský má u srovnání s Hötzlem výměru menší, t. j. horší o 16·4%. To ukazuje tato tabulka, vztahující se zase výhradně na rustikál:

VÝMĚRA Z DOBY JOSEFINSKÉ.

Katastr josefinský (uprav. r. 1803).

	pole	zahrady	luka	pastviny	lada	lesy	celkem
	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy	korce sáhy
Vesec	401, 642	12, 21	40, 606	10, 583	—	53, 168	518, 420
Nepřívěc	370, 166	7, 235	30, 434	— 363	13, 149	31, 644	453, 391
Stéblovice	209, 382	12, 27	29, 382	15, 769	— 674	43, 664	311, 498
dohromady	981, 390	31, 283	100, 622	27, 115	14, 23	128, 676	1283,509
vprocentech	76·4	2·4	7·8	3·2		10%	
Méně u srovnání s Hötzlem o proc,	9·5	8	20	124%		32%	14·4

VELIKOST OBCE JINDY A DNES.

Tabulka předchozí nemá nic společného s katastrální obcí nepřívěckou r. 1785—7 utvořenou. Výměra rustikálu v jednotlivých vsích je v ní počítána týmž způsobem, jako tomu bylo v katastrech předchozích a u Hötzla. To jest: vše, cokoli patřilo na př. sedlákům veseckým, byť půda ta ležela v několika obcích katastrálních, je připočteno k Vesci. A naopak je odečteno vše, co ležíc mezi polnostmi veseckými, patřilo třebas sousedům v Sobotce nebo Libošovicích. Vrchnost takové soupisy podle vsí, bez ohledu na hranice katastrální, potřebovala a proto si je pořídila. U stabilního katastru podobných summarií již nenalezneme.

Obraz katastrální obce nepřívěcké, objímající všechnu půdu, která ležela v mezích nové obci vykázaných (tedy i půdu panskou

i církevní i půdu poddanskou, náležitou sousedům jiných obcí katastrálních, pokud v katastru nepřívěckém něco půdy drželi), podá nám tabulka následující. V ní postavíme vedle sebe čísla souhrnná katastru josefinského i stabilního. V prvém řádku je katastr josefinský, v druhém stabilní (1842). Číslice znamenají jednak korce, jednak sáhy.

Katastrální obec Nepřívěc v katastrech josefinském a stabilním:

CELÝ KATASTR NEPŘÍVĚCKÝ 1787 A 1842.

pole	zahrady	luka	lada	pastv.	rybn.	lesy	stavební area	půda nepl.	celkem
korce sáhy	kor.sáhy	kor. sáhy	kor. sáhy	kor.sáhy	kor. s.	kor. sáhy	korce sáhy	kor.sáhy	korce sáhy
1071,548	32,692	103,517	18, 591	26,187	3,423	685,513	—	—	1942,271
1212,194	42,83	112,354	—	82,114	—	650,28	12,649	58,492	2170,314
víc o 13·1%	víc o 28%	víc o 8·4%	víc o 82%		míň 100%	míň o 5·1%	1842 víc o 100%	víc o 100%	víc o 11·7%

Procenta v tabulce vypočtená udávají poměr obou výměr dostatečně a nepotřebují výkladů. Popatřeme nyní na to, jak velikým jeví se pouhý rustikál nepřívěcký podle výměry z r. 1842:

Rustikál katastru nepřívěckého r. 1842 v korcích:

RUSTIKÁL JEHO R. 1842.

pole	zahrady	luka	pastviny	lesy	staveb. area	půda neplodná	celkem
1126, 420	41, 793	102, 153	76, 22	96, 40	12, 536	58, 189	1512, 553

Vidíme, že v Nepřívěci je r. 1842 vykázáno méně půdy, než bylo naměřeno Hötzlem (srv. str. 84). Neboť půdu neplodnou a zastavěnou, skoro 71 korců, musíme od celkové summy odpočíst; tu zajisté Hötzl pominul. Vidíme také, že tabulka z r. 1842 vykazuje skutečně méně lesů, luk i pastvin, než jich bylo r. 1748. Všechno to souvisí s tím, že Hötzl byl změřil půdu, která náleží osedlým ve Vesci, Nepřívěci a Stéblovicích, třebas by i ležela v mezích vsí sou-

sedních. Pro srovnání potřebujeme tedy tabulku s číslicemi stabilního katastru, shromážděnými tak, jak tomu bývalo v starých výkazech a katastrech. Tu je potřebí projíti parcelní protokoly katastrů s obcí Nepřívěckou sousedících a vyhledati jednak, co půdy měli obyvatelé vsi Vesce, Nepřívěce a Stéblovic v cizích katastrech (a souhrn toho připočísti k rustikálu); jednak co drželi cizí v katastru nepřívěckém (a tu půdu odečísti). Najdeme, že Nepříveččtí měli v sousedství celkem o 72 korců půdy víc než cizí sousedé v Nepřívěci. Přesná data o skutečné rozloze rustikálu tří vsí v katastru nepřívěckém spojených obsáhne pak tato tabulka (opět v korcích a sázích vídeň.):

POTŘEBA OPRAVY.

pole	zahrady	luka	pastviny	lesy	staveb. area	půda neplodná	Celkem
1136, 597	41, 793	111, 326	79,162	151, 309	12, 536	58, 189	1591, 512

A teprv nyní můžeme oceniti řádně spolehlivost měření Hötzlova i měření starších katastrů. Předpokládám ovšem, že nebylo odprodejů do cizích obcí a naopak, jež by rozsah rustikálu pozměnily. Odečteme-li půdu neplodnou a zastavěnou, zbude nám k srovnání 1520 korců 587 sáhů přesné výměry z r. 1842. Hötzl naměřil 1494 korců 425 sáhů, ale v menších korcích staročeských. V korcích po 800 víd. sázích vydá jeho měření 1480 korců. Tedy by byl Hötzl nedoměřil všeho všudy 40 korců, t. j. 2·67%.

JAK MĚŘIL HÖTZL.

Ve skutečnosti byl asi rozdíl o něco větší než 40 korců. Vzpomeňme jen, že mezi r. 1746 a 1842 přibylo v jmenovaných vsích trochu zastavěné půdy. Nepochybně také se prodejem a koupí tu a tam skutečná država o něco změnila. Ale v celku vidíme, že Hötzlova výměra z r. 1744—48 je před stabilním katastrem daleko nejspolehlivějším zjištěním plochy půdy na Kostecku. Jeho data jsou proto pramenem prvého řádu. Škoda, že se nezachovala celá.

Výměra Hötzlova spolu s výměrou rustikálu z r. 1842 poskytuje vděčné poučení o změnách ve vzdělání půdy mezi lety 1748

ROZDÍL KULTUR ZA STO LET.

a 1842 v katastru nepřívěckém. Polí za tu dobu přibylo. Z 71·9% stoupla pole na 74·7%. Procenta r. 1842 vypočítávám pouze z půdy plodné, tak jak byla počítána r. 1748. Poznáme hned, že polí orných přibylo na úkor lad a pastvin (r. 1842 jen 5·2%; o ladech vlastně již není zmínky) a na úkor lesů a luk. Lesy s 11·4% Hötzlových klesly na 9·9%. Tak ubývalo obecního lesa. Luka r. 1842 tvoří jen 7·3% vší arey. Zahrad přibylo o něco míň, než ubylo luk. Stouply z 2·26% na 2·7%. To souvisí jistě s dělením některých gruntů a vznikem nových chalup, při nichž ovšem zřízeny byly zahrady.

Srovnání takováto jsou pro dějiny našeho venkova velmi důležitá. Málokde, bohužel, poskytují staré výměry k tomu základ tak spolehlivý, jako na Kostecku data zeměměřiče Ignáce Hötzla.

KOST. PROSTORA MEZI TŘETÍ A ČTVRTOU BRANOU.
(Barevný dřevoryt Karla Vika)

KAPITOLA IV.

GRUNTY A OSEDLÍ.

DRUHY OSEDLÝCH. — PODSEDCI. — SEDLÁCI A CHALUPNÍCI. — VZRŮST SOBOTKY. — PŘIBÝVÁNÍ OSEDLÝCH PO VÁLCE TŘICETILETÉ. — VELIKOST GRUNTŮ V TÉ DOBĚ. — PŘEHLED VÝVOJE ZA DVĚ STĚ LET. — VELKÝ PŘÍROSTEK MALÝCH OSEDLÝCH. — VZRŮST OSAD. — DROBENÍ GRUNTŮ. — VÝVOJ POPULACE.

DOSUD obírali jsme se půdou selskou, jejím rozsahem, rozdělením a měřením všeobecně. Takřka bez ohledu na osedlé, kteří se o ni dělili a její povahu a pohyb spoluurčovali. Nyní bude třeba vyložiti, jak utvářela se základní disposice lánová po vsích vlivem hospodářských a sociálních poměrů, nesených osudy a snahami usedlého obyvatelstva. Dospějeme tak k důležité otázce rozdělení majetku pozemkového na panství, k pohybu gruntů a roztřídění osedlých. Gruntem tu rozumím pozemkovou držebnost vůbec, ač v pramenech našich se gruntem míní pravidlem usedlost selská. Grunt byl vlastně na Kostecku selské stavení, nikoliv celek živnosti, stejně jako chalupa byla stavení menšího osedlého. Prameny naše počínají se i tu, bohužel, teprve s koncem války třicetileté. Ale jdou odtud nepřetržitě až do r. 1848. Tak i tu je možno sledovati vývojovou linii spolehlivě a naučiti se leccos pro české dějiny vůbec.

ÚKOL PRÁCE.

Dat archiválních je mnoho, ale správné srovnávání jich vyžaduje opatrnosti a především dobré znalosti věci. Jednotlivé výkazy se mezi sebou rozcházejí a to někdy o celá sta. To souvisí s tím, že obyvatelstvo poddanské na feudálním panství skládalo se z vrstev několika a podle toho počítáno bylo rozličně. Lze je rozděliti především v osedlé a neosedlé. Osedlí v širším slova smyslu byli ti, kteří

DRUHY OSEDLÝCH.

měli dům, statek, chalupu nebo barák na půdě poddanské. Tedy krátce majitelé domů. Neosedlými byly rodiny a jednotlivci žijící v nájmu, podruží, nemající účasti v půdě rustikální. Mezi osedlými třeba však rozeznávati. Pravými osedlými čili sousedy byli jen ti, kteří měli podíl v půdě lánové. To byli sedláci a chalupníci. Ale z chalupníků náleželi sem jenom tací, kteří měli nejméně jednu osminu lánu. Lze je pojmenovat pravými chalupníky. Ti kdo měli půdy méně než osminu lánu, k pravým osedlým nenáleželi. Agrární ústava doby kolonisační, kdy lánové vsi byly zakládány, chalup tak malých neznala. Vznikly přes to velmi záhy a to nejvíce na obecní půdě. Sluly proto chalupami „na obci". Také se stávalo, že sedlák nebo chalupník postoupil kus zahrady příbuznému nebo cizímu člověku, aby si tam postavil chaloupku a že mu prodal i dílec pole. Ovšem jen v tom případě, trpěla-li vrchnost takovou proceduru. Mohlo se přihoditi také, že chalupa stála na selské zahradě a dva až tři korce k ní ujal nový drobný osedlý od obce. Chalupy a baráky tohoto druhu, ať k nim slušelo pár korců pole nebo louky obecní ať selské, nedržely půdu svou bezprostředně od pána velkostatku. Jejich „gruntovním pánem" byla vlastně obec, eventuelně sedlák. Proto sluli „podsedci", chalupy jejich pak na Kostecku „chalupami podsedkovými", později „pocetkovými" i „početkovými". Byli to tedy jaksi poddaní poddaných. Odtud jméno „podsedci". Zjev i název jeho je vlastně projevem feudálního systému. Měl-li takový podsedek ještě nájemníka, mohl se vůči němu považovati sám tak trochu za feudální vrchnost. Platili-li podsedkové roční činži z půdy, na které hospodařili, platili ji k obci, po případě (ale to vrchnost obyčejně zakazovala) sedlákovi. Ne zámek neplatili nic, leč v tom případě, že by drželi i nějakou kopaninu panskou nebo že by prodávající sedlák (nebo obec) díl svého úroku vrchnosti přesunul na podsedka. Mezi sousedy, t. j. členy obce vesnické, ovšem nepatřili a neměli tudy podílu v právech jejich. V Libošovicích (a asi i v jiných vsích kostelních) byly i chalupy „na záduší".

CHALUPY NA OBCI.

PODSEDKOVÉ.

Byla tedy na Kostecku trojí vrstva poddaných: 1. praví osedlí,

2. podsedci neboli chalupníci na obci, 4. podruzi. Na vynechané třetí místo položme: baráčníky, t. j. domkáře beze všech polí, kromě snad kouska zahrádky. Seděli ovšem také pravidlem na obci, ale je slušno rozeznávat je od podsedků několika málo korci vládnoucích. Mezi pravé osedlé počítati jest ovšem i měšťany sobotecké. Skutečná praxe nevypracovala ty rozdíly tak přesně a určitě, jak bylo vyloženo. V urbáři z r. 1648 na př. jmenují se podsedky jen majitelé stavení na obecní půdě sobotecké a dolnobousovské. V Sobotce neměli podsedkové půdu pražádnou, leč kus zahrádky. V Dolním Bousově urbář dokonce rozlišuje podsedky a chalupy na obci. Také v gruntovních knihách se častěji činí rozdíl mezi chalupou podsedkovou a chalupou na obci — a v tom případě je chalupa na obci něco horšího, barák s kouskem pole nebo zahrady — ač někdy se oba terminy zaměňují. Od pol. stol. 18. starobylá označení ta v gruntovních knihách mizí. Tenkrát šlo už jen o otázku, kolik půdy sluší k chalupě, bez ohledu na to, stojí-li chalupa na půdě lánové přímo nebo nepřímo. Poněvadž z chalupy podsedkové plat na zámek pravidlem nešel, nestará se urbář o ně. Registruje je jen souhrnně. Zato vzdělal-li si baráčník nebo podsedek s dovolením vrchnosti kus neplodné panské půdy v kopaninu a platil za to pár krejcarů do důchodu, dostal se hned s platem svým do urbáře. Urbář kostecký nepodává tedy plného obrazu osazení rustikálu, a ti poddaní, které jménem uvádí, nejsou vesměs pravými osedlými. Úplného počtu poddaných nepodávají ani seznamy kontribuentů královské daně. Zejména v starší době; chybí v nich baráčníci a ovšem podruzi. Totéž lze říci o gruntovních knihách. Nejúplnější jsou poměrně seznamy robotní. Robotovat musili všichni, rozuměj kromě Soboteckých a později i Dolnobousovských. Ale některé robotní seznamy vynechávají drobné poddané k práci nezpůsobilé.

THEORIE A PRAXE.

SEZNAM PODDANÝCH.

Úkolem statistika bude rozlišit osedlé na půdě lánové od drobných chalupníků podsedkových a baráčníků. To jest: znázornit zvlášť pohyb gruntů selských a chalupnických a zvlášť přibývání

PRAVÍ OSEDLÍ A DROBNÍ OSEDLÍ.

malých osedlých na půdě nelánové. Berní rolle z r. 1654, jak víme, dbá celkem těch rozdílů. Její „sousedi a sedláci effective" a „chalupníci" jsou držitelé gruntů na půdě lánové, kdežto „zahradníci" jsou domkáři. U těchto se ani nepraví, kolik korců půdy drží. Pozdější katastry nerozeznávají již poddaných podle jmenovaných kategorií. Také starého rozdělení lánového přestali kol r. 1750 na Kostecku úředně užívati; jen pro repartici robot rozdělili poddané podle čtvrtí lánových. Ale na základě zcela novém. Zde tedy také není možno sledovati vývoj až do 19. stol., třebas by ještě pozemnostní archy katastru stabilního z let padesátých karakterisovaly jednotlivce jako celé sedláky, půlsedláky, čtvrtsedláky atd. Pro dobu novější, t. j. prvou polovici 19. století nezbude proto než vzíti za základ výměru všech poddanských gruntů, jak byla stanovena v katastru josefinském.

SEDLÁK A CHALUPNÍK.

Kdo by chtěl studovati pohyb obou tříd osedlých, dělících se o půdu lánovou, tedy sedláků a chalupníků, narazí na jiné obtíže. Řekl bys, že chalupník je ten, kdo má $^1/_8$ až $^1/_4$, snad až $^3/_8$ lánu; kdo má víc, je sedlák. Ale poznáme brzo, že naši předkové nalézali hranici mezi oběma kategoriemi jiným způsobem. Na Kostecku je v druhé polovici 17. století sedlákem ten, kdo má celý potah. To jest dva koně nebo dva voly. Sedlák je „potažník", osedlý povinný potažní robotou. Kdo nerobotuje s celým potahem, je chalupník, třebas držel půllánový statek. V době starší, kdy robota neznamenala daleko tolik v selské ústavě, nemohlo ovšem toto dělidlo státi v popředí. V knihách gruntovních míní se chalupou pravidlem statek o půlčtvrti až jedné čtvrti lánu, někdy však i horší statek půllánový. Že i tu ohled na jakost roboty spolurozhoduje, patrno na př. v Přepeřích u půllánu č. 19, jenž se v gruntovní knize k r. 1735 označuje za „chalupu s vejchozí robotou". Menší držebnosti jmenují se, jak víme, chalupami podsedkovými nebo chalupami na obci.

Nesnáze způsobuje konečně nestejné chování jednotlivých výkazů a seznamů k městu Sobotce. Jednou je Sobotka opominuta,

jindy spolu počítána. Bousov Dolení je pravidlem veden v evidenci stejně jako selské osady vesnické, k nimž agrární povahou svou také náležel. Teprv od r. 1786, kdy vyplatil se z robot naturálních úplně, mizí i on z robotních seznamů. Sobotku v nich ovšem nenajdeme nikdy. Tedy aspoň o poměrech soboteckých třeba se zmíniti zvlášť. Urbář z r. 1648 vyčítá v Sobotce 44 držitelů domů městských a 51 podsedků. Podsedků jménem neuvozuje. Proč, již víme. Z těch 95 osedlých jen 22 platilo roční ourok z pozemků; ostatní byli živnostníky a obchodníky. Berní rolla zná v Sobotce dohromady 98 osedlých. Ale 18 stavení domkářských stojí pusto. Bylo tedy v městě po válce jen 80 domů — tak malá byla tenkrát Sobotka! Vůbec nesmíme si představiti, že stará naše města a městečka venkovská lišila se v minulosti vnějším rázem a rozlohou tolik od obcí vesnických jako namnoze dnes. V Sobotce snad všechny domy byly dřevěné a jen kamenná mohutná stavba chrámu sv. Bartoloměje týčila se vysoko nad šindelové a doškové střechy trpasličího městečka. Hlavní rozdíl mezi městem a vsí, co do podoby vnější, tkvěl v tom, že tam dům přiléhal těsně k domu. Tomu se nejvíce divili barbaři slovanští a germánští před staletími v městech římských a řeckých. Město jako Sobotka mělo konečně nějaké primitivní opevnění, lépe snad řečeno oplocení, ale s důležitým znakem městského „stavovství“: s jednou nebo dvěma kamennými branami.

POČET OSEDLÝCH V SOBOTCE.

VNĚJŠÍ ROZDÍL VSI A MĚSTA.

Z těch 80 obyvatel, jež vyčítá v Sobotce berní rolla, drželo jen 20 ornou půdu a to celkem asi 6 lánů. Berní rolle dělí sobotecké osedlé především na 18 „sousedů“. Mezi nimi jsou ti, kteří mají polí jako sedlák půlláník až celoláník, dále ti, kteří mají polí méně, ale vedle toho dobré řemeslo, konečně ti, kteří vůbec polí nemají, ale pěstují řemeslo nebo obchod zvlášť výnosný (takovýchto je pět). Potom následuje 7 chalupníků, t. j. měšťanů majících málo polí, třebas jen dva korce. Konečně je 54 zahradníků, t. j. stavení bez polí, jejichž vlastníci pěstují rozličná řemesla. Osmnáct jiných stavení je pobořeno.

Později se město rychle vzmáhalo. R. 1684 má 114 domů,

VZRŮST SOBOTKY OD MARIE TEREZIE.

r. 1757 již 163 — z těch má 34 podíl v půdě lánové. R. 1773 má domů 225, a 58 měšťanů dělí se o pole k městu slušící. Sčítání z r. 1787 nalézá tu 227 domů a 1315 obyvatel. R. 1811 je v městě 256 popisných čísel a v l. 1843 až 1848 asi 280—290. Největší přírůstek náleží, jak vidno do doby Marie Terezie. Počet domů se od r. 1654 do r. 1848 víc než ztrojnásobil. Ale r. 1848 platí do důchodu kosteckého roční „šos" týchž 44 starých domů městských, jež jej platily od nepaměti. Jenže dělením vyrostl počet platících na 48. Ostatní jsou podsedci; na jejich účet spadá skoro veskrze velký přírůstek domů v městě. Ti z měšťanů, kteří drží půdu, platí ovšem ourok na Kost. R. 1848 bylo jich celkem 51, nečítaje ty sousedy, kteří zakoupili něco půdy v okolních osadách. Kdybychom tedy měli urbář panství Kosteckého z r. 1848, znal by v Sobotce stále jen 70—95 osedlých. Ostatní by pro něho neexistovali.

Výklad následující týkati se bude celého panství, ale bez Sobotky. Porovnáme nejprve data z doby černínské, vztahující se na dominium ještě nezmenšené. Potom bude lze omeziti se na Kostecko bez dílu osenického a podati přehled osídlení jeho z let 1648—1848. Data naše, pokud není jinak výslovně poznamenáno, mají na mysli jen osedlé poddané; tedy nikoliv podruhy.

KOSTEČTÍ OSEDLÍ R. 1648.

Podle urbáře z r. 1648 bylo na panství celkem 577 osedlých, v tom 101 chalup na obci a podsedků. Počet gruntů selských a chalupnických na půdě lánové odhaduji asi na 428. Že značný díl jich byl r. 1648 bez stavení i hospodářů a že i díl podsedků vlastně neexistoval, urbář zamlčuje. Proto číslice jeho nejsou spolehlivé.

R. 1654.

Berní rolle (1654) počítá všech osedlých 548. V tom bylo 91 pustých gruntů a chalup. Bez nich zbude osedlých 457. Sedláků zná berní rolle 254 a 34 statků pustých; chalupníků 116 a 27 pustých, zahradníků (domkářů) 87 a 30 pustých. Gruntů selských a chalupnických, i pusté v to počítaje, je 431. Tedy asi tolik, co vyčetl urbář. Odečteme-li pusté grunty, zbude 370 statků.

Podrobný výkaz z r. 1684, sestavený k poučení vrchnosti hejt-

OSEDLÍ R. 1684.

manem Blatenským, ví dohromady o 560 osedlých. Z těch je 17 míst pusto. Tedy ještě třicet šest let po válce nejsou spousty její zahlazeny. Proti r. 1654 stal se ovšem veliký pokrok. Osedlé dělí výkaz na 263 sedláků, 130 chalupníků (a 1 pustý) — to je dohromady 394 gruntů na lánové půdě, z nichž jen jeden leží ladem. Srovnáme-li to číslo s číslem 431 gruntů r. 1654, vidíme, že neméně než 37 selských živností zmizelo. Vysvětlení je na snadě: něco gruntů bylo vrchností skoupeno a svedeno; něco jiných bylo spojeno po dvou až i třech v nové větší statky. Pověděli jsme o tom více v díle prvém na str. 117. Že náprava k lepšímu stala se značná, vyplývá ze srovnání osazených gruntů r. 1654 (370) a r. 1684 (393). Podsedků na půdě nelánové proti r. 1654 přibylo. Seznam z r. 1684 vyčítá drobných chalupníků podsedkových, kteří mají ½ korce až 4 korce polí, celkem 62 (a 1 pustého), domkářů bez polí 88 a 15 pustých. Tito malí osedlí vydají tedy dohromady 166 čísel, z nichž 16 je pobořeno, neobydleno. R. 1654 bylo jich 117 čísel, z nichž 30 pustých.

SEZNAM Z R. 1736.

Pramenem bude nám dále soupis poddaných z r. 1736. Je to vlastně seznam kontribuentů. Od výkazu z r. 1684 dělí jej přes 50 let. Vidíme, že za tu dobu učinilo panství pokrok nepatrný. Všech osedlých je 578, tedy jen o 16 více, eventuelně o 33 více. Neboť r. 1736 není již ani jediné pusté chalupy na Kostecku. Gruntů selských a chalupnických (až do $^1/_8$ lánu dolů) je 417. Půdy lánové od r. 1684 nepřibylo, ale statků přibylo: to je důkaz, že nastává proces opačný proti onomu, jejž přivodily pohromy války třicetileté. Grunty se pomalu počínají děliti. Ale ještě jich není tolik, kolik jich mělo býti r. 1654. Osedlých na půdě nelánové je r. 1736 jen 161. Proti 150 z r. 1684 je to přírůstek ku podivu malý. Uvidíme později, kde tkví pravděpodobně příčina. Léta 1690—1739 byla periodou největší bídy, jež kdy panovala v době trvalého vnitřního míru na Kostecku. Pomalé přibývání stavení domkářských souvisí však i s tou okolností, že vrchnost černínská vzniku nových chalup bez polí důsledně překážela. Takovým způsobem musilo přibývat podruhů. R. 1684 bylo jich ještě velmi málo: mužů 22, žen 44. Asi

PODRUZI.

r. 1738 počítá se však v seznamu osedlých (vedle 232 sedláků, dále asi 228 chalupníků, v tom ovšem i podsedkových, a 62 baráčníků) 155 podruhů, vše bez Bousova. To je vzrůst několikanásobný.

Nechybí ani přehledných zpráv o roztřídění gruntů podle velikosti. Je to zejména dotčená již statistika hejtmana Blatenského z r. 1684. Je sestavena po obcích, v nichž jednotlivé kategorie osedlých jsou v řadě rubrik sečteny. Velikost živností měří ovšem čtvrtmi lánovými. Se seznamem tím můžeme srovnat soupis kontribuentů kosteckých z r. 1736, také podle lánů sestavený a tak i v této příčině postihnout tendenci vývoje během celého půlstoletí. Sestavil jsem obojí řadu dat do této tabulky:

VELIKOST GRUNTŮ R. 1684 A 1736.

Díly lánů		Sedláci						Sedláci a chalupníci						Chalup.		Úhrnem
		1 1/4	1 1/8	1	7/8	3/4	5/8	1/2 sedl.	1/2 chal.	3/8 sedl.	3/8 chal.	1/4 sedl.	1/4 chal.	1/4	1/8	
Roku 1684	počet osedlých	10	—	49	3	93	8	92	20	4	1	4	79	—	31	394
	v procentech	2·5	—	12·4	0·76	23·6	2	23·3	5	1	0·2	1	20	—	7·8	—
	drží lánů celkem							46	10	1 1/2	3/8	1	19 3/4			
		12 1/2	—	49	2 5/8	69 3/4	5	56		1 7/8		20 3/4		—	3 7/8	221 3/8
	v procentech	5·6	—	22·1	1·2	31·5	2·2	25·3		0·84		9·3		—	1·7	—
Roku 1736	počet osedlých	5	1	52	5	87	10	111		13		90		3	40	417
	v procentech	1·2	0·2	12·4	1·2	20·8	2·4	26·6		3·1		21·5		0·7	9·5	—
	drží lánů celkem	6 1/4	1 1/8	52	4 3/8	65 1/4	6 1/4	55 1/2		4 7/8		22 1/2		1/2	5	223 5/8
	v procentech	2·7	0·5	23·2	1·9	29·2	2·7	24·8		2·2		10		0·2	2·2	—

Tabulka nedovoluje srovnati rozdíly let 1684 a 1736 přesně, protože je r. 1736 v půdě lánové vykázáno víc o 2 1/2 lánu. Vskutku lánové půdy nepřibylo, ale r. 1736 pojali i některé mlýny poddan ké do součtu a berní povinnost jejich (nikoliv orná pole jejich) odhadli

KAPLE A OBRANNÁ CHODBA V NÁDVOŘÍ NA KOSTI
(Ze skizzáře Josefa Manesa)

JAK UBÝVALO VELKÝCH STATKŮ.

měrou lánovou. Rozdíl je přece neveliký. Největších statků, 1 ¼ lánových, je r. 1736 o polovici méně; co tu ubylo, přibylo v počtu živností 1 1/8 až 7/8 lánových. Podobně ubylo statků tříčtvrtilánových a přibylo statků typů menších. Nejvíc ovšem těch nejmenších: čtvrtlánů a osminek lánů. Ale celkem drobení gruntů ještě mnoho nepokročilo. Výkaz z r. 1836 nerozeznává půdu selskou a chalupnickou. Je to škoda: viděli bychom jasněji, jak selské půdy ubývá a jak přibývá chalupnické. R. 1684 má 263 sedláků celkem 187 3/8 lánů půdy, t. j. 84·6% vší půdy lánové. Na 131 chalupníků zbývá jen 15·36%. A to je ještě 20 osedlých s půllánem rolí počítáno za chalupníky. Kdybychom ty půlláníky přičetli k sedlákům a všechny čtvrtláníky chalupníkům, stoupne procento selského podílu v půdě lánové na 88%. V době zakládání vsí, v 13.—14. stol., byl ten selský podíl jistě ještě vyšší. Vsi měly skládati se jen z velkých statků. I toho poddaného na novém právě německém myslila si doba feudální trochu aristokraticky, jako zámožného, větším statkem vládnoucího hospodáře. V tom tkví, přes všechny nepříznivé stránky pozdějšího vývoje, ještě dnes síla selského stavu v naší vlasti.

POMĚR SEDLÁKŮ A CHALUPNÍKŮ

R. 1684 je ještě 70% všech osedlých na půdě lánové sedláky — po opravě navržené je jich celkem 279 — a každý z nich drží průměrem 0·70 jednoho lánu. Tedy 65·6 korců. Chalupník má jenom 0·21 jednoho lánu, t. j. bezmála 20 korců. Jak patrno, byli poddaní kostečtí půdou dobře opatřeni. Nepozorujeme ovšem, že by průměrná velikost gruntů po válce třicetileté vzrostla. Urbář z r. 1648 vyčítá asi 428 gruntů na rustikálu obsahujícím 242 lánů (za Sobotku jsme vyloučili 6 lánů). Na grunt připadne 0·56 lánu. R. 1684 musíme 221 3/8 lánu děliti 394 grunty a obdržíme zas po 0·56 lánu na jeden grunt. Přibylo sic po válce větších statků, ale svedením ztraceny byly rustikálu právě grunty největší. Tak průměrná velikost živnosti poddanské se vlastně nepromněnila. Připadá na ni před i po válce něco přes 52 korců. Později, r. 1736, ovšem již méně. Jen 0·53 lánu, t. j. bezmála 50 korců.

Výkazy pozdější týkají se dominia o díl osenický zmenšeného.

Vypočetl jsem příslušná data o této menší ploše panství i pro léta 1648—1736 a spojil je v jedno s daty o vývoji pozdějším. Tak vznikla tato tabulka:

PŘEHLED VÝVOJE 1648—1848.

	roku	gruntů na půdě lánové	domů na půdě ostatní	všech osedlých	se Sobotkou		gruntů na půdě lánové	domů na půdě ostatní	všech osedlých	podruhů
Kostecko bez Sobotky i bez dílu osenického	1648	356	136	492	587	Totéž ale bez Dol. Bousova	328	99	427	?
	1654	359 (44 pust.)	109 (30 pust)	s pust.: 468 bez pust.: 394	566 474		330 (38 pust)	92 (22 pust.)	s pust.: 442 bez pust.: 362	?
	1684	329	148 (16 pust.)	s pust.: 477 bez pust.: 461	575		302	131 (14 pust.)	s pust.: 433 bez pust.: 419	49
	1736	asi 346	146	492	—		314	128	442	138
	1770	asi 415	347	asi 762	982		379	309	688	135
	1811	asi 478	584	1062	1312		425	437	862	?
	1848	asi 490—500	asi 683—693	asi 1193	asi 1473		asi 440—448	asi 505—513	953	?

POUČENÍ JEHO.

Tabulka je jistě velmi instruktivní. Od r. 1654, kdy berní rolle popisovala vylidněné a pobořené české osady, až do r. 1848, tedy za dvě stě let, se počet poddanských stavení (čítáme-li vsi i města), víc než ztrojnásobil, na venkově bez měst víc než zdvouapůlnásobil. Na vesnicích je od r. 1654 až do panování Marie Terezie přírůstek jen neveliký, 22%. Ale v letech 1736 až 1848 činí 115%. Vyjdeme-li od stavu, jaký měl na mysli urbář z r. 1648, t. j. od ideálného obrazu plného osazení gruntů, málo nebo nic dotčeného válkou, pozorujeme, že teprv r. 1736 bylo dostihnuto (nebo jen málo překročeno) toho počtu poddaných, jaký v urbáři vzat za základ normální. Že tedy až do doby Marie Terezie hojí se rány válkou zasazené; nový rozkvět, a to dosti kvapný, že počíná se teprv dobou tereziánskou. Na ni vůbec připadá největší kvota přírůstku. Na Kostecku je to ovšem osobní zásluhou svob. pána Netolického, jenž svou ekvivalencí počet poddaných velice rozmnožil.

VELKÝ VZRŮST DROBNÝCH OSEDLÝCH.

V obou hlavních kategoriích, jednak usedlých na půdě lánové, jednak v třídě drobných chalupníků a baráčníků je vývoj velmi nestejný. Vzrůst v kategorii prvé činí v l. 1654—1848 asi 52%, ale v kategorii druhé 628%. Kdybychom počítali i se Sobotkou a Bousovem, byl by rozdíl těchto čísel ještě větší. Gruntů na půdě lánové tedy přibylo víc asi o polovici. Ale půdy lánové při tom ubylo. Neboť tabulce naší třeba rozuměti tak, že usedlostmi na půdě lánové míní jen zbylé živnosti selské a chalupnické, pokud velikost jejich neklesla pod jednu osminu lánu, t. j. pod 8 korců orných polí. Od mnoha selských statků bylo v době Netolických i později odprodáváno po několika korcích malým osedlým, takže půdy, kterou zveme nelánovou, přibylo. Dalo by velkou práci zjistiti i v této příčině pohyb půdy číselně. Bylo zajisté již pro rok 1811 potřebí, chtěl-li jsem rozlišiti osedlé lánové od nelánových, vzíti za základ soupis všech kontribuentů podle výměry statků jejich (spokojil jsem se jen výměrou orných polí) a rozděliti poddané v kategorie velikostní, odpovídající poměrně starému odhadu na lány. Počítal jsem statek nejméně o 76 korcích rolí za pětčtvrtilán, o 56 korcích za lán, 44 tříčtvrtilán, 28 půllán, 14 čtvrtlán a chalupy o 8 korcích za osminu lánu. Tak bylo lze srovnati velikost gruntů v l. 1684, 1736 a 1811, jak ukazuje tabulka dole položená. Týká se Kostecka bez dílu osenického, bez Sobotky, ale s Bousovem.

DROBENÍ GRUNTŮ 1684—1811.

Díly lánů	$1^1/_4$	$1^1/_8$	1	$^7/_8$	$^3/_4$	$^5/_8$	$^1/_2$	$^3/_8$	$^1/_4$	$^1/_8$	Celkem	Drobní chalupníci	Baráčníci
1684	5	—	44	3	81	7	96	5	68	20	329	s $^1/_4$—4 korci : 56	89 a 15 pustých
1736	1	1	45	5	75	9	98	9	74	29	346	s $^1/_{16}$ až $^3/_{64}$ lánu : 59	87
1811	1	—	16	—	60	—	124	—	135	142	478	s poli do 8 korců : 379	se zahrádkou 85 Beze všeho 142

Tedy z 52 velkých statků selských, držících sedm osmin lánu nebo více, zachránilo se do r. 1811 jen 17 gruntů. Z živností o $^3/_4$ a $^5/_8$ lánu zbyly jen dvě třetiny. Za to přibylo půllánů o 28%, čtvrtlánů o 98% a osmin lánů dokonce o 610%. Chalupníci mají již na

půdě lánové většinu nad sedláky. Ale větší díl půdy, t. j. 124¼ lánu, přece ještě patří sedlákům; na chalupníky připadá 51½ lánů, t. j. 29%. Počítáme-li k sedlákům všechny osedlé, počínaje od těch, kteří měli nejméně $^3/_8$ lánu, bylo jich r. 1684 241; r. 1811 je jich 201. Chalupníků bylo r. 1684 88; nyní jich je 277. Víc než třikrát tolik! R. 1684 připadalo na pravého osedlého skoro 0·57 lánu čili přes 53 korců. R. 1811 jen 0·36 lánu čili skoro 34 korců.

Půda malochalupnická, která r. 1684 mohla býti odhadována všeho všudy asi na dva lány, obsahuje r. 1811 okrouhle 18 starých lánů. Devětkrát tolik! Z těch 379 malých chalupníků a domkářů s poli drží totiž 69 orných polí po 6—8 korcích, 89 po 4—6, 136 po dvou až čtyřech korcích a 85 méně než 2 korce. Rozuměj kromě půdy jiného vzdělání. Znásobením dospějeme k přibližné summě víc než 18 lánů. Je vidno na prvý pohled, že tento velký vzrůst půdy nelánové není pouhým důsledkem zmenšení půdy lánové. Staré půdy lánové bylo bez Sobotky r. 1684 221$^3/_8$ lánů; po odprodeji dílu osenického (34 lánů) zbylo 187$^3/_8$ lánů. R. 1811 nalézáme půdy lánové přibližně jen 175$^3/_4$ lánu, t. j. o 11$^5/_8$ lánu (6·6%) méně. Ale půdy nelánové je víc než 18 lánů, na rozdíl od asi dvou lánů z r. 1684. To souvisí hlavně s ekvivalencí černínskou a netolickou. Od vrchnosti vráceno sic poddaným tenkrát polí jen asi čtyry lány, ale asi 2—3 lány přibyly na půdě obecní, v ekvivalenci pojaté. Všechno, jak vidíme, se shoduje. Poznamenávám jen, že součet osedlých z r. 1811 je v tabulce předchozí o něco vyšší (o 22) než byl v tabulce na str. 98, protože jsou tu za zvláštní jednotky vlastnické počítány i držebnosti po vsích, na nichž hospodařili měšťané sobotečtí nebo cizí sousedi.

VZRŮST PŮDY NELÁNOVÉ.

Pohyb gruntů a osedlých, jak jsme jej zhruba sledovali, nebyl stejnoměrný ve všech osadách. Že v městech Sobotce a Bousově domků bez polí přibylo nepoměrně více než ve vsích, víme. I mezi vesnickými osadami jsou však rozdíly. Srovnej o tom následující tabulku:

VZRŮST OSAD 1654—1848.

Jména osad	1654		1684		1736		1811			1848	1654-1848
	sousedi i s pustými	domkáři i s pustými	sousedi i s pustými	domkáři i s pustými	sousedi	domkáři	sousedi (nad 8 kor.)	domkáři (do 8 kor.)	baráčníci	počet osedlých vůbec	Přírůstek procent
Dol. Bousov	29	17	31	13	32	18	50	100	48	240	421
Trní	3	—	4	—	4	—	5	8	—	14	366
Libošovice	9	8	9	9	9	9	15	13	13	54	217
Lhota Rytíř.	10	3	8	5	9	4	17	11	—	35	169
Lhota Staň.	6	—	5	—	5	—	6 (8)	7 (14)	3	16	166
Skuřina	10	2	10	5	10	5	16	10	5	31	158
Rakov	11	2	8	4	9	4	14	8	5	32	146
Stéblovice	6	1	6	—	6	1	7	3	5	17	143
Březno	11	3	8	2	9	—	9	4 (8)	19	33	135
Přepeře	16	5	19	4	19	1	20	12	8	45	114
Osek	13	5	15	6	15	1	16	10	11	38	111
Markvartice	27	4	25	8	25	11	34	22	5	62	100
Nepřívěc	8	3	8	1	8	3	11	4	—	21	90
Vesec	11	2	11	2	11	3	12	3	2	19	46

PODMÍNKY JEHO.

Je zřejmo, že podmínky vzrůstu obcí jsou povahy velmi rozmanité a pravidlem těžko postižitelné. Řekl bys, že osady přilehlé těsně k Sobotce nebo na říšské silnici ležící, porostou nejvíce. Vidíme však, že Trní a Libošovice mají mnohem větší přírůstek než Březno nebo Lhota Staňkova. Vidíme, že Markvartice, kde byla fara a škola (ovšem teprv od pol. 18. stol.), rozmnožily počet svých osedlých poměrně málo. Předměstí u Sobotky, jež r. 1654 mělo 8 osedlých, má jich zrovna tolik i r. 1811 a 1848. Zde nepřibylo tedy ani jediného procenta. Nejvíc záleží po mém soudu na tom, jak daleko pokročilo v té které osadě dělení starých gruntů. Kde selské lány neodolaly rozdrobení, tam přibylo nejvíc drobných usedlých. Tak tomu bylo v Trní a v Rohatsku nebo Dobšicích. Zde bylo r. 1654 osedlých 8, r. 1848 však 23. Zdá se také, že nových stavení přibývalo víc ve vsích, kde od počátku bylo větší procento drobných osedlých (na př.

v Dobšíně a Podkosti), než ve vsích velkou převahou selských. Zde velký selský statek silou setrvačnosti, ale nepochybně i v zralém uvážení svého prospěchu udržel se poměrně dobře. Vesec a Nepřívěc, ale zejména Vesec (kromě Předměstí) jsou osadami, které nejvíc uhájily a to až do dnešní doby svou starodávnou povahu.

ZÁNIK NEJVĚTŠÍCH GRUNTŮ.

Viděli jsme, že to byly právě největší selské grunty, jež padly v oběť novému směru agrární politiky. Pětčtvrtilán zachoval se na Kostecku r. 1811 jen jediný — statek Ortův ve Střehomi, statek, který býval vlastně počítán za třičtvrtilán. Ze 44 lánů zbylo jen 16. Nejvíc v Přepeřích (3 místo starých 5), 2 v Trní, 2 v Rakově a jen po jednom v několika vsích ostatních. Ze třičtvrtilánů zachránilo se jich však 75%. Z toho 6 v Dol. Bousově, 6 v Skuřině, 5 v Přepeřích, po 4 v Spíšové, Markvarticích a Nepřívěci. Ovšem, že tu někde přibyl třičtvrtilán tam, kde ho dříve nebylo. Prostě zmenšením původního lánu. Půllánů, jak víme, přibylo.

ÚSILÍ VRCHNOSTI V TOM SMĚRU.

Na Kostecku bylo to dělení největších selských statků zásluhou svob. pána Netolického. Záleželo původně jen na vrchnosti, chtěla-li zmenšení poddanského gruntu dovoliti; stát se do té otázky ještě nemíchal. S důvody, jež vedly Netolického, se ještě seznámíme. Nemyslil při tom jen na prospěch vrchnosti. Feudální vrchnost té doby nemohla nikde chtíti tomu, aby statky selské zmenšily se tak, aby dostatečné kvantum selské potažní roboty bylo ohroženo. Ale nejvíc padalo na váhu, že sedlák 17.—18. stol. statek příliš velký řádně vzdělati nemohl. Co je dnes argumentem pro zachování většího podniku zemědělského, bylo dřív důvodem proti němu. Proto především i zákonodárství doby tereziánské a josefinské dovolovalo, ano někdy i doporučovalo děliti největší selské statky. Pamatovalo ovšem na to, aby jádro statku neklesl o pod 30 korců a aby nevzniklo dělením mnoho drobných parcelových hospodářství. Potřebu zachovati sedlákům jejich půdu, neproměniti jich v chalupníky (jako se stalo

DĚLITELNOST GRUNTŮ.

velkým dílem v Polsku a na Slovensku) nespustilo nikdy s mysli. Chtělo však, aby drobným chalupníkům, půdou již nadaným, půdy přibylo. Od doby tereziánské žádalo se také k dělení gruntů svolení

státní, t. j. povolení krajského úřadu. Při tom v podstatě zůstalo přes nový občanský zákonník z r. 1811. A to až do volné dělitelnosti všeho allodiálního majetku pozemkového, uzákoněné r. 1868. Sledovati pohyb půdy kostecké až za tuto hranici je mimo program naší práce. Ale kdybychom se o to pokusili, shledali bychom, tuším, že volná dělitelnost posledního půlstoletí nepřivodila parcelací tolik, jako obmezená dělitelnost doby tereziánské a josefinské. V převaze velkých statků a velkém počtu bezzemků v letech kol r. 1748 bylo něco nezdravého. Dělení Netolickým a po něm podniknutá přinesla korrekturu žádoucí. Opakování stavu podobného v dnešní době (psáno r. 1909!) je málo pravděpodobné a to snad i pro ubývání vesnického obyvatelstva. Na Sobotecku jest úbytek ten stále patrnější.

POČET OBYVATELSTVA NA PANSTVÍ.

Tak dostáváme se k otázce počtu obyvatelstva na bývalém Kostecku. Úřední data o něm počínají se teprve s dobou josefinskou. Soukromých výkazů vrchnostenských jsem nenašel. Důchodní písař Pařízek píše sic jednou kolem r. 1650 hraběnce Sylvii, že sestavil takový podrobný výkaz ode vsi ke vsi. Ale ten se nám bohužel nezachoval. Nezachovaly se také v kosteckém archivu žádné podrobné seznamy poddaných a pohybu jejich z doby pozdější, žádné „Mannschaftsbücher", jako se zachovaly na panstvích jiných. Tak třeba spokojiti se touto tabulkou:

	roku	domů	osob	na dům připadá
Obyvatelů na Kostecku bylo	1842	1595	11022	5·98
	1827	1478	9743	6·59
	1807	1385	8156	5·88
	1787	1183	7201	6·08

PROCENTO PŘÍRŮSTKU.

Tedy za 55 let vzrůst o 53%. Je to přírůstek značně menší, než vzrůst celozemský v té době. R. 1842 bylo v Čechách (i s vojskem) spočteno 4,318.000 obyvatel; r. 1785 2,500.000. To je víc o 72%. Do let 1772—1842 náleží těch podivuhodných sedmdesát roků, kdy

se náš malý národ počtem zdvojnásobil. Na Kostecku patrně nebyl vzrůst obyvatelstva tou dobou tak pronikavý. Nejspíš proto, že tu nejsilnější procento přírůstku náleží do let asi 1747 až 1760, do doby vnitřní kolonisace, prováděné svob. pánem Netolickým. Můžeme to i číselně postihnouti. Neboť zjištěný počet osob připadajících na jeden dům umožní vyhledati přibližná data i pro dobu starší. Ale nesmíme zapomenout, že počet domů, v předchozí tabulce vykázaný, je vyšší než počet osedlých, jak jsme jej stanovili v tabulkách výše položených. V tabulce poslední se míní všechna domovní čísla na panství, v tom i domy vrchnostenské (dvory, stavení panských úředníků a zřízenců), školy, obecní pastoušky atd. My výše sčítali jen domy poddanské. Budu proto počítati 6·5 osob na jeden dům či vlastně jednoho osedlého. Tak bychom obdrželi pro rok 1770 na panství 6383 obyvatel. Za Sobotku jsem čítal 220 domů. Pro rok 1736 bych zvýšil kvotu na dům připadající (vzhledem k velkému počtu podruhů a bezzemků) na sedm. I bylo by obyvatelstva 4354. Roku 1684 (počítáno zas po šesti a půl) by bylo 3737, pro rok 1654 pak 3081. To by bylo minimum přivoděné vylidňující válkou. Urbář z r. 1648 se svým bezmála úplným počítáním míst, předpokládá asi 3815 obyvatel na Kostecku, ovšem na Kostecku, které by válkou jen málo dotčeno bylo. Vše se Sobotkou, ale bez dílu osenického počítáno.

VÝPOČET OBYVATEL V STARŠÍ DOBĚ.

Je v povaze těchto čísel, vzniklých jen na základě přibližného dohadu, že nesmíme užiti jich k dedukcím určitějším. Ale mám za to, že zhruba nejsou daleko pravdy. Mám za to, že před válkou třicetiletou bylo na Kostecku (bez dílu osenického) sotva víc než 4000 obyvatelstva. Válka by panství vylidnila asi o 25%. R. 1736 by vývoj k lepšímu překročil stav původní, čtyřtisícový, již o 354 hlav a r. 1807 by dospěl k číslu dvojnásobnému.

FARNÍ SEZNAMY.

Máme sic pro druhou polovici stol. 17. i data církevních úřadů o počtu duší v farních obvodech. Ale s těmi nelze nic počíti. Jednak počítají (jistě nedokonale) jen dospělé obyvatelstvo, aniž by držely se přesné hranice mezi dospělými a nedospělými, jednak pak obvod děkanství soboteckého zahrnuje v té době i farní okresy Mladějovský

PŘED TŘETÍ BRANOU NA KOSTI
(Ze skizzáře Jos. Manesa)

a Samšinský. Zelenská Lhota a část dílu osenického slušely k Libáni a Osenicům. Tenkrát totiž žádná fara na panství nebyla osazena farářem; děkan sobotecký s dvěma kaplany měl přímou duchovní správu skoro na celém dominiu ano i za hranicemi jeho. Nebylo dost kněží, nebylo ani dostatečného hmotného zabezpečení pro ně, a farní poddaní, dílem ještě pochybní katolíci, snad o ně ani mnoho nestáli.

VOJENSKÁ KONSKRIPCE.

Statistik a dat přibývá od doby josefinské. Ukázkou podávám podrobná data vojenské statistiky konskripční za jediný rok, uzavřený 31. března 1807. Hlavní číslice viz v předchozí tabulce. Vedle domů počítá ten summář i domácnosti (Parteien), jichž je 1981. Ženského pohlaví je 4376, mužů 3810, v tom 1540 ženatých. Hochů mladších než 14 let je 1325, od 15 do 17 let 362. Podle stavu a povolání je na panství 8 duchovních, 2 šlechtici, 14 úředníků a „honorací", 312 měšťanů, živnostníků a „umělců", 304 sedláci a 901 domkářů a baráčníků s rozličnou živností. Tato data mají patrně na mysli jen hlavy rodin čili ‚přednosty domácnosti'. Panství vykazuje ku podivu úbytek osedlých: narodilo se 94 duší, umřelo 97. Přibylo vůbec (také přistěhováním nebo návratem nepřítomných) 138, ubylo 170. Nepřítomných je 161, cizích přítomných je 79, v tom 3 cizozemci.

Statistik podobných a ještě víc seznamů z těch let, týkajících se osobní daně, je dost v archivech venkovských a jistě ještě více v centrálách pražských a vídeňských. Bude mít vděčnou práci, kdo se jich jednou znalecky ujme.

KAPITOLA V.

SELSKÁ ÚSTAVA A SPRÁVA.

LÁN. — ČLOVĚČENSTVÍ. — ÚSTAVA DOMINIA. — DĚDIČNOST PODDANSTVÍ. — OBMEZENÍ PŮVODNÍ SVOBODY. — VÝVOJ JEHO A DŮVODY JEHO. — ČEŠTÍ SEDLÁCI NEBYLI NEVOLNÍKY. — PRÁVO ZÁKUPNÍ. — VZÁJEMNÁ POMOC PÁNA A PODDANÝCH. — DĚDICKÉ PRÁVO A ODÚMRTÍ. — SPRÁVA PODDANÝCH. — SOUDY RYCHETNÍ A KOMPETENCE JEJICH. — ÚKOLY RYCHET V JINÝCH SMĚRECH. — VOJENSKÁ HOTOVOST KOSTECKÝCH SEDLÁKŮ. — ÚSTAVA A SPRÁVA SOBOTKY. — HRANICE RYCHET KOSTECKÝCH.

CO JE LÁN.

CO je lán? Povězme nejdříve, co není. Není to původně žádná polní míra. Názor, že je to pojem metrologický jako na př. jitro, přispěl jen k neporozumění věci. Lán je především název, určující právní povahu poddanského statku. Poněvadž pak selský lán v době, kdy byl u nás v život uváděn, měl určité typy velikostní, stalo se velmi záhy, že slovo tlumočilo zároveň přibližnou plošnou výměru statku. Brzo vidíme, že i lesy se měří počtem lánů. Ale že pojem lánu jako míry plošné je přece jen druhotný, vyplývá ze skutečnosti, že velikost jeho určuje se znovu a znovu a to rozdílně počtem strychů. V slově lán, jak se ho u nás užívá v 13.—14. století, tají se vlastně trojí smysl. Je to předně selský neboli poddanský, z dominikálu odměřený statek vůbec; v tom rovná se staršímu německému „mansus“ nebo „hufe“. Je to dále statek poddanský, propůjčený sedlákovi za určitých výhodnějších podmínek právních. V tom je smysl individuelní, vlastní, i jmenoslovně postižitelný. Je to konečně termin označující přibližný typ velikostní selského statku. Kolísala-li velikost středověkého jitra mezi 22—58 ary, pochopíme, že velikost lánu, který vlastně polní měrou nebyl, mohla pohybovati se v roz-

pjetí ještě větším. Poznali jsme lány 150korcové, ano ještě větší. Uslyšíme i o patnáctikorcových. Normální lán zemský byl ovšem čítán za 60 až 64 korců osevu.

Slovo lán ozývá se po prvé v našich pramenech v stol. 13.—14. Etymologicky není to nic jiného než německé „lehen", t. j. česky léno. Rozuměl se tím statek neboli usedlost, postoupená v dědičné užívání od držitele velkostatku někomu, kdo se pánu velkostatku zavázal slibem věrnosti a poslušnosti. Ten slib a stav věrnosti zvali staří Čechové podle latinského „homagium" česky „člověčenstvím". Myslili tím totéž, co my vyjadřujeme slovem „manství". Sedlák takový slib manský učinivší slul „člověkem", t. j. asi jako manem pánovým, později „poddaným" jeho. Slovo „člověčenství" se ještě v 16. stol. rozvádí podrobněji terminy „věrnost, poddanost a poslušenství". Všechny ty názvy ukazují bezpečně, že i poměr sedláků k pánům půdy ve vlasti naší určován byl od 13. stol. počínaje názory a formami práva manského. Selský lán neboli usedlost lénem propůjčená lišila se ostatek podstatně od svobodného léna šlechtického. Předem v tom, že sedlák ze statku propůjčeného platil roční úrok v penězích, kromě dávek v naturaliích a bylo-li třeba i robot na panském. To vše znamenalo, že držel půdu nesvobodnou. Na svobodném lénu šlechtickém nelpěla pravidlem povinnost ani platu ani roboty; držitel jeho byl povinen jen službami rytířskými, t. j. dvorskými a vojenskými. Ale doba kolonisační stvořila u nás i značný počet svobodných lánů selských, tedy „lén" v pravém slova smyslu, prostých platů a robot. Držitelé jejich byli zavázáni gruntovnímu pánu jen službami úředními (to byli hlavně rychtáři ve vsích), nebo vojenskými. Tak povstali pozdější „manové", „nápravníci", „dvořáci", jež můžeme zváti souhrnně svobodníky.

ČLOVĚČENSTVÍ.

SEDLÁCI PLNĚ SVOBODNÍ.

Poddaný člověk je k pánu léna připoután dvojím svazkem: jednak poutem osobním — sedlák každému novému pánu dominia slibuje věrnost čili člověčenství, což je důležitým znakem manského poměru — jednak poutem věcným: za to, že drží usedlost pánu náležející, je povinen platy a službami. Je nesnadno rozlišit přesně,

DVOJÍ POUTO PODDANÉHO K PÁNU.

co v povinnostech a právech na obou stranách vyplynulo z onoho osobního, co z tohoto věcného svazku. Důsledkům tohoto porozumíme bez nesnází: selský grunt náležel vlastně vrchnosti; sedlák za právo ho užívati byl povinen ročními platy a robotami. Též je modernímu člověku vyložiti právní důsledky onoho závazku manské věrnosti, jak jej chápal středověk a jak se v souvislosti s duchem státního zřízení středověkého vyvinuly. Kdo vstoupil v manský poměr k lennímu pánu, uznával zároveň lenního pána za svého řádného soudce. T. j. vrchnost gruntovní stávala se zároveň vrchností soudní; „lidé" čili „poddaní" slušeli již jen k soudu, jemuž předsedal pán. Man uznával dále lenního pána za svého jedině oprávněného ochránce či protektora, ano celkem vzato uznával jej za držitele a vykonavatele všech veřejných práv, za jediné oprávněného zástupce státní autority vůči sobě.

ÚSTAVA DOMINIA.

Tvořila-li, jako tomu bylo na Kostecku, řada souvislých vsí, v lány selské rozdělených, uzavřený celek, vyvinul se pod vlivem vyložených názorů doby feudální z dominia malý, svým vlastním životem ústavním, správním a hospodářským žijící stát. Vlastník dominia byl v malém knížetem své země: jako vrchní majitel vší půdy území svého byl v držení rozsáhlých práv soukromoprávních, jako „dědičný pán" svých „lidí" disponoval důležitými právy veřejnými. Byl (populárně řečeno) poddaným svým okresním soudcem, okresním berním, okresním hejtmanem. Státní moc, pokud by se měla vztahovati na sedláky, byla takřka rozparcelována mezi držitele dominií. Poddaní kostečtí nebyli státními občany českého státu, nýbrž jen „spolusousedy", mohli bychom říci: státními občany dominia kosteckého. Státními občany českými byli pouze majitelé velkostatků, pouze páni, pouze ti, kteří měli právo míti sami poddané sedláky. Středověký stát doby feudální rozřešil si tak otázku státní správy dosti jednoduše a dosti prakticky: ponechal v rukou vlastníků velkostatků neboli gruntovních pánů správu politickou, soudní a berní nade všemi poddanými obyvateli, kteří na půdě velkostatku

byli osídleni. A nelze ani říci, že by byl funkce úřední svěřil majitelům svobodné půdy, tedy pánům, prelátům, rytířům a svobodným městům, že by je byl zplnomocnil, aby velkou většinu národa, t. j. poddané, nemající politických svobod, spravovali a ovládali. Neboť tito „stavové" považovali vládní moc svou nikoliv za odvozenou, nýbrž za samostatnou, z vlastních práv jejich vyplývající.

DĚDIČNOST PODDANSTVÍ.

Člověčenství čili poddanství bylo stavem dědičným; děti, jež se zrodily z rodičů poddaných, byly pánu stejně jako rodiče zavázány „člověčenstvím". Pán dominia slul „dědičným pánem" svých „lidí", tito „dědičnými poddanými". Jen propuštěním na svobodu, t. zv. výhostem, nabýval poddaný volnosti. Vejhost udílela pouze vrchnost a to velmi zřídka (pravidlem v závěti několika věrným služebníkům); častější byl „výhost" daný poddanému, aby mohl přiženiti se nebo vdáti nebo se vyprodati na jiné dominium. Ale tím vstupoval hned vyhoštěný v poddanství nového pána. Bez výhostu nesměl poddaný vystěhovati se z území svého pána, a výhost dostal pravidlem jen tehdy, dostál-li řádně svým povinnostem vůči pánu. Vystěhovati se tedy mohl. Někdy se žádalo také, aby opatřil pro statek, jejž opouštěl, nového, vrchnosti se hodícího hospodáře. Není po mém soudu správno spatřovati v tomto obmezení volné stěhovavosti příliš tíživý znak nesvobody: mnohem silnější bylo zajisté přirozené pouto hospodářské, kterým poddaný lpěl na gruntu, na kterém seděl. Proto také, když r. 1781 dáno poddaným právo volně se stěhovati, obávané opouštění gruntů poddanských nikde nenastalo. Za to těžkým obmezením svobody byla zákonná přináležitost poddaného k territoriu panství u selských dětí, nemohly-li dosáhnouti gruntu a u ostatních bezzemků: u podruhů nebo domkářů, živících se prací na selském gruntu. Dostávali výhost jen v tom případě, když pracovní síly jejich na panství nebylo potřebí. Učiti se řemeslu a to i v obvodu panství, směli jen se svolením vrchnosti, ženiti a vdávati se jen se svolením vrchnosti. I městský synek sobotecký, chtěl-li studovati, potřeboval k tomu svolení vrchnosti. Nenalezl jsem nikdy, že by byl úřad svolení k sňatku odepřel, za to častěji že k němu nutil. Povolení

VÝHOST.

OBMEZENÍ VOLNÉ STĚHOVAVOSTI.

učiti se řemeslu záleželo však již od úvahy o potřebě jeho pro panství. Neboť hlavní zásadou vrchnostenské politiky vůči poddaným stalo se během dob užiti jejich pracovních sil co nejvýhodněji, především k prospěchu panského hospodářství a v druhé řadě k prospěchu celého dominia.

UMENŠENÍ SVOBOD V DOBÁCH POZDĚJŠÍCH.

Vyložená obmezení osobní svobody poddaného vyvinula se v hotový systém, vypočítaný k všestrannému zužitkování materiálu poddanského, teprv později. V 13.—14. stol., kdy, jak jsme pověděli, i poměr sedláka ke gruntovnímu pánu naplňuje se zásadami práva manského, bylo postavení sedláka velmi výhodné a sotva lepší kdekoliv v sousedství než u nás. Bez propuštění z člověčenství ovšem ani tenkrát nesměl poddaný opustiti území neb služby svého pána. V tom domnělé znevolnění českých sedláků za krále Vladislava — jak o něm omylem učí Palacký a po něm Kalousek — na starodávném právním stavu nezměnilo nic. Ale svolení k sňatku a k učení se řemeslům a nucená služba poddanských synků a dcer v panských dvořích přibyly teprv později. Soudím také, že původně děti poddanské mohly za svým opatřením vystěhovati se z panství svobodně.

PRAVDĚPODOBNÝ VÝVOJ JEHO.

Z velké publikace Kalouskovy (nadpis její zní: Řády selské a instrukce hospodářské; má pět rozměrných dílů) lze, tuším, postihnouti, jak se věci v té příčině vyvinuly. V starší době bylo přední sociální péčí vrchnostenské správy, jak opatřiti hmotně i mravně osud lidí neosedlých, zejména sirotků poddanských. Proto sirotkové měli se každoročně o výročních soudech ,,stavěti" na kancelář vrchnostenskou, aby — jak ze starších instrukcí patrno — bylo rozhodnuto o jejich opatření. Úřad spolu s obcí selskou měl jim vyjednati službu — a to buď v panském dvoře nebo u sedláka — nebo měl je dáti na řemeslo. Najdeme i ustanovení, že schopnější ze sirotků mají dáni býti do škol. Na obmezení řemesel nebo školy nemyslí se ještě nikterak. Tak rozhodovala patriarchální správa panská o budoucnosti sirotka nebo i neosedlého poddaného vůbec původně v zájmu jeho: kázala nebo svolovala, kdo má sloužit, kdo učit se řemeslu, kdo studovat a nepochybně osobila si otcovské rozkazy i v příčině man-

želství. V době pozdější, proniknuté již názorem, že veškeren lidský materiál poddanský má sloužit především k opatření agrární velkovýroby dominikální, stalo se to, co bylo původně laskavou péčí dědičné vrchnosti, právem jejím. A to právem, šířícím se na všechny dorostlé děti poddanské a neseným snahou opatřiti co nejvýhodněji pracovní síly pro dvory panské i pro poddaného sedláka. Zdržeti vůbec bezzemky na panství do té míry, aby o laciné pracovní síly nebylo nouze a k řemeslům propouštěti učedníků tolik, kolik je zdrávo řemeslu samému i potřebno dominiu. Vymýcení nebo těžké omezení volné konkurrence, nabídky a poptávky na trhu práce i v řemeslné výrobě je vůbec karakteristickým znakem středověké ústavy hospodářské.

POMĚRY NA KOSTECKU.

Záleželo potom na míře lidskosti a spravedlnosti pánovy, zda této rozsáhlé moci bude užíváno k prospěchu celého panství nebo jen k odírání poddaných. Nesmíme si představovati, že tato druhá možnost stávala se pravidlem. Na Kostecku nenalezl jsem jediné stížnosti poddanské, jež by se dotýkala vyložených práv vrchnostenských. Na př. výše poplatků za svolení k sňatku nebo pěstování řemesla. V důchodech panství ještě v 17. stol. jich postihnouti nelze, v 18. stol. pak měrou nepatrnou. Ovšem, zdá se, že náležely většinou přímo úředníkům, ne pánovi. Na Kostecku také není zpráv o nucené službě všech poddanských dorostlých dětí ve dvorech panských po určitou dobu nebo o výplatě z ní. Mám za to, že tu ke službě vybíráni byli po starém obyčeji jen sirotci. A to ovšem za normální mzdu jako jinde. Poddaní také nejsou na př. nuceni mlíti obilí jen v mlýnech panských. Nejsou nuceni prodávati se škodou pánovi určité zboží nebo jiné od něho kupovati, krom piva, kořalky a soli.

HUMÁNNÍ PÉČE O PODDANÉ.

Duch staré humánní správy vrchnostenské, na dobro poddaného nezapomínající, udržel se na některých panstvích až do 18. stol. V archivu hruboskalském nalezl jsem obšírnou instrukci poddanskou, sic staršího (jak se zdá, jindřichohradeckého) původu, ale upravovanou pro potřeby panství skalského někdy kolem r. 1700. V ní hned na třetím místě nařizuje se rodičům, „aby děti své ku

pobožnosti vedouce, tak aby se něčemu naučiti a skrze to se Pánu Bohu líbiti a vrchnosti i rodičům hoditi mohly, do školy dávali a jich ze škol pod pokutou 5 kop gr. českých bez vůle J. M. hraběcí nestrhovali." Je to táž instrukce, v níž najdeme pro poddaného ustanovení velmi povážlivé, že totiž bez vědomí panského nesmí prodati ani koní, ani jiného dobytka, ani drůbeže. Zdá se to sic myšleno v zájmu selského hospodářství. Ale je zřejmo, že v praxi osobily se vrchnosti moc vésti, vázati a poručníkovati poddaného v každém směru. Z bývalé svobody jeho zbývalo čím dál tím méně.

A VŠESTRANNÉ PORUČNÍKOVÁNÍ JEJICH.

Proč právě od 16. až 17. stol. počal se zhoršovati stav poddaných, lze vyložiti dobře. Viděli jsme v předchozích kapitolách, co kostecká vrchnost přikoupila tenkrát cizích dvorů a že tři nové dvory vzdělala z rustikálu — kolik tím rozmnožením dominikálu musilo přibyti robot poddaným! Vůbec neobyčejná důraznost hospodářského zájmu vrchnosti, jak se počala jeviti asi od polovice 16. stol., musila nárok na pracovní síly poddaných zvýšiti. Poznáme v následující kapitole, jak nutkavé měla nová výdělečná snaha vrchností důvody. K tomu přistoupil duch románské protireformační kultury, s třicetiletou válkou u nás převahy nabyvší, jenž, po vzoru práva římského, by byl rád viděl v poddaném otroka, duch, jenž neměl kusa srdce pro bídu malého člověka, mysle jen na povznesení lesku a moci pánovy a jenž i trestání českých rebelů za povstání proti králi svému z r. 1618 by byl rád rozšířil na české sedláky. Pod vlivy vyloženými měnil se právní obsah starého „člověčenství". Pravému významu starého slova již v Čechách nerozuměli a v 17.—18. stol. počali tu a tam překládati je do němčiny slovem „Leibeigenschaft". To však znamená: otroctví, nevolnictví. Stav sedláků zhoršil se tak, že v úřadech a patentech mohli — třebas omylem — označovati jej slovem „nevolnictví".

PŘÍČINA OBRATU K HORŠÍMU.

ČLOVĚČENSTVÍ A NEVOLNICTVÍ.

Stavové čeští r. 1781 dovozovali podle pravdy, že v Čechách právně žádného nevolnictví není, nýbrž pouhé poddanství. Ale mnozí z nich touže dobou terminu „leibeigen" užívali se zálibou, a to někdy i o svých městech. Zajímavý nárys české ústavy, brzo po

MALBA NA SKLE Z POČ. XV. STOLETÍ V KAPLI SV. ANNY NA KOSTI

r. 1752 sepsaný (v Rieggrových Materialien zur Statistik VIII.), praví, že český poddaný je „do jisté míry leibeigen", ale že české poddanství je mnohem snesitelnější než u národů východních příbuzného jazyka, ano výhodnější pro poddaného než v německých zemích rakouských. Tam mají velké platy a pocty pro případ úmrtí hospodáře a roboty jejich jsou neobmezené. Dodávám, že opravdu daleko nejvíc platili a robotovali ze všech zemí habsburských poddaní v Dolních Rakousích.

ČESKÝ SEDLÁK NEBYL NEVOLNÍKEM.

Český sedlák vskutku ani v té nejhorší době, v 18. stol., nevolníkem nebyl. Nevolník čili otrok, jak jej znalo římské právo i starší středověk, je věcí prodejnou a bezprávnou jako kus dobytka. Nemůže míti žádného majetku (co je jeho, náleží vlastně pánovi), nemůže děditi ani odkázati, ani se souditi ani smluv uzavírati. Ve všech těchto směrech byl však český sedlák právní osobností. Osobně vůbec robotovati nemusil. Povinnost roboty tkvěla na gruntu, ne na osobě; sedlák také vskutku posílal místo sebe na robotu pravidlem čeledína. Poznáme ještě, jak značné autonomii se ten domnělý český nevolník těšil. Velký náš nekorunovaný král, Josef II., když r. 1781 zrušoval „nevolnictví", v tom, co uvedeno, českého sedláka osvobozovati nemusil. Josef II. rozuměl „nevolnictvím" jen obmezení sedláka ve volné stěhovavosti a v právu se ženiti, učiti řemeslu, jíti na studie bez panského svolování. Tato obmezení osobní svobody, od nichž však bylo ještě daleko k „nevolnictví", tedy zrušil — ale svazek dědičného poddanství potrval nedotčen až do r. 1848.

SEDLÁCI KOSTEČTÍ BYLI ZAKOUPENÍ.

Postavení poddaných na Kostecku i v těch pro sedláka horších časech, tedy asi od války třicetileté počínaje, bylo — z právního stanoviska — jedno z nejvýhodnějších v království. Neboť ne na všech panstvích byly v té příčině stejné poměry. Hlavní bylo, že sedláci kostečtí měli dědické právo na svém gruntě. Jinými slovy, že byli zakoupeni neboli že drželi statky své právem zákupním. To byl nejdůležitější obsah výhody, tající se v postupu statku jako léna-lánu. Sedláci nezakoupení neměli práva dědického ke svým živnostem.

Drželi statek vrchností propůjčený jen do vůle pánovy a mohli býti kdykoliv i s rodinou s gruntu sehnáni. Rozumí se, že poddaným sedícím na tomto horším právě, mohl gruntovní pán libovolněji stanoviti a zvyšovati dávky a povinnosti jejich. Platy a závazky poddaných zakoupených pokládaly se za nezměnitelné. Mnohé obce i mnozí jednotlivci dali si nezvyšitelnou míru povinností svých zabezpečiti listinně. Praví se, že v Čechách většina poddaných držela grunty své nikoliv právem zákupním, ale do vůle pánovy. Mám za to, že pravý opak je pravda. Aspoň kdekoliv jsem se u nás na severu nebo na jihu (na Třeboňsku a Jindřichohradecku) otázky dotkl, nalezl jsem jen poddané zakoupené. Soudím dokonce, že u nás bylo zakoupených poddaných víc, než na př. v sousedních státech německých.

PRÁVO ZÁKUPNÍ.

Právo zákupní objevuje se v naší vlasti teprv v 13. stol. Jeho výhody platily především přistěhovalým osadníkům německým, kteří měli novými vesnicemi a městečky pokrýti některé řídce osazené nebo vůbec rádlem nedotčené české krajiny. Odtud slulo právem německým. Slulo také právem purkrechtním, t. j. takovým právem vlastnickým, jaké přiznáváno bylo tenkrát měšťanům. Odborným terminem právnickým nazývá se emfyteutickým, t. j. asi právem dědičného nájmu. Horší právo nájmu kdykoliv vypověditelného (ovšem s poddanstvím spojeného) slulo brzo na rozdíl od německého práva právem „českým". Třeba však pověděti, že v Němcích samých bylo více sedláků na právu podobném tomuto „českému", než na právu „německém". Právo německé se v době kolonisace rozšířilo totiž nejvíc v zemích na východní hranici říše ležících, tam právě, kam se proud německé kolonisace valil. Proto „lány" zůstaly neznámy vlastnímu, t. j. původnímu Německu. I tam, kde seděl poddaný na právu „českém", nenapadlo gruntovnímu pánu, aby ho vyháněl s gruntu, když plnil řádně své povinnosti. I tu tedy, nikoliv podle práva, ale fakticky, přecházel statek s otce na syna. Tak nejevil se v praxi ani tento poměr pro poddaného nevýhodným. Stavení nezakoupeného poddaného náleželo na př. vrchnosti. To však

ČESKÉ A NĚMECKÉ PRÁVO.

znamenalo, že vrchnost je musila vydržovat; vyhořelo-li, musila je postavit sama. Zakoupenému poddanému vrchnost při stavbě pomáhala jen darováním trocha stavebního dříví. Někdy se zdá, jako by během času rozdíly mezi oběma druhy selských práv zmizely. Není o nich aspoň zmínky. Ale třeba povědět, že rozdílů těch v určitých případech, zejména pokud jde o právo dědické, dosud neznáme dobře.

VZÁJEMNÁ POMOC PÁNA A PODDANÉHO.

V duchu lenní ústavy bylo, že pán i manové byli si navzájem povinni pomocí. Pán zaručoval poddanému a majetku jeho ochranu v pevných zdech svého hradu, mstil nebo soudně stihal křivdy, jež utrpěl poddaný od cizích vrchností nebo lidí jejich. Zastával vůbec při a zájmy svého poddaného u cizích instancí. V čase neúrody nebo běd válečných byl povinen přispěti mu obilím k osevu, někde i vypomoci tažným dobytkem. Podle okolností poskytovala vrchnost pomoc tu bez náhrady nebo za prosté vrácení půjčeného. Ale často také s tou pomocí obchodovala. Za korec osevu chtěla zpět na př. pět věrtel. Poddaný naproti tomu byl původně, jak uslyšíme, povinen přispěti pánu jak brannou pomocí tak po případě pomocí penežitou. Vše to zahrnoval v sobě právní i mravní obsah svazku manské věrnosti. V dobách pozdějších, kdy ideální obsah starého poměru upadl v zapomenutí, kdy vrchnosti nevedly mezi sebou válek jako v době rytířské, ale počaly hospodařit a vydělávat, kdy vařily pivo nebo prodávaly pálenku, nebylo ovšem o branné pomoci poddaných řeči. Pán však žádal, aby poddaní jeho nekupovali piva jiného, kromě jeho, aby pili jen panskou kořalku. Po případě aby kupovali i jiné objekty pánova průmyslu nebo obchodu.

POSTUP GRUNTŮ.

Kostečtí sedláci byli tedy zakoupení. Každý sedlák mohl (se svolením vrchnosti) grunt svůj prodati jinému poddanému páně; zbaven býti mohl gruntu jen pro těžké provinění nebo lehkomyslné hospodaření. Ale i v tomto případě náleželo to, co byl za grunt zaplatil, jemu nebo jeho dědicům. Kupoval-li nový držitel od bývalého nebo přejímal-li syn statek po otci, splácel kupní cenu pravidlem po 15—30 let, v malých splátkách ročních. A to vždy na úřadě kosteckém, jenž tyto splátky (zvané gruntovními nebo področními pe-

nězi nebo i „vejrunky“) rozděloval mezi věřitele a mezi prodávajícího hospodáře nebo dědice jeho. Kupní smlouvy kladly se do gruntovních knih, vedených v evidenci úředníky panskými. Upozorňuji však, že toto zakoupení gruntu neznamenalo, že sedlák stává se dokonalým vlastníkem jeho, jako znamená zakoupení statku dnes. Tenkrát sedlák kupoval si vlastně jen právo dědičného užívání živnosti. Vrchním majitelem jejím byl stále gruntovní pán, tedy vlastník kosteckého dominia, a poddaný uživatel byl v disposici statkem svým rozličně obmezen. Ale na to obmezení nesmíme se dívati se stanoviska práva dnešního. Středověké právo neznalo volné disposice majetkem pozemkovým, jak ji chápe dnešní doba, úplně ani u půdy svobodné.

DĚDICKÉ PRÁVO A ODÚMRTI.

Ani právo dědické nebylo původně neobmezené. Bývalo dříve v povaze statku kupním právem poddanému postoupeného, že, nezanechal-li sedlák synů a dcer, připadal grunt zpět jako „odúmrť“ — na Kostecku říkali: „oumrť“ — vrchnosti. Tato odúmrť je jednou z podstatných znaků lenního práva. I tu tedy vidíme, jak středověké selské právo je naplněno duchem feudální čili lenní ústavy. Někde bylo původně odúmrtní právo pánovo ještě rozsáhlejší: zbyly-li po držiteli usedlosti jen dcery, tedy nebylo-li syna, spadala část statku, jedna až dvě třetiny, jako odúmrť na pána. Pravidlem bylo v starší době, že nedědili po bezdětném poddaném příbuzní postranní (bratří, sestry) ani předkové jeho (rodiče, strýcové); v takových případech statek cele nebo částečně — v té příčině byly poměry velmi rozmanité — dostal se odúmrtním právem vrchnosti. Od 14. až 16. stol. přál právní vývoj u nás obmezení práva odúmrtního a to jak u lén svobodných (šlechtických), tak u statků selských. Vrchnosti většinou připouštějí k dědictví u statků zakoupených i příbuzné postranní i předky, takže odúmrť zůstávala obmezena jen na případy, kdy po držiteli statku nezbylo žádných blízkých příbuzných vůbec. Někde dosáhli poddaní i práva činiti poslední pořízení o svém majetku, ale většinou v mezích vyloženého práva dědického. Tedy ne na př. pro ten případ, kdyby poddaný neměl žádných krevních pří-

buzných. A jen ve prospěch osob náležejících k svazku dominia nebo ke kostelům, špitálům a školám na panství se nacházejícím.

Takovýto asi řád byl i na panství kosteckém v 17.—18. stol.: odúmrť panská tu byla obmezena na nejmenší míru; poddaní mají i právo kšaftu, jehož však užívají (to platí zejména o době od války třicetileté počínaje) měrou skrovnou. Obyčejně postupuje hospodář statek svému synovi ještě za živa. Kdy a jak zřekla se vrchnost odúmrtí, rozšiřujíc tím dědické právo poddaných, nevím. Nejspíš za Lobkoviců v druhé polovici 16. stol. Městu Sobotce byly však odúmrti propuštěny cele a úplně již r. 1497 od pána z Šelnberka. Jak to vše vypadalo v praxi, ukáži v pozdější kapitole podrobněji na základě gruntovních knih.

PROPUŠTĚNÍ ODÚMRTÍ.

Ovšem z pokuty za těžké provinění poddaného propadal i potom statek vrchnosti. Tak zejména sběhl-li, což stávalo se ve zlých časech 17. stol. velmi často, poddaný s gruntu. V tom případě podíl, který na gruntu vskutku měl (mnoho toho nebývalo, neboť statky odběhlých byly obyčejně silně zadluženy), zabrala vrchnost jako „odběžné". Praxe byla však i zde pravidlem mírnější: dědicům sběhlého hospodáře vydala vrchnost z milosti části jejich podílů nebo podíly celé. Grunty byly v zásadě nedělitelné; ale bývalo dovoleno poddanému odprodati nebo přikoupiti kus pole nebo celou čtvrt od jiné usedlosti. Více o tom pověděli jsme v kapitole předchozí. Nový zákonník občanský z r. 1811 dovolil i poddaným pořizovati o majetku svém svobodně. Ale v Čechách nevztahovaly úřady práva toho na sedláky nezakoupené. Tím také nebylo dotčeno vrchní vlastnictví gruntovního pána a zejména ne služebnosti, jimiž statek byl zavázán vrchnosti. Ty byly odstraněny teprv vyvazením, nařízeným v zákoně o zrušení poddanského svazku ze dne 7. září r. 1848. I o něm budeme ještě mluviti.

ODBĚŽNÉ.

NEDĚLITELNOST GRUNTŮ.

Správa poddaného obyvatelstva byla na feudálním dominiu vybudována bohatěji a v některých směrech účelněji než dnes. Dnes je v Sobotce okresní soud pro obvod skoro dvakrát tak veliký, jaký

SPRÁVA PODDANÝCH.

zaujímalo Kostecko v 17. stol. Dříve bylo na panství soudů s kompetencí podobnou šest a kromě nich jeden s kompetencí asi dnešního soudu krajského, t. j. městský soud v Sobotce. Těmi šesti okresními soudy míním autonomní soudy selské, jež sluly právem konšelským, později právem „rychtář- a konšelským". Obvod jejich, jenž obsahoval 6—10 osad vesnických, slul krátce rychtou. V čele soudu stál vrchní rychtář, přísedícími byli konšelé. Ti všichni byli ustanovováni nebo obnovováni každoročně při výročních soudech purkrechtních (o nichž jsme promluvili v díle prvém, str. 112); při tom zavazováni byli přísahami. Zdá se pak, že v starší době selská obec navrhovala nové své představené řídícímu hejtmanu nebo pánu sama. O řízení před soudy jejich nenašel jsem, bohužel, zpráv žádných. Dálo se ovšem ústně, bez zákonníků a paragrafů, ale nepochybně s jistou znalostí práva městského — neboť městským právem, původu německého, spravoval se náš selský lid, nikoliv právem zemským — hlavně však po starém obyčeji a selském rozumu. Soudci měli tu výhodu, že pocházeli z lidu, jemuž byli představeni, že znali dokonale jednotlivce i poměry. Závorou proti nespravedlivostem byla dočasnost jejich hodnosti, kromě toho ovšem i kontrola vrchnostenského úřadu, k němuž bylo volno se odvolati.

SELSKÉ AUTONOMNÍ SOUDY.

Kompetence práva konšelského nebyla vymezena přesně. Středověk to všechno řídil podle starého obyčeje, zhruba, od oka. Jisto je, že rychtář s konšely smírně rovnali nebo rozsuzovali a trestali urážky na cti, ublížení na těle, spory o dluhy, škody na polích a dobytku, spory o meze. Jisto je také, že veliké věci jako vražda, zabití, smilstvo, žhářství, větší krádež (každá krádež byla předkům našim zločinem) neslušelo souditi jim, nýbrž přímo vrchnosti. Vskutku podávala vrchnost tyto případy k rozsouzení soboteckým konšelům. Nejdůležitější bylo spolupůsobení konšelského práva selského v nesporném řízení soudním: záležitosti pozůstalostní a poručenské náležely cele do jeho kompetence. Testamenty, smlouvy, trhy, inventáře musily býti uzavírány nebo předsevzaty před právem konšelským. Schválení úřadu vrchnostenského dovršovalo platnost jejich. Úřední

KOMPETENCE JEJICH.

odhad statku po úmrtí hospodáře nebo při nuceném prodeji náležel právu konšelskému tří až čtyř rychet sousedních. Spojené právo rychet několika sluje v takové funkci někdy právem „hraničním". Exekutiva slušela rychtáři. Tresty záležely obyčejně v sázení do klády nebo peněžitých pokutách, zřídka ve vězení. Pokuty ovšem připadly panskému důchodu. Nebylo jich patrně mnoho. Na rozdíl od dob starších, kdy pokuty soudní byly důležitou složkou požitků panských, nelze jich nyní postihnout mezi panskými příjmy. Konšelům slušelo jisté procento z tržní summy gruntů i ze splátek závdavku na statky, rychtáři tuším nějaký peníz soudní.

Dříve nelišil se soud rychetní svou pravomocí, jak za to mám, od soudů v městech poddanských. Později s nenáhlým vývojem dominií v malé státečky s velmi intensivní správou mizejí zprávy o pravidelných zasedáních jeho a soudních výrocích jeho. Ale i na základě toho, co se zachovalo až do r. 1848, můžeme tvrditi, že autonomie našeho venkova byla v době poddanství větší než dnes. Císař Josef II. ovšem autonomní soudnictví rychet vesnických obmezil podstatně. Základem nové úpravy stala se soudní instrukce z 9. září 1785. V řízení nesporném fungují rychty i později jako dříve. Ale věci processní měly od doby Josefa II. náležeti do kompetence panského úřadu „hospodářského" (tak se říkalo tenkrát místo „vrchnostenského"). Dominium mělo k tomu konci vydržovati zkoušeného právníka, t. zv. justiciára. Radikální reforma ta neznamenala, že poddaní byli vydáni cele do rukou vrchnosti, nýbrž spíše, že dostali se přímo pod správu státní. Neboť od doby josefinské jsou vrchnostenské úřady, pokud jim náleží obstarávati úkoly státní správy, vlastně postátněny. O všem rozhoduje královský úřad krajský a pánu velkostatku nezbývá vliv takřka žádný.

ZMĚNY V DOBĚ JOSEFINSKÉ.

Rychta byla zároveň orgánem správy berní a politickopolicejní. Na Kostecku to byl v 17. stol. vrchní rychtář s prvým konšelem, jemuž náležela repartice daní na rychtu připadajících mezi „podrychetní" usedlé. Ve starší době při tom spolupůsobili i lidé rytířští, na panství usedlí, patrně jako osoby zvláštní důvěry hodné. A to,

RYCHTA OKRESEM BERNÍM I POLITICKÝM.

jak se zdá, beze vší ingerence panského úřadu. Později ovšem stanoví berní kvoty rychet vrchnostenská kancelář. Kolem r. 1660 volí si všichni poddaní, i měšťany sobotecké v to počítaje, ještě svobodně sílu účetnickou (panského úředníka), která kontribuci rozvrhuje, shromažďuje a zúčtuje před zástupci celé obce poddanské. Rozkazy vrchnosti nebo krajského úřadu v záležitostech politických, vojenských, policejních a (můžeme dodati) i v záležitostech vlastní správy vrchnostenské, na př. o robotách, přijímal z kanceláře vrchní rychtář a tlumočil sousedům své rychty. Byla-li věc důležitá, svolával obec do „hromady". Říkalo se, že „vzdělával hromadu". Zdá se odtud, že nikoliv obec vesnická, nýbrž obec rychetní byla nejnižší instancí správy politické a berní. Také při soudech purkrechtních vystupovala obec rychetní jako zvláštní jednotka. Na panství hruboskalském srovnali si proto hranice rychet s plochami katastrálních obcí. r. 1842 stanovených. Stalo se to ovšem již v době, kdy kompetence rychtářského úřadu byla jen stínem moci starodávné. Tak na místě starých devíti rychet vzniklo jich 24.

RYCHTÁŘI JAKO ORGÁNY VRCHNOSTENSKÉ.

Rychtáři a konšelé byli konečně orgány správy vrchnostenské ve vlastní její působnosti a orgány správy obecní. Ale v té příčině vstupují do popředí rychtáři obecní s obecními konšely. Rychtáři v obcích byli jaksi zástupci vrchního rychtáře pro obvod své obce. Nevím však jistě, byli-li to oni, kteří vybírali urbariální dávky a kontribuce, či vrchní rychtáři. Vedle toho měli nejvíc co činiti ve své působnosti trestně-policejní. Nebyli tak zástupci obce jako spíš funkcionáři vrchnosti vůči obci. Dohlíželi na poddané, aby dobře hospodařili, aby nejednali na škodu panského hospodářství, aby řádně plnili své povinnosti urbariální, robotní a kontribuční. Vůbec aby se po obcích nedělo nic proti obecným zákonům zemským, proti zájmům vrchnosti a proti dobrým mravům. Při robotách dohlédali; sami od robot byli osvobozeni. Poddaní byli jim zavázáni uctivostí a poslušností. Poddaní namnoze nesměli při nebo stížnost svou přednésti úřadu panskému, nepředložili-li jí dříve rychtáři eventuelně právu konšelskému. Za doprovod poddaných k jízdným robotám do

CHALUPA V MARKVARTICÍCH Č. 29 (U URBANŮ)

Prahy nebo na jiné panství černínské měl rychtář diety. Ve větších obcích jako na př. v Markvarticích, měl v 19. stol. již „salare", roční odměnu (4 zl., asi 120 Kč; prvý konšel 3 zl.). Týdenně, obyčejně v sobotu, dostavovali se rychtáři k úřednímu dni na kancelář kosteckou. V obcích vedle rychtáře a konšelů — rozeznává se konšel starší a konšel mladší; víc než dva jich v průměrné obci sotva bylo — voleni byli též obecní starší a to ke kontrole obecního hospodářství. Měli, nemýlím-li se, k tomu konci právo svolati obec (v městech se říkalo „počestnou obec"). V ní se někdy ozvala důrazná kritika proti rychtáři a konšelům. Původně byly rychty po vsích dědičné. Takovou dědičnou vejsadní rychtou, t. j. osvobozenou všech platů a robot, bylo na př. č. 7 ve Vesci. Ale ku konci 16. stol. připomínalo již jen jméno její bývalé postavení právní. Vrchnost, snad někdy kol r. 1500, dědičné výsadní rychty vykoupila. Tak proměnila svobodníky v obyčejné sedláky.

RYCHTY VÝSADNÍ.

Při patriarchálním zabarvení feudální správy vrchnostenské je pochopitelno, že rychtář a konšelé měli pečovati také o mravní a duševní blaho poddaných. Na př. aby poddaní Pána Boha se báli, přikázání jeho svatá plníce, v den sváteční krčmování aby nechali, než raději každý doma dobrodiní, která se nám skrze syna božího stala, rozjímali. „Ne abyšte, vejdúc do krčmy, tam se užrali, potom co psi za vlasy smejkali neb jinak prali nebo tancovali a hráli." Ve velkém díle Kalouskově najdeš mnoho takových instrukcí, jež péči vrchnostenskou v té i v jiné příčině osvětlují podrobně. Instrukce hruboskalská, o níž jsem se zmínil výše, ukládá rychtáři mimo jiné, aby vsadil do klády poddaného, jenž v neděli místo do kostela zapadne do hospody. Aby trestal lání, hromování, hry a rvačky po hospodách. Nezapomíná ani na svárlivé a vadivé ženy. Mají býti vsazeny do trdlice a z trestu sníst tři lžíce kolomaze.

PATRIARCHÁLNÍ DUCH STARÉ SPRÁVY.

Je zřejmo, že ústava takováto (nemysleme při tom na trest právě zmíněný), zejména stála-li v čele dominia vrchnost humánní a osvícená, mohla se v některém ohledu státi působivějším nástrojem hmotného i mravního pokroku poddaných než svobodné řády doby

PŘEDNOSTI STARÉ ÚSTAVY.

moderní. Na př. šlo-li o poddaného, jenž hospodařil špatně, pil, ruinoval statek. Tu zakročili konšelé a úřad v zájmu rodiny. Statek byl krátkým processem držiteli vzat, odhadnut a postoupen na řadu let jinému hospodáři, do vzrostu dědice.

VĚTŠÍ SVOBODY DOBY STARŠÍ.

Dotkli jsme se několikrát toho, že řada známek i přímých zpráv nasvědčuje, že v dobách starších byla ústava poddanská svobodnější než v stol. 17.—18. Ze všeho vysvitá, že vrchnost stol. 14.—15. vykonávala správu soudní a politickou jen ve věcech nezbytných, ostatek že měli poddaní úplnou autonomii, jež byla ovšem jaksi zdaněna ve formě soudních pokut. Nebylo tenkrát ani zdaleka tolik robot a tolik kontribucí jako později a tudy mnohem méně úředních styků mezi vrchností a poddaným. Velkostatky nebyly všude zcelené, vrchnost namnoze dovídala se o některých vzdálených poddaných vesnicích jen v té chvíli, když rychtář přinesl pololetní ourok a soudní pokuty. V gruntovních knihách kosteckých, založených r. 1574, nalézáme leckde ohlasy těch starších svobodnějších časů. Při odprodeji kusu louky lažanského sedláka ke statku na Dehetník praví se na př., že stalo se to s povolením úředníka pánova a konšelů. Toho později nedočteš se nikdy. Nedotknutelnost gruntu je tedy v starší době pod právní ochranou sedláků samých. Ještě významnější jsou přehojná data starých knih gruntovních, z nichž plyne, že všichni poddaní sousedé byli ozbrojeni. Při prodeji nebo postupu gruntů, v městě i ve vsích, se poznamenává skoro vždy „zbroj, kteráž k tomu gruntu přísluší“. Často se ta zbroj vyčítá jednotlivě. Nejčastěji je to „přední a zadní kus“ nebo přední a zadní „plech“ s řemením (plechový krunýř na prsa a na záda), „poklhaubec“ a „voštip“ neb „voštipce“. Poklhaubec je ovšem předchůdce pruské piklhaubny. Tu měl tedy každý kostecký sedlák ve své „zbrojnici“. Někdy najdeme i „vobojček“, plechový zarukávník a šavli. Zřídka ručnici, jednou výslovně ručnici půlhákovou. S r. 1620 zprávy ty úplně mizejí. V nových gruntovních knihách, založených za Albrechta z Valdštejna r. 1633, nenajdeš nejmenší zmínky o zbroji, „kteráž k tomu gruntu přísluší“.

OZBROJENÍ KOSTECKÝCH SEDLÁKŮ.

STAROBYLOST JEHO.

Myslil jsem původně, že tu jde o ozbrojení pořízené v době Rudolfa II., když ve válkách tureckých povolovaly se častěji hotovosti zemské. Ale zprávy kostecké jsou z doby starší a celým rázem svým ukazují na instituci trvalou, s ústavou selskou srostlou. To vyplývá i z Kalouskových „Řádů selských". V nich čtou se zprávy o zbroji, „která ke gruntu přísluší a která vždy při gruntě zůstati má," na dvou místech, z dob války třicetileté. Týkají se panství Rychmburského v Čechách a města Meziříče na Moravě. Obě tkví na starším společném prameni. Všiml jsem si konečně, že August Sedláček ve svých Hradech a zámcích líčí nám ozbrojení zvíkovských manů v 15. stol. zcela podobně, jak je popisují gruntovní zápisy kostecké. Z toho uzavírám, že sedláci kostečtí byli původně pro případ potřeby i zbrojnými many svého lenního pána, povinní postaviti se branně na zavolání jeho. Bylo tomu tak snad v starší době i na některých panstvích jiných. Potom vysvětlíme si lecos v našich dějinách, co dosud těžko bylo vyložiti. Míním účast selskou ve válkách husitských. Můžeme-li předpokládati, že český sedlák té doby stál někde na roveň měšťanu i potud, že měl právo ozbrojení, že uměl zacházeti se zbraní a uplatniti se vojensky, porozumíme snáze, kterak mohly vznikati táborské šiky. Ale k úsudku bezpečnému bude třeba dokladů hojnějších.

SVOBODA ČESKÝCH SEDLÁKŮ V STARŠÍ DOBĚ.

V názoru středověkém slušela se služba vojenská jen svobodnému, nesvobodného sociálně povznášela. Souhrn mých výkladů nasvědčuje závěru, že v 14.—15. stol. těšil se český sedlák zakoupený téže asi míře samostatnosti a svobody jako měšťan měst poddanských. Že byl tedy osobně svoboden, třebas vázán člověčenstvím a třebas politicky v našem slova smyslu nesvoboden. A účast selskou v hnutí husitském vykládal bych jako důkaz poměrné zámožnosti i svobody českých sedláků, nikoliv jako doklad hospodářské a sociální uhnětenosti jejich. Že i výklady o domnělém znevolnění českých sedláků ku konci 15. stol. zakládají se na omylu, t. j. na nesprávném výkladu pramenů, pověděl jsem již výše. Co na tom je pravdy, třeba formulovat zcela jinak.

SEDLÁCI A MĚŠŤANÉ.

Povaze selské ústavy a správy budeme rozuměti lépe, povíme-li, co nutno, o ústavě města Sobotky. Sobotečtí byli poddanými páně jako jiní. V platech a robotách původně mezi nimi a sousedy vesnickými rozdílu nebylo, leč že měšťané platili také roční úrok ze svých domů (tedy ne pouze z půdy, kterou vzdělávali), zvaný šosem. Pokud jde o míru svobody osobní, nebylo, zdá se, rovněž rozdílu mezi nimi a vesnickými poddanými. Řekli jsme, že i tito byli dříve svobodni. Rozdíl byl především v hospodářském určení městečka. Obyvatelé jeho měli pěstovati řemesla a handle. K tomu konci nadáni byli od počátku právem týdenních trhů. Mnohá městečka podobná byla přes to převahou osadami zemědělskými. Sobotce však bylo v době jejího založení přiměřeno málo půdy; měšťané mohli tedy jen poměrně nevelikou měrou věnovati se polaření.

VÝVOJ SVOBOD SOBOTECKÝCH.

Ostatní rozdíly mezi poddanským městem a vsí vyvinuly se teprv během doby. A to jednak tím, že měšťané zůstali ušetřeni onoho obmezení původní poddanské svobody, jež tak citelně stihlo sedláky. Sirotci jejich nesloužili tedy v panském dvoře, děti jejich nepotřebovaly svolení k sňatku nebo k řemeslu. Měšťané zůstali také prosti pozdějších těžkých robot naturálních. Ostatek rozdíl mezi městem a vsí vzrůstal hlavně proto, že svobod městských přibývalo. A to z darování vrchnosti nebo prostřednictvím jejím z privilegií královských. Ve středověku jsou to vůbec privilegia, t. j. výminky z takřka přirozené nesvobody, jež zakládají zvláštní svobodu jednotlivců i celků. Tak Sobotečtí na př. za Jana z Šelnberka ku konci 15. stol., jistě první na celém panství kosteckém, dosáhli úplné odúmrti. Na přímluvu téhož pána povýšil král městečko jejich na město. To znamenalo, že si mohli vystavěti zdi s cimbuřími, s branami a příkopy kolem obce (užili toho pro nákladnost věci asi nemnoho) a že mohli míti výroční trhy. Tedy ne pouze týdenní. Dostali pro začátek dva takové jarmarky. Konečně to znamenalo, že mohou užívati erbu, tedy znaku svobody či spíše šlechtictví. S erbem a s věžemi s cimbuřím těžko se srovnávalo, aby Sobotečtí byli povinni robotami jako jiní poddaní. Proto týž laskavý

pán z Šelnberka jim polovici robot (t. zv. ženných) slevil a za druhou polovici dovolil platit přiměřenou náhradu penězitou. A vymohl jim ještě u krále právo vybírat mýto z každého vozu městem projíždějícího. Sám zřekl se příjmů z tržného, z prodeje piva a soli a sobotecké obci daroval lán lesa. Vrchnost následující zřekla se ve prospěch obce dávek z vaření piva a dávek z vína (možná že domácí výroby). Král Rudolf II. přidal třetí jarmark, rozmnožil mýtní pravomocnost, polepšil erb a dovolil pečetiti voskem červeným. To znamenalo zase zlepšení společenské kvality. Zelená barva, kterou dosud pečetili, byla sprostší.

MILOSTI DANÉ PÁNY Z LOBKOVIC.

Lobkovicové Krištof a Oldřich Felix šli v milostech nejdále: prvý dal Soboteckým právo vařiti svobodně pivo pšeničné, druhý pivo ječné. Dosud vařili Sobotečtí pivo jen jaksi jako podsudní vrchnosti. Nyní měl jim připadnouti zisk všechen. Ale Oldřich Felix dal svobodu na piva ječná jen katolickým sousedům. Nekatolickým nezbylo patrně než spokojit se pivy pšeničnými. Oldřich Felix stanovil také, že poddaní nesmějí prodávati obilí po vsích formanům, že musí přivézti je na sobotecký trh a Soboteckým že má příslušeti výhradně obchod obilím na panství. Ten monopol obilního prodeje nebylo však možná provést úplně. Již následující vrchnost praví výslovně, že poddaný může dráže, než v Sobotce, prodávati obilí všude. Nová vrchnost tato — byla to paní Polyxena z Lobkovic, první dáma království — kladla již zisk rozumně zavedeného hospodářství nad nesobeckou péči starých vrchností o rozvoj městské obce poddanské. Svobodné pivovarství sobotecké bylo zlou konkurencí pivovaru zámeckému. Když před lety kostečtí páni koupili statek Hornobousovský, zrušili nejdřív tamní pivovar. Paní Polyxena dovedla vskutku (r. 1629) zbaviti se nebezpečné soutěže městské. Smluvila se s obcí, že vzdá se dobrovolně vaření piva. Za to dostala Sobotka právo vařit pálenku, dostala sklad a obchod solní a úplnou slevu posudného z vína. Sobotečtí si vymínili, že vzdávají se várek piva jen v zájmu vrchnosti lobkovické. Kdyby panství ujal pán rodu jiného, má jim ihned várky piva bílého (pše-

MONOPOL OBILNÍHO OBCHODU.

ničného) propustiti. Dokud nepropustí, nemají a nebudou povinni slibovati mu poddanost a člověčenství. Ovšem že nová vrchnost černínská dovedla i v této příčině obhájiti stav paní Polyxenou zavedený.

MEZ ROZVOJE.

Tak vidíme, jak rostly svobody městské až do té doby, jež přinesla hospodářskou zkázu celé zemi. A zároveň do té doby, od níž počínaje vrchnosti myslily víc na zmenšení než rozmnožení výsad poddanských. Městu sic potom nevzato nic více (leč že hrabě Heřman Černín sjednal s ním za slevení starých dluhů, aby se vzdalo práva šenkovati víno beze všeho platu vrchnosti), ale také nic nepřidáno. Co obec byla dosáhla dříve, stačilo, aby v zlých letech potomních s nouzí živořila. Hlavní důchod byl z obecního dvora, jejž obec zřídila si ze tří menších statků na počátku 17. stol. Dvůr nesl zhruba desetkrát tolik, co obchod solní. Tomuto ostatek učinila správa státní konec r. 1829.

OBECNÍ ZŘÍZENÍ DŘÍVE.

I ve zřízení obecním nebylo původně, tuším, mezi obcí vesnickou a maloměstskou podstatného rozdílu. I v Sobotce byla dědičná výsadní rychta, jako ve vsích, a rychtář byl hlavním činitelem správy městské. Gruntovní vrchnost později tuto rychtu, nadanou podle všeho velkými svobodami, vykoupila. Ale od té doby, kdy zřízení městské můžeme sledovati z přímého názoru, od doby, kdy již Sobotka byla městem, postihujeme v ní tutéž správu, jako v jiných poddanských městech v království. Autonomie města v té době byla bohatěji opatřena než autonomie vsi. Úřad sobotecký skládal se z 11 radních osob čili konšelů, z nichž prvý slul primasem. Nebyl to však náš purkmistr. Tenkrát střídali se konšelé v úřadu purkmistra každý měsíc, prvý a poslední měsíc byl purkmistrem primas. K radě patřil v době pobělohorské a to jako nejpřednější radní osoba „hraběcí rychtář". Byl zástupcem vrchnosti vůči městské radě a účastnil se jako kontrolní orgán všech jednání a soudů konšelských. Tak byla vlastně městská rada dvanáctičlenná. Vedle konšelů byli dva rychtářové, starší a mladší, zavázaní poslušností hraběcímu rychtáři a konšelům. Byli exekutivním orgánem soudní a policejní správy.

Zvláštní místo zaujímalo čtyři až šest obecních starších. Jim byla uložena kontrola obecního hospodářství, měr, váh a komínů. Všechny tyto osoby byly, obyčejně v prosinci nebo v lednu, od vrchnosti na návrh hejtmanův k úřadům svým jmenovány. Tomu se říkalo „obnovení rady". Obec tedy volebního práva neměla, ale činila návrh na jmenování. Za to kompetence rady sobotecké byla daleko rozsáhlejší než dnes. Lze říci i o poddanském městečku českém, že až do doby tereziánské se samostatností správní a soudní rovnalo malé republice. Soud konšelský měl právo hrdelní; ale rozsudky o hrdlo podléhaly schválení apelačního soudu.

Radě sobotecké na rozdíl od obcí vesnických příslušelo právo vésti gruntovní a sirotčí knihy městské a ovšem i rozvrhovati a vybírati kontribuci i obecní dávky. Obecní počty musily (jistě však nikoliv v době dřívější) býti schváleny hejtmanem kosteckým. Hraběcí rychtář v Sobotce měl pravidlem vedle své povinnosti šenk vína a piva; i rychtáři ve vsích zhusta bývali šenkýři. Dolní Bousov měl zřízení asi stejné, ale tuším, že s kompetencí podobnou spíše obci vesnické. Nebyl městem „privilegovaným" jako Sobotka, nýbrž městečkem „robotním". Teprv r. 1600 dostal výslovné listinné oprávnění na městský znak do pečeti, r. 1560 na trh týhodní a dva jarmarky. Marie Terezie r. 1754 přidala jarmark třetí a přeložila trhy týdenní na čtvrtek. O bojích městečka o postavení takové, jak měla Sobotka, zmíníme se na vhodném místě později. Co jsem vyložil o ústavě městské, týká se ovšem doby předtereziánské. Druhá polovice 18. stol., zejména za Josefa II., sáhla také rušivě na starou ústavu městskou a proměnila ji k nepoznání.

ROBOTNÍ MĚSTEČKO BOUSOV DOLNÍ.

Organisaci rychet na panství znám z doby od r. 1638 do r. 1849. Město Sobotka do rozdělení v rychty pojato nebylo. Proto také se rozeznávali „sousedé podrychetní" od sousedů soboteckých, nebo podrychetní „poddaní" od měšťanů. Nezřídka se stávalo, že suplikaci k pánu, o tutéž věc usilující, podávali podrychetní zvlášť a zvlášť Sobotečtí. Byla-li suplika společná, podpisovalo se veškeren-

SOUSEDÉ PODRYCHETNÍ.

stvo poddaných: „všichni spolusousedé a obyvatelé z panství Kosteckého". Od doby Netolických, kdy také městečko Dolní Bousov vyplatilo se z hlavních robot naturálních, stálo i toto mimo rychty, nemajíc však té svobody jako Sobotka.

HRANICE RYCHET V DOBĚ ČERNÍNSKÉ.

Rycht bylo v době černínské šest: Předměstská, Vesecká, Markvartská, Zelenská, Doleňátská (Dolnobousovská) a Hořeňátská (Hornobousovská). K prvé náležely vsi okolo Sobotky: Předměstí, Březno, Cálovice, Lhota Staňkova, Lavice, Spíšová, Osek a Kdanice. K rychtě Vesecké, daleko největší, slušely všechny vsi ležící odtud k severu, v tom i Stéblovice a Střehom, dále ojedinělé grunty kostecké v cizích panstvích roztroušené. K rychtě Markvartské patřily vsi zálesní až na Spařence, Zelenskou Lhotu a Skuřinu. Obě posledně jmenované vesnice náležely již k rychtě Zelenské, k níž slušel zároveň t. zv. osenický díl Kostecka, vyjímaje Veselici a Bačálky. Veselice a Bačálky patřily do rychty Dolnobousovské. Rychta tato objímala kromě Dol. Bousova a Lhoty Zahumenní ještě Spařence a Vyšší Pole. Trní, Rohatsko, Vošťovice, Hoření Bousov, Přepeře a Obruby tvořily rychtu Hořeňátskou, nejmenší ze všech. Na přiložené mapce (u str. 8) je rozdělení v rychty za doby černínské zhruba naznačeno.

Když svob. pán Netolický odprodal díl osenický a přikoupil Roveň, bylo toto rozdělení (kol r. 1744) pozměněno. Rychta Doleňátská zmizela. Ne-li hned kol r. 1744, tedy jistě o několik let později. Dolní Bousov postaven byl mimo rychty a ostatní obce přiděleny k rychtám sousedním. Lhota Záhumenní byla připojena k zbytkům rychty Zelenské, zvané odtud Vyšopolskou (skládala se tedy ze vsí Lhoty Zel., Skuřiny, Lhoty Záhumenní, Vyššího Pole a 4 chalup v Řitonicích). Trní bylo připojeno k rychtě Předměstské, Střehom k Hor. Bousovu. V obvodu rychty Markvartické vznikla

V DOBĚ NETOLICKÝCH.

nová rychta Příchvojská. K ní vedle Příchvojí, Zajekur a nové vsi Netolic přidělena i Lavice. Ostatek rychty Markvartické slul také rychtou Rakovskou a připojeny byly k němu i Spařence. Z velké rychty Vesecké vyloučeny Nepřívěc a Stéblovice jako nová rychta

STATEK V STÉBLOVICÍCH Č. 5 (U RAMBOUSKŮ)

Nepřívěcká a Malá Lhota a Malechovice jako součást rychty Roveňské. Ale toto umenšení rychty Vesecké trvalo jen nedlouho, do odloučení Rovně. Potom nabyla tato rychta starých hranic svých (až na Střehom). Slula však již nikoliv Veseckou, nýbrž Kosteckou.

KAPITOLA VI.

PLATY A DÁVKY.

DRUHY PLATŮ A DÁVEK. — NEROVNOMĚRNÉ ROZDĚLENÍ JEJICH. — PŘÍČINY TOHO. — VÝPOČET BŘEMEN TKVÍCÍCH NA VSI A LÁNU. — PŘÍKLAD Z OSEKA. — NEVELIKOST BŘEMEN SELSKÝCH. — PROBLÉM, O NĚJŽ JDE. — POKLES HODNOTY PENĚZ ZA TŘI STA LET. — PATNÁCT SET KORUN ČS. A TŘI STA KORUN Z LÁNU.— CHUDNUTÍ ŠLECHTY ČESKÉ DO XVI. STOLETÍ A HOSPODÁŘSKÉ DŮSLEDKY JEHO. — ÚPLNÉ ZNEHODNOCENÍ PODDANSKÉHO OUROKU. — DODATEK O DESÁTKU CÍRKEVNÍM.

ROČNÍ OUROK.

VŠICHNI poddaní byli povinni vrchnosti dávkami. A to jednak peněžitými, jednak naturálními. Peněžité dávky záležely z ročního „ouroku", placeného ve dvou lhůtách: na jaře o sv. Jiří a na podzim o sv. Havle. Naturální byly dávky ovsa, zvané „osepním ovsem", dávky slepic, vajec a kuřat. „Ourok" není nic jiného než roční činže neboli plat dědičného nájmu z usedlosti, náležitý vrchnímu vlastníku gruntu. Platili jej všichni poddaní bez výjimky. Ourok byl v zásadě nezměnitelný. Byl-li grunt koupí nebo odprodejem zvětšen nebo zmenšen, přibylo nebo ubylo úroku v poměru k nastalým posunům půdy, ale úhrn jeho z celé vsi zůstával týž. Výše jeho byla nestejná; v některých vsích platilo se z lánu více, v jiných méně. Rozdíly byly někdy značné, také ovšem proto, že lány byly rozličné velikosti. Ještě větší rozdíly byly v dávkách naturálních. Hospodářsky nejvydatnější daň naturální záležela v osepním ovsu. Ale vsi Stéblovice, Malechovice, Meziluží, Dobšice, Dobšín, Lavice, Kdanice, Trní, Vyšší Pole, Obruby, Mrkvojedy, Rakov, Leština, Příchvojí, Zajekury, všechny vsi dílu osenického a Markvartice (až na dva grunty) žádným ovsem povinny nebyly. Oves se odváděl po korci „osepním", o osminu větším korce praž-

OSEPNÍ OVES.

ského a k tomu ještě vrchovatém. V urbáři z r. 1738 převedena je ta míra na pražský korec sháněný; proto jeví se proti dřívějšku skoro o čtvrtinu větší. Nasypaný vršek počítán byl totiž nestejně: v některé vsi za desetinu korce, jinde za sedminu až osminu. Průměrem asi za devítinu. Dávkami slepic byly stiženy všechny vesnice vyjímaje Stéblovice a Malechovice. Vejce odváděli jen v Sobotce, Dolením a Hořením Bousově, Lhotě Záhumenní, Rohatsku, Trní, ve Lhotě Zelenské a Hrubé Bystřici. Kuřat odvádělo se na celém dominiu jen 24, v tom 7 v Skuřině a 5 v Rakově.

NEROVNOMĚRNÉ ZATÍŽENÍ PODDANÝCH.

Čtenáři namane se jistě otázka, odkud tyto veliké rozdíly v zatížení jednotlivých vsí dávkami? Čekali bychom zajisté, že povinnosti poddaných byly v osadách téhož panství stejnoměrně rozděleny. Takový je názor moderního člověka, jenž vychován byl v úctě k požadavku: rovnost v právech a rovnost v povinnostech. Ale středověk tohoto principu neznal. Či lépe řečeno: jemu byla závažnější zásadou úcta k starému obyčeji, starému právu. Poněvadž rozdíly v selských dávkách ve vesnicích kosteckých byly ospravedlněny staletým trváním, neměli současníci za to, že by se někomu dála křivda. Tak, jak to bylo, bylo to po právu. A rozdíly byly tak veliké proto, že vsi, v 17. stol. k dominiu kosteckému náležející, patřily původně vrchnostem několika. Někde třeba jediná ves dvěma i třem pánům. V době, když vsi byly zakládány na půdě z lesa vyklučené nebo nově rozměřovány na činžové vsi lánové, stanovil si každý jednotlivý gruntovní pán platy a dávky svých poddaných svým způsobem — a tak to mělo zůstati podle pojímání středověkého na věčné časy. Proto, když později za Hazenburků nebo za Lobkoviců skoupila vrchnost kostecká malá vladycká dominia a spojila s panstvím, nenapadlo jí, aby upravovala jakýmkoli způsobem nestejné dávky nově získaných poddaných: jak kdo platil od století, tak měl platiti budoucně.

STŘEDOVĚKÁ NEHYBNOST.

Pozorování toto může býti cennou pomůckou methodickou. Poněvadž lze předpokládati, že vsi touže vrchností v téže krajině

POMŮCKOU METHODICKOU.

současně založené byly vysazeny se stejnými poměrně povinnostmi, možno z nápadných rozdílů v dávkách usuzovati zpět na rozličnost vrchnosti gruntovní. Tvrdím na př. na základě této úvahy, že vsi kostecké, jež neodváděly žádného osepního ovsa, ke Kosti původně nepatřily. Ukázalo by se vskutku, že zprávy historické pravdivosti tohoto tvrzení nasvědčují. Nebo tvrdím: vsi s určitými stejnými dávkami jako Dolní a Horní Bousov, Lhota Záhumenní, snad i Trní byly založeny touže vrchností.

VÝPOČTY SELSKÝCH BŘEMEN.

Oprávněnost této methody a její schopnost vésti badatele na cestu nových poznání jest, tuším, nesporna. Ale srovnavací materiál třeba připraviti pečlivě. Hlavním úkolem bude zajisté stanoviti spolehlivě míru zatížených gruntů selských dávkami vrchnostenskými. Při tom však třeba v počet bráti všechno, i ourok v penězích, i jiné dávky, i roboty. Neboť platilo-li se na př. ve Vesci z Ježkova lánu č. 3 ouroku peněžitého 6 zl. 3 kr. 2 den. a vedle toho 12½ korců ovsa (kromě 7½ slepic), je jasno, že ta dávka ovsa (při ceně řekněme 35 kr., t. j. 35 Kč za korec) vydala 7 zl. 17 kr. Tedy více než ourok peněžitý. Bude proto třeba, abychom všude převedli dávky naturální na cenu peněžitou. Užijeme k tomu původní pomůcky, která celkem dobře znázorňuje hodnotu dávek v 2. polovici 17. stol., t. j. úředního odhadu panství kosteckého z r. 1738. Tam se počítá korec ovsa za 30 kr. (t. j. našich 30 Kč), slepice za 10 kr. (10 Kč), kopa vajec za 20 kr. (20 Kč), kuře za 5 kr. Převod hodnotí tu, mimochodem řečeno, cenu slepic, vajec a kuřat a zejména cenu ovsa nízko: 30 kr. za korec platilo se v laciných letech v druhé polovici 17. stol. Ale právě pro tu dobu chci hodnotu dávek poddanských vyšetřiti: proto nám přijde odhad z r. 1738 vhod.

ROBOTY SPECIÁLNÍ.

K platům peněžitým a dávkám naturálním musíme však připočísti ještě část robot. O zatížení poddanských gruntů robotou budeme mluviti zvláště. Není prozatím mým úmyslem vzíti do úhrnu poddanských dávek robotu obyčejnou. Zde mám na mysli některé roboty speciální, kterých poddaní kostečtí již dávno nevykonávali in natura, nýbrž za které platili náhradu v penězích. Je to robota

ženná, záležející v několika dnech do roka z každého gruntu. Byla jí povinna obojí města i všechny vesnice až na Malechovice, Trní, Příchvojí, Zajekury, Osenice a Bystřici. Dále robota shonná. Byla to podle domnění 18. stol. povinnost stavěti honce k lovům, ale v urbářích z doby předhusitské znamená to robotu ženní. Bylo jí stiženo jen šest vesnic. Náhrada za ni dosahovala poměrně značné výše v Lavicích, Příchvojí (se Zajekurami), Leštině, Rakově a Spařencích; v Příchvojí na př. po 34 gr. míš. (skoro 40 Kč) z většího gruntu. Konečně sem náleží robota t. zv. padesátní nebo padesátidenní, která podivným způsobem tkvěla jen na čtyrech gruntech ve Vesci a třech v Libošovicích. Byla vyplácena draho, po 3 zl. 2 kr. (182 Kč) z usedlosti. Konečně platily všechny vsi rychty vesecké a předměstské „za ponůcky", 15 kr. až 4 zl. (15 Kč až 240 Kč) za ves. Vše to dohromady s ourokem a dávkami naturálními představuje — kromě robot obyčejných — souhrn toho, čím poddaní byli povinni své dědičné vrchnosti.

PODÍL VSÍ KOSTECKÝCH V DÁVKÁCH.

Sečteme-li všechny tyto dávky po vsích a vypočítáme-li si všude kvotu připadající na jeden lán, budeme teprve s to, abychom o poměru, v jakém jednotlivé vsi byly platy vrchnostenskými zatíženy, nabyli poučení spolehlivého. Všimněme si nejprve, kolik na jednotlivé osady připadlo v celku. Město Sobotka ovšem odvádělo na zámek nejvíce (188 zl. 21 kr., čili 11.300 Kč). Pak přijde na řadu Bousov Dolení (128 zl.; vynechávám v dalším krejcary) — na třetím místě nejsou však Markvartice, jak bychom podle počtu lánů jejich očekávali, nýbrž Osek (113 zl. = 6780 Kč). To byla tedy nejvýnosnější ves kostecká. Platila vlastně o něco více, neboť v součtu jeden čtvrtlán chybí. Teprv pak přijdou Markvartice (94), pak Březno (89), pak Vesec (89). Tedy Vesec se svými 5¾ lány je na šestém místě! Pořad další je takový: Nepřívěc (87), Spíšová (86), Předměstí (81), Libošovice (79), Přepeře (73), Lhota Zelenská (73), Příchvojí (72), Lhota Rytířova (71), Skuřina (67), Bačálka (60). Atd. Kdyby čtenář s touto posloupností srovnal pořad vsí podle počtu lánů jejich, výše uvedený, pozoroval by teprv, jak velký ne-

poměr byl mezi velikostí vsí a platebními povinnostmi jejich. Hrubá Bystřice se svými velkými sedláky platila všeho všudy jen 53 zl. (318 Kč). Méně než malé Cálovice (skoro 55 zl.). Cálovice neměly ani 4 lány.

PODÍL VYPOČTENÝ NA JEDEN LÁN.

Rozpočteno na lán jeví se to takto: ve Střehomi připadá na lán 22 zl. 50 kr. (1370 Kč), v Dobšíně 22 zl. 40 kr. — to jsou, nehledíme-li k situacím zcela mimořádným (jaká je na př. v Podkosti), maxima; 4 zl. 14 kr. (254 Kč) v Trní a 4 zl. 42 kr. v Osenicích jsou minima. Více než pětkrát tolik byl tedy zatížen chalupník v Dobšíně než bohatý sedlák v Trní. Ve Spařencích dostalo se na lán 18½ zl. — a pak dostáváme se ke skupině, jejíž jednotný ráz vzbudí v nás ihned domněnku, že tu jde o osady jednou a touže vrchností vysazené. Je to kmen původních starých vsí kosteckých, organisovaných pravděpodobně ještě dřív, než byl založen hrad Kost. Jsou to vsi Březno, Předměstí, Lhota Staňkova, Spíšová, Osek, Vošťovice, Vesec, Nepřívěc a Cálovice — ve všech těchto osadách připadá vrchnostenských dávek na lán 16 zl. 4 kr. až 14 zl. 28 kr. Vesec ovšem, kdybychom vyloučili roboty padesátní, jež snad jsou původu pozdějšího, vypadl by trochu z šiku. Zbylo by v něm 13 zl. 36 kr. na lán. Následuje skupina s 10 zl. 48 kr. až 11 zl. 24 kr. z lánu: v ní jsou Libošovice (kdybychom zde spolu počítali robotu padesátní, vzrostou Libošovice na 12 zl. 44 kr.), Lhota Rytířova a Malá Lhota. Zcela blízko této sazbě jsou Stéblovice (10 zl. 27). Pak následují Skuřina (10 zl., t. j. 600 Kč), Lhota Zelenská (8 zl. 52 kr. z lánu), Leština (8 zl. 4 kr.) a Dobšice (7 zl. 42 kr.). Mezi nimi mimo dvě prve jmenované pro vzdálenost místní sotva bylo souvislosti. Sazbu 6½ až 7½ zl. má skupina bousovská: Bousov Dolní (7 zl. 36 kr.), Rohatsko (7,28), Bousov Horní (6,52), Přepeře (6,36) a skupina vsí zálesních: Rakov (7,36), Markvartice (6,32), Mrkvojedy (6,40), Příchvojí (6,37) a Zajakury. Tolikéž co Rakov, platí Lavice (7 zl. 35 kr.). Také vzdálené Meziluží má dávky podobné (6 zl. 56 kr.). Výborně stáli si sedláci ve velkých vsích Rokyťanech a Bystřici: zde se platilo z lánu jen 5 zl. 38 kr. až 5 zl. 57 kr., tedy asi třetina

toho, čím byly povinny vlastní vsi kostecké. Pak teprv přijde Trní se svým minimálním platem 4 zl. 14 kr. z lánu.

VES NEJMÉNĚ ZATÍŽENÁ.

Pravdu je někdy snáze nalézti než jí užiti: vedlo by nás zajisté daleko, kdybychom methodu naznačenou provedli do důsledků. Bylo by totiž třeba revidovati shody, jevící se ve stejné výši celkových povinností, mluvou číslic v urbářích, tedy porovnati v každé skupině druh i výši speciálních dávek, tázati se, zda předpokladu o jednotném vysazení určité skupiny neodporují. Připomínám jen, že bychom se na př. u skupiny starých vsí kosteckých dohledali jen potvrzení dohadů výše vyložených. Potřebno by bylo přihlížet při tom zároveň k velikosti a bonitě lánů. Našli bychom, že vsi Lavice, Rakov, Příchvojí, Zajekury (tato víska beztoho původně tvořila část vsi Příchvojí) a snad i Leština vyšly z rukou téhož zakladatele, že podobně spolu souvisí oba Bousovy, Lhota Záhumenní, Rohatsko, snad i Trní, že týž typ představují Markvartice a Mrkvojedy. Ale velký rozdíl mezi velikostí lánu v Horním a Dolním Bousově prozradil by nám, že osady ty sotva vznikly současně. Pokusit se o vše to ponechávám badateli — vím, že se sotva přihlásí — jenž bude míti více pokdy, aby jemněji a podrobněji propátral agrární praehistorii Kostecka. Já chtěl jen upozorniti na methodu, kterou lze přiblížiti se k tomu cíli.

ZISK NAVRŽENÉ METHODY.

Nerovnost, kterou jsme postihli v rozsahu selských dávek ve vsích kosteckých, souvisí především s faktem, že některé vsi povinny byly odváděti osepní oves, jiné nikoliv, že některé platily za roboty speciální, jiné nikoliv. Ale ani výše ouroku peněžitého nebyla daleko stejná v jednotlivých osadách. Peněžitý ourok z celého panství činil r. 1738 bez Sobotky 1238 zl. (7428 Kč); z lánu tedy 5 zl. 35 kr. V součtu ouroku je ovšem obsaženo i to, co platili podsedkové chalupy (a ty byly platy poměrně víc zatíženy než půda lánová) nebo obce; odečteme-li to, zbude nám dohadem průměr asi 5 zl. (300 Kč) na lán. To rovná se 4 kopám 17 grošům míšeňským čili 2 kopám 8½ gr. českým. Vskutku, studujeme-li dávky ouroku v záznamech

KOLIK OUROKU PLATIL LÁN.

urbariálních, dojdeme poznání, že v skupině osecké (starých vsí kosteckých) platilo se z lánu průměrně 2 kopy 16 až 2 kopy 46 gr. čes. Podobně ve vsích zálesních: na př. v Markvarticích z půllánu 1 kopa 1 gr. čes. až 1 kopa 20 gr. čes. V skupině bousovské byla stará základní sazba 1 ½ kopy gr. čes. (= 3 kopy míš. = 3 zl. 30 kr.), tedy nižší. Tutéž sazbu má ves Trní. Ve velkých vsích Bystřici a Rokyťanech, jejichž malou poplatnost jsme vytýkali, byl ourok jen málo nižší než ve skupině osecké, ale ovšem vsi tyto neměly kromě ouroku, slepic a roboty ženní žádné jiné povinnosti. Ve vsi Malechovicích, kde nebylo pražádných dávek a robot speciálních, platilo se také 2 kopy 5 gr. až 41 gr. z lánu. Za to v Stéblovicích (kde vedle platu byla jen malá robota ženní) byl průměrný ourok z lánu vysoký: 3 kopy 45 gr. čes.! Tolik neplatil ani lán Ortův ve Střehomi, který sic pro svou neobyčejnou velikost zasloužil, aby odváděl činži nadprůměrnou. Platil 3 kopy 27 grošů čes. 3 d. (= 8 zl. 5 kr., t. j. 485 Kč). Vedle toho ovšem 12 strychů ovsa, 10 slepic a 11 dní ženné roboty. Dohromady asi za 1000 Kč.

LÁN ORTŮV V STŘEHOMI.

Plat 5 zl. čili původně 2 kopy 8 gr. čes. byl úrokem poměrně vysokým. Ve století 13.—14., kdy se platy v nových vsích lánových stanovily, platívalo se nejčastěji po kopě gr. čes., čili jedné hřivně stříbra z lánu 60—72korcového. Sazba 1 ½ kopy a ovšem ještě víc sazba dvou kop nebo nad to byla již vzácnější. Prohlížíme-li urbář kláštera Hradiště z doby předhusitské, jediný to pramen, který nás o starších poměrech agrárních v naší krajině poučuje, poznáme, že ve většině vsí (v tom i v Podolí u Turnova) platilo se z lánu po kopě i méně; po dvou kopách jen v několika málo vsích, na př. v blízkém Kosti Dnebohu a Mužském. Na Kostecku však jsou dvě hřivny stříbra (jež počátkem 14. stol. rovnaly se 2 kopám 8 grošům) sazbou průměrnou; ovšem že k nim ve většině vsí přistupovala ještě mimo drobnější povinnosti dávka osepního ovsa. Byly tedy vsi na Kostecku vysazeny za podmínek dosti tuhých. To platí ovšem nejvíc o vsích skupiny osecké, dávkami, ale i půdou hojně nadané; vsi s menšími lány jako Horní Bousov a Přepeře nebo Rokyťany a

VYSOKÝ OUROK NA KOSTECKU.

STATEK V STÉBLOVICÍCH Č. 11 (U HŮLKŮ)

Bystřice odváděly méně. Ale slyšeli jsme, že právě vsi s největšími lány (na př. Trní) platily nejméně. Snad byly založeny v málo cenné půdě, kterou teprv staletá práce kulturní učinila výnosnou.

Příklady o podivně nestejné výši ouroku v rozličných osadách bylo by lze vůbec rozmnožiti. Ale ani v téže vsi, touže vrchností vysazené, nedovedl středověk upraviti sazbu činže stejnoměrně. Možno sic pozorovati, že nestanovil jí libovolně. Dvě vůdčí zásady vedly jej pravidlem přece. První byla, aby činže (a i jiné dávky) byly přizpůsobeny rozdělení na lány a zlomky jejich, druhá pak, aby se při tom přihlíželo k většímu nebo menšímu rozsahu lánu a dílu jeho a snad i ke kvalitě jeho polí. Tak najdeme velmi málo případů, kde by v téže osadě na př. řada půllánů odváděla od počátku stejnou činži: jeden odvádí o několik grošů víc, druhý méně. Ale byly i vsi jako na př. Bousov Hoření, kde bez ohledu na plus nebo minus polí byly původně stanoveny jednotné dávky pro určitý díl lánu. Tedy pro všech 14 zmizelých půllánů zcela stejně po 46 gr. čes., 2 slepicích, 30 vejcích a jednom dni roboty. Menší i větší posuny půdy mezi grunty pozměnily během století tuto původní schematičnost, ale nikoliv tak, aby bedlivý pozorovatel ji mohl, třebas v pozdním urbáři, přehlédnouti. Pravidlem také bylo, že o sv. Jiří i o sv. Havle odvádělo se přesně po polovici ouroku. Ve většině vsí kosteckých, v tom zejména v osadách skupiny osecké, platí se o něco málo o sv. Jiří více. Myslím, že tu oboustrannou dohodou byl (z příčiny neznámé) ourok zvýšen.

SAZBA ÚROKU A ROZDĚLENÍ LÁNOVÉ.

Ale co najdeme případů, jež těmto vůdčím zásadám se vymykají a pro něž badatel marně hledá nějakého vysvětlení! Místo dlouhých výkladů předložím čtenáři obrazec dávek ve vsi Oseku, největší z kmenových vsí kosteckých. Zcela podobné byly poměry v ostatních osadách téže skupiny. Doprovodím jej ovšem údaji o lánové míře jednotlivých gruntů a o počtu korců polí a korců vůbec slušících k usedlosti (podle vyměření Hötzlova z r. asi 1746). Přidám i ve zvláštní rubrice data o tržní ceně oseckých statků podle gruntovních knih z let 1680—1755 a převedu souhrn dávek na naše

HOJNOST VÝMINEK.

peníze. Převod ten platí pro druhou polovici 17. stol., ač jména držitelů gruntů vzata jsou z doby pozdější. Dávky ovsa uvádím podle míry pražské sháněné. Dávku „za ponůcky“, jež ročně vynášela 4 zl. 1 kr. 3 den. v celé vsi, rozvrhl jsem sám na jednotlivé grunty podle stupnice lánové.

OBRAZEC DÁVEK VE VSI OSEKU.

O tabulce vedle položené bylo by možná napsati celou studii. Ale nelekej se, čtenáři — omezím se na nejnutnější. Poukazuji především na nepoměr zdanění jednotlivých gruntů. Půllán č. 3 (od něhož ještě v 18. stol. oddělena osmina k č. 8), půllán skoro s 50 korci rolí a 58 vší plochy platí o 1½ zl. méně než půllán č. 30 s 25 korci polí a 56 k. všeho příslušenství! Čtvrtlán č. 1 s 35 korci polí, jenž je vlastně dobrým půllánem, platí skoro o 1 zl. méně než čtvrtlán čís. 5, držící 30 k. polí. A jen o 43 kr. více než čtvrtlán č. 15 s 14½ korci polí! Ostatek vidíme pravidlem, že souhrn dávek snaží se vy-

VÝKLAD TABULKY.

Číslo	Držitel r. 1738	lánů	Měl korců polí	Měl korců vůbec	Platil o sv. Jiří zl.	kr.	d.	o sv. Havle zl.	kr.	d.	dohromady zl.	kr.	d.	korců ovsa 1738	slepic	žemních dní	ponůcky kr.	Úhrnem zl.	kr.	d.	Rovná se zhruba Kč	Cena gruntu v k. m.	Táž cena v Kč
28	Matěj Bartoň	½	$31\frac{3}{4}$	$45\frac{1}{4}$	1	19	2	1	10	—	2	29	2	7	3	6	16	7	21	2	441	260	18200
30	Jiřík Slavík	½	$24\frac{3}{4}$	56	1	24	—	1	23	3	2	47	3	8	$3\frac{3}{4}$	8	16	8	29	—	509	255	17850
31	Kristián Macoun	1	$76\frac{3}{4}$	$99\frac{3}{4}$	3	6	4	2	43	2	5	50	—	$14\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{2}$	14	32	15	58	3	958	590 540	37800 až 41300
4	Jan Macoun	½	$40\frac{1}{2}$	$44\frac{3}{4}$	1	14	4	1	5	2	2	20	—	$6\frac{1}{4}$	3	6	16	6	49	3	409	185 250	12950 až 17500
3	Václav Bartoň	½	$49\frac{3}{4}$	58	1	19	2	1	10	—	2	29	2	$6\frac{1}{4}$	3	6	16	6	58	5	419	210 220	14700 až 15400
26	Jiřík Zikmund	¼	$18\frac{1}{4}$	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	150	10500
7	Matěj Linka	1	$66\frac{1}{2}$	$92\frac{1}{4}$	2	38	4	2	20	—	4	58	4	$12\frac{1}{2}$	6	12	32	13	57	4	838	365 490 440	25550 až 34300

9	Jiří Havlík ml.	½	41	53¼	1	39	1	1	27	3	3	6	4	7¾	3¾	7½	16	8	37	4	518	7	19250
1	Martin Bernard	¼	35¼	48	—	56	—	—	51	2	1	47	2	3	1½	3	8	3	58	2	238	200	14000
2	Jiřík Ulrych	¼	25¼	29¾	—	30	2	—	40	4	1	11	—	2½	—	3	8	2	52	—	172	190	13300
5	Jan Folprecht	¼	30¼	36¼	—	52	3	—	52	3	1	45	—	4½	2½	3	8	4	51	—	291	145	10150
15	Karel Jirků	¼	14½	20	—	32	4	—	28	—	1	—	4	3	1½	3	8	3	15	—	195	148	10360
6	Dorota Jirková	¾	73	84¾	2	43	2	2	27	—	5	10	2	11¾	5½	11	24	13	27	5	808	540 490	34300 až 37800
10	Jiřík Havlík st.	¾	51	67¾	1	52	—	1	39	2	3	31	2	9¼	4½	8½	24	10	8	5	609	265	18550
14	Jiřík Podoubský	½	29½	40¾	1	19	2	1	4	—	2	23	2	6¼	3	7	16	6	58	5	419	205	14350
	Úhrnem	7¾	608	800½	21	28	—	19	22	3	40	50	3	102¼	47½	98	—	113	44	2	6824	—	—
	bez čísla 26	7½	589¾	776½																			

rovnati skutečnému rozsahu statků, ale že přece brání provedení té zásady lánová stupnice, jež zůstává základem vyměření platů. Zdá se, že můžeme v úroku svatohavelském dobře rozeznati schema té sazby základní: je to 2 zl. 20 kr. (140 Kč) (t. j. 1 kopa gr. čes.) z lánu za půl roku, tedy 2 kopy čes. za rok. Vskutku se platí již 1 kopa 8 gr. (= 2 zl. 38 kr. 4 d.) o sv. Jiří a 1 kopa o sv. Havle. U dávek naturálních je to z lánu 12 dní ženné roboty, z půllánu 6, z čtvrtlánu 3; je to dále 6 slepic z lánu, 3 z půllánu, 12½ korců ovsa z lánu a 6¼ z půllánu. Podle staré osepní míry to bylo 10 korců z lánu, 5 z půllánu. Tak tomu je ve všech vesnicích skupiny osecké a tak i ve Střehomi, takže i tato ves k skupině zmíněné náleží. Její neobyčejně vysoké dávky vysvětlují se patrně velikostí dvora Ortova, jenž zcela neprávem byl veden v evidenci jako statek lánový.

DÁVKY NATURÁLNÍ A ROZDĚLENÍ LÁNOVÉ.

Dávky naturální přiléhají k stupnici lánové plněji a svádějí proto k myšlence, užiti jich ke kontrole rozdělení lánového. Dní ženné roboty bylo ve vsi celkem 98: to by ukazovalo na $8^1/_6$ lánu. Ovsa bylo 102¼ korců. Dělíme-li to kvotou lánovou 12½ korců, dospějeme zas k 8 a jedné šestině až pětině lánu.

Slepic se odvádělo 47½, což by bylo 7⁷/₈ lánu — ve vsi je však vykázáno jen 7½ lánu. Ovšem bez jedné čtvrti, jejíž dávky nejsou udány. Zdá se tedy, že původní odhad vsi zněl asi na 8 lánů. Ale prostudujeme-li výměry dávek naturálních u jednotlivých gruntů s ohledem na jejich míru lánovou, najdeme, aspoň z části, vysvětlení rozdílu. Lán čís. 31 je na př. podle platu víc než lán. Má víc o dva dny roboty ženné, o ½ slepice a o ½ korce ovsa. Mohl by býti dobře označen za ⁹/₈ lánu. Podobně je to jinde, ač ne vždy v poměru k velikosti gruntu. Našel jsem také, srovnávaje urbář z r. 1648 s urbářem z r. 1738, že dva osedlí proměnili si jeden úroční slepici v plat peněžitý, druhý 6 kr. platu v den ženné roboty. Tedy ani s takovýmito výpočty nelze bez veliké opatrnosti mnoho počíti.

CENA GRUNTŮ A JEJICH BŘEMENA. Důležitější je všimnouti si ceny usedlostí oseckých, jak ji udávají gruntovní knihy. Dohromady činí ve vsi okrouhle 4000 kop (280000 Kč). To znamená, že korec se prodával v té době, čítáme-li i budovy a inventář, po 5 kopách 9 gr. čili asi 360 Kč. Srovnáme-li cenu gruntů s úhrnem jejich závazků k vrchnosti — ovšem bez roboty — vidíme, že rovná se čtyřprocentnímu ročnímu výnosu tržní ceny.

POMĚR OUROKU A DÁVEK. Tabulka nás poučuje, že vlastní činže peněžitá tvořila ve vsi již menší díl selských povinností. Souhrn všech dávek z půdy lánové (čtyry podsedkové chalupy, jež tou dobou byly v Oseku, jsou v tabulce vynechány) činí 113 zl. 42½ kr. (6822 Kč); z toho však na roční ourok peněžitý připadá jen 40 zl. 50½ kr., čili 35·92%. Ostatek čili 64% vydají dohromady dávky naturální a náhrada za drobnou robotu. Nejvíc tu připadá ovšem na oves: 44·97% — to tedy vlastně byla hlavní, nejdražší dávka ve vsích osecké skupiny. Oč byly na tom lépe vsi, které ovsa vůbec neodváděly! Dávka slepic tvoří v souhrnu platů 6·96%, náhrada za dny ženní roboty 8·61% a za ponůcky při dvoře semtinském 3·54%.

Zcela jiný obraz poskytuje poměr dávek ve vsích, kde nebylo speciálních robot ani osepního ovsa. Na př. v Hrubé Bystřici. Tam činil peněžitý ourok 85% všech dávek. Ač ves byla o několik lánů

větší než Osek, byla celková summa ouroku vyšší pouze o 4½ zl. Kdežto však ostatní dávky vydaly v Oseku dohromady 46%, tvořily v Hr. Bystřici jen přes 13%.

DÁVKY PODDANSKÉ R. 1738 A 1648.

Na celém panství to vypadalo (v l. 1738 a 1648) takto:

Poddaní odváděli na celém panství r. 1738		Činí v penězích zl.	Činí v penězích kr.	v procentech
ouroku peněžitého	1237 zl. 55 kr.	1237	55	56·98
ovsa osep. praž. sháněných k.	1000 kor., 2 v.	500	15	23·02
ženné roboty	1388½ dní	138	51	6·39
slepic	1160¾ kusů	193	27	8·9
kuřat	26 kusů	2	10	0·09
vajec	22 kop 43	7	34	0·34
za roboty shonní a padesátní		52	38	4·25
za ponůcky		39	41	
Dohromady		2172	31	
Připadá na lán (225 lánů, v tom $3^5/_8$ za podsedky)		9	40	
V našich penězích		580 Kč		

R. 1648 se odvádělo		Ubylo svedením	Sobotka odváděla	Činí v penězích zl.	Činí v penězích kr.
ouroku peněžitého	1373 zl. 8 kr.	135 zl. 13 kr.	42 zl. 53 kr. z domů, 80 zl. 58 kr. činže	123	51
ovsa osepního	941¼ ($836^1/_2$ kop velké míry)	asi 40 k. praž. vrch.	77 k., 1 čtv. praž. vrch.	38	37
ženné roboty	1475 dní	86½	67½ dne	4	36
slepic	1258 kusů	97¼	115¼	19	12
kuřat	31	5	—	—	—
vajec	21 kop 53	50 kusů	6 kop 15	2	5
za rob. shonní a padesát.	53 zl. 37 kr.	59 kr.			
za ponůcky	39 zl. 40 kr.				
			Dohromady	188	21

PRŮMĚR NA PANSTVÍ.

Průměrný poměr na celém dominiu byl (jak z tabulky výše položené vysvitá) takový, že ourok peněžitý činil bezmála 57% všech dávek poddanských, osepní oves 23%, slepice a vejce něco přes 9% a náhrada za roboty speciální přes 10%. Z celého panství bez Sobotky platilo se všeho všudy dohromady 2172 zl. 31 kr. (= 130.351 Kč), se Sobotkou 2360 zl. 52 kr. čili 141.650 Kč. Na jeden lán připadalo 9 zl. 40 kr. čili 580 Kč.

MÍRNOST DÁVEK PODDANSKÝCH.

Na Kostecku tedy vydal souhrn selských povinností ke gruntovní vrchnosti 580 Kč za každý lán. To byl ovšem průměr; v Oseku, jak jsme viděli, platilo se více, t. j. 910 Kč z lánu. Ale v Trní naproti tomu jen 254 Kč.! Poněvadž měl lán průměrem 74 korců polí a 20 korců ostatního příslušenství, vypočítáme si snadno, že poddaný odváděl v 17. století své dědičné vrchnosti, která byla vrchní vlastnicí jeho gruntu, jen as 6 Kč z každého korce. To bylo ovšem málo, ku podivu málo. Nikdo jistě, uvědomě si tento skutečný stav věci, neodváží se tvrditi, že poddaní byli od své vrchnosti rozličnými platy a dávkami přetíženi nebo dokonce vykořisťováni. Spíše naopak: musíme si položiti otázku, kterak se stalo, že se mohla vrchnost tak nepatrným nájmem z půdy rustikální spokojiti? Sedlák, pravda, kromě dávek a platů byl ještě povinen robotou, která byla proň jistě velkým břemenem. Ale přes to je zjevno, že vrchnosti, které by chtěly býti živy jen z důchodu z půdy rustikální, by hospodářsky pouze živořily. V rozpočtu panství kosteckého z r. 1638 na př. činí důchod z platů a dávek poddanských pouze 17% všeho hrubého příjmu z dominia a 21% čistého příjmu. V bilancích z dob pozdějších bychom shledali, že ta kvota klesla a klesala hloub a hlouběji, až na 10% pro dobu před rokem 1848.

POMĚR DÁVEK K VÝNOSU PANSTVÍ.

Čím to vysvětliti — vždyť jsme slyšeli výše znovu a znovu, že v 13. a 14. stol. bylo zakládání vsí selských se zakoupenými sedláky výnosným podnikem spekulačním, jemuž věnovaly se o překot gruntovní vrchnosti? Zde jsme u jednoho z hlavních, a snad i u jednoho z nejzajímavějších problémů našich dějin agrárních. Zodpo-

PŘEDNÍ PROBLÉM DĚJIN AGRÁRNÍCH.

věděti danou otázku, vyložiti vývoj poměrů v té příčině, znamená porozuměti dokonaleji celému půltisíciletí selských dějin. A nejen selských, nýbrž i šlechtických v naší vlasti a spolu důležité stránce dějin hospodářských vůbec. Doufám, že po tomto (velmi důrazném) úvodu bude mne čtenář pozorněji sledovati. Věc se má tak.

ROZDÍL HODNOTY PENĚZ V 17. A 14. STOL.

V 13. nebo 14. stol., když se vsi lánové na Sobotecku zakládaly, platil poddaný sedlák z gruntu svého zrovna tolik, kolik v 17—18. stol. — ale vskutku platil několikanásob více. Platil zrovna tolik, tedy na příklad průměrem z lánu 2 kopy 8 gr. čes., 10 velkých korců ovsa, 6 slepic atd. Ale v druhé polovici 17. stol. ty dvě kopy 8 gr. čes. (čili v měně zlatové 4 zl. 58 kr. 4 d.) měly kupní sílu 298·6 Kč, kdežto ve 14. stol. znamenaly hodnotu při nejmenším pateronásobnou. Srovnávám-li ceny práce, obilí a dobytka v 14. stol. s cenami v 17. stol., vidím na př., že v 14. stol. byla denní mzda nádenníka a dělníka o žních 3½ až 4 den., ve století 17. však 4 až 7 kr., což je čtyrykráte až šestkráte tolik. Při tom připomínám, že držím se převodu 1 groš čes. = 7 denárům, z purkrabských účtů novohradských z roku 1390 jasně patrného a nikoliv výkladů Smolíkových v Pražských groších, podle nichž groš čes. v 14. stol. dělil se pouze na 12 den. Jen ta denní mzda sekáčova, Smolíkem na 7 den. udaná, je myšlena patrně v těchto malých denárech, rovná se tedy asi 3½ d. Neboť existence dvojích denárů, větších, jichž šlo 7 na groš, a menších, zvaných později halíři (12—14 na groš), je nepochybna. Korec ovsa byl v druhé polovici 14. stol. za dva až tři groše české. Tedy za 4—6 pozdějších grošů míšeň., čili za 4²/₃ až 7 krejcarů. Střední ceny ovsa jsou v druhé polovici 17. stol. 30—45 kr., t. j. šestkrát tolik. Pšenice stála ku konci 14. stol. 4—6 gr. Tedy 9¹/₃—14 kr. Ceny pšenice po třech stech letech, v době velké láce, pohybují se mezi 70—90 krejcary. Tedy stouply o šestkráte. Kráva stála na sklonku 14. století 20 až 55 gr. (46¾—128 kr.). Po třech stech letech stojí 6 až 12 zl. Poměr je týž jako u cen pšenice. Poslu platí se v 14. stol. od míle 2 denáry české; v 17. stol. 4 kr. Zase šestkrát tolik. Příklady mohu rozmnožiti.

CENY ZBOŽÍ V 14. STOL.

ZPRÁVA PRAMENŮ O NICH.

Jak vidno, byl bych na základě těchto dat oprávněn předpokládati, že kupní síla jedné kopy grošů českých v 14. stol. byla asi šestkrát vyšší než v stol. 17. Ale spokojuji se z opatrnosti převodem menším. Užil jsem sic všech dat pramenných, jež o cenách stol. 14. v Čechách poučují. Data ta stačí, počtem i povahou, aby na základě jich pokusil se badatel o srovnávání. Najdeš je hlavně v Tadrových Aktech konsistoře, Šustových Účtech Novohradských z r. 1390, starších příspěvcích Truhlářových a Smolíkových v Archaeol. Památkách, něco i v urbářích z doby předhusitské. Srovnal jsem i ceny stol. 15. Ale třeba opatrnosti proto, že má data o cenách 17. stol. vzata jsou pouze z Kostecka. Ona ze 14. stol. pocházejí z krajin rozličných. Míry obilí v 17. stol. znám jistě, některé míry z 14. stol. (ač pravděpodobně rovnají se korci) jsou velikosti dosud neurčené. Připomínám však, že cena pšenice v 14. stol. výše stanovená udána je v pramenech v korcích. Kdybychom vyšli od cen z doby kol r. 1300, byl by převod 1 : 6 jistě plně oprávněn. Spokojuji se převodem 1 : 5. T. j. pravím: kupní síla peněz klesla od druhé polovice 14. stol. do druhé polovice 17. stol. na jednu pětinu původní hodnoty. Je to odhad přibližný, jenž nečiní nároku na platnost definitivní.

ODHAD ČESKÉ KOPY V 2. POL. 14. STOL.

Resultát bude, že kopa grošů českých, jejíž kupní sílu stanovím pro druhou polovici 17. stol. na 140 našich Kč, měla v druhé polovici 14. stol. hodnotu 700 Kč. Počátkem 14. stol. jistě více. Jeden groš český rovnal se tedy tenkrát 11·6 Kč, jeden denár český 1·66 Kč. Dodávám, že r. 1717 hodnotila pražská mincovna kopu grošů Karla IV. na $12\frac{1}{2}$ zl., tedy 650 až 700 Kč, kopu grošů krále Jana na $15\frac{1}{5}$ zl. (800 až 850 Kč).

300 KORUN Z LÁNU V 14. STOL.

Jak jsme poznali, připadlo na Kostecku peněžitého ouroku průměrně asi 5 zl. čili 2 kopy $8\frac{1}{2}$ gr. českých na lán. Peníz ten měl v 17. stol. hodnotu našich 300 Kč, ale v stol. 14. pětkrát tolik: to jest 1500 Kč! Řekneme-li, že lán měl okrouhle 96 korců, platil sedlák z jednoho korce ve 14. stol. 15 Kč 60 hal., ale ve století 17. již jen 3 Kč 10 hal! Tak klesla cena peněz během tří set let, tak podivuhodně zlepšilo se postavení poddaného sedláka a zhoršil důchod

(Pečeť) Joseph Ad. Schrötter
p. t. Ambtmann

(Pečeť) Johann g. W. Springer
Kastner

(Pečeť) Purgkrmistr a rada
městečka Dol. Bousova

Jan Peča, rychtář vrchní
předměstský.

Matěj Bartoň, konšel.

Jakub Ort, rychtář vrchní
kostecký

Matěj Hortlík konšel

Václav Pažout, rychtář
vrchní markvartský

Jiří Mařan končel

Matěj Janatka, rychtář vrchní
vyšopolský

Václav Linka konšel

Jan Rejman, rychtář
vrchní hořenačky

Jiřík Stehelík (?) končel
(příchvojský)

Matěj Smetana, rychtář
vrchní příchvojský

Matěj Žďánckej
končel hořenacký

Jan Fišera, rychtář
rovenskej

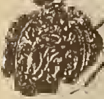
Jan Naymon končel

[Peča držel č. 1 v Předměstí, Bartoň č. 28 v Oseku, Ort č. 15 v Nepřívěci, Hortlík č. 1 v Nepřivěci, Pažout č. 37 (nebo 5) v Markvarticích, Mařan č. 8 v Mrkvojedech, Linka č. 16 v Lhotě Zelenské, Rejman č. 3 v Vošťovicích, Stehlík asi č. 13 v Lavicích, Smetana č. 16 tamtéž, Žďánský č. 13 ve Vobrubech. Dva poslední jsou z panství roveňského.]

Selské podpisy na smlouvě s vrchností z r. 1752.

Jiřzigk M. Schröttrowsky
p.t. Ambtmann.

Johann G. W. Weinger
Directore

Girzik Mistradada
Mistrzikadli Saušowa

Jan Criza Rychtarz wezny
Ržadnicsky

mateg barton Konsz
zahub ot rychtarz wezny
Olostky

matej horsky konsel

…Raynud Krytarz
wezny Marbeat Rej
Jirzi nadjan Roadek

Mateg Banat Rychtarz wezny
Wysostolsky

waclaw linka Konsel.

Jan Angman Rychtarz
wezny Wyznausky

Girzik Neholst Konsel
Matey Fruchtana Rychtarz
wezny Brzichowsky
matey Zdanzky
Konzel hoyzmag dy
gan Pizopa rychtar
Krauwalsky
Jan Kaygman Konzel

vrchnosti! Beze vší viny vrchnosti a beze všeho přičinění sedlákova!

Kdyby poddaný byl býval vrchnosti povinen jen peněžitým ourokem, klesly by závazky jeho k vrchnosti od stol. 17. vskutku na jednu pětinu neboli o 80%. On však byl povinen i dávkami naturálními, a tyto dávky to byly, jež to znehodnocení důchodů vrchnostenských poněkud zdržovaly. Neboť jako cena peněz klesala, tak stoupala cena ovsa, slepic a j. Tak se stalo, že vsi, vysazené v 13. stol. jen s úrokem peněžitým a zcela nepatrnými dávkami osepního ovsa nebo slepic, snížily své závazky k vrchnosti do 17. stol. bezmála vskutku na jednu pětinu. Naproti tomu vsi s většími dávkami naturálními snížení tak velikého nedosáhly. Lán č. 7 v Oseku, jenž měl vedle ouroku odváděti 10 velkých korců ovsa, byl by platil v 14. stol. celkem 2055 Kč (v tom 291 Kč za oves), v 17. stol. platil jen 837·6 Kč (v tom 300 Kč za oves). Tedy jen asi o 60% méně. Nemaje dávky ovsa byl by platil jen 537·6 Kč, t. j. o 73% méně. Nejhůře by byla na tom ves, která by vysazena byla v stol. 13. výhradně s dávkami obilí a žádným ourokem peněžitým. Našel jsem vskutku takovou ves v urbáři kláštera hradištského z konce 14. stol. Jsou to Nemyslovice u Bezna, ves o 20 lánech, již r. 1282 v majetku kláštera připomínaná a na 200 hřiven českých ceněná (patrně lán po 10 hřivnách, tedy asi 7000—7500 Kč). Tam platili sedláci z lánu mimo nějakou slepici a den ženné roboty po 10 korcích žita a 10 korcích pšenice. V 13. stol. měla dávka ta hodnotu — předpokládám-li cenu 8 gr. za korec žita s korcem pšenice dohromady — 80 gr. českých čili 932 Kč z lánu. Ale v 2. pol. v 17. stol., když stálo žito 1 zl. (60 Kč) a pšenice 1 zl. 30 kr. (90 Kč), platili sedláci nemyslovičtí z lánu 1500 Kč. A cena obilí ovšem stoupala dále, jak klesala cena peněz nebo i nad to: byly doby ve válce třicetileté, že stála pšenice přes 3 zl., žito skoro 3 zl.: v takových letech dosáhla platební povinnost poddaných až 3500 Kč z lánu! Ovšem že Nemyslovičtí nepomyslili, k jakým koncům povede jimi zvolená úprava dávek vrchnosti. Zajímalo by mne zvěděti, vydrželi-li ty platy obilní v dobách pozdějších.

60 KORUN V 17. STOL.

VZESTUP DÁVEK NATURÁLNÍCH.

NEMYSLOVICE

Ale vraťme se ke Kostecku. Chceme-li poznati faktický rozdíl mezi zatížením nájemné selské půdy ve stol. 14. na rozdíl od stol. 17., bude nejlépe, přepočítáme-li tabulku na str. 141 na pravděpodobný stav ze 14. stol.

SROVNÁNÍ DÁVEK V 17. A VE 14. STOL.

Poddaní by byli odváděli v 14. století	v kopách a groších čes.		znamená v našich penězích	pro-cent
ouroku v penězích 1238 zl.	530	38	371.445 Kč	83
ovsa 1000 korců po 2½ gr. č.	41	40	29.160 Kč	6·6
roboty ženní 1388 dní po ½ gr. č.	11	34	8.090 Kč	1·8
slepic 1160 po 5 den. čes.	13	48	9.660 Kč	2·2
kuřat 26 po 2½ den. čes.		9 gr. 2 den.	110 Kč	0·02
vajec 22 kop 40 po 6 den. čes.		20 gr. 6 den.	235 Kč	0·05
za roboty a ponůcky (92 zl. 19 kr.)	39	34	27.695 Kč	6·3
Dohromady			446.395 Kč	

V stol. 17. platili poddaní	130.350 Kč
V stol. 14. platili	446.395 Kč
Povinnosti poddaných se zmenšily za tři sta let o	316.045 Kč čili o 70%
Na jeden lán připadlo ve stol. 14.........	1.983·5 Kč
Na jeden lán připadlo v 17. stol.	580 Kč
Tedy méně o	1.403·5 Kč, t. j. o 70%

ZA TŘI STA LET O 70% MÉNĚ.

Tedy o 70% zmenšily se povinnosti selské k vrchnosti — a to nejen na Kostecku, ale v celé zemi — od 14. do 17. stol. Gruntovní páni chudli, chudli, nevědouce jak. Úbytek byl zajisté nenáhlý, vliv jeho nemohl býti sice nepozorován, ale mám za vyloučeno, aby kterékoliv době v 15.—17. stol. bylo jasno, že tu jde o pokles příjmů, který nabude povahy katastrofální. Najdeme sice listiny, kde grun-

tovní vrchnost, zakládajíc ves lánovou s věčným platem činžovním, snaží se krýti proti zhoršení mince (chce na př. pro ten případ hřivnu čistého stříbra místo kopy grošů), ale ve skutečnosti patrně ani takovéto výjimečné smlouvy neznamenaly nic. Mince se vskutku horšila, s počátku sotva pozorovatelně, ale později již rapidně. Z práce Smolíkovy o pražských groších, r. 1894 vydané, vysvítá, že cena stříbra v pražském groši z poč. 14. stol. činila 30 kr. r. č., za Jana Lucemburského 29 kr., za Karla IV. 22 kr., za Václava IV. a Jiřího z Poděbrad 15 kr., za Vladislava 12 kr., za Ferdinanda I. 11 kr. Později již groše české podle Smolíka raženy nebyly, ale počítalo se na ně dále, jako do nedávna na zlaté a krejcary. Tedy jen hodnota mince klesla do polovice 16. stol. na třetinu; vedle toho třeba snad i počítati pro období hospodářského rozkvětu s klesáním kupní síly peněz, bez ohledu k jejich hodnotě kovové. R. 1539 stála na př. hřivna čistého stříbra mincovnu 4 kopy gr. českých, r. 1300 ani ne jednu kopu! Zdá se pak, jako by zištná politika mincovní našich králů, zhoršujících znenáhla minci, aby z ražení jejího plynul zisk komoře jejich, řídila se po výtce stoupáním a klesáním obecného blahobytu. Srovnej na př. velký pokles o 50% v šťastné době Karla IV. a Václava IV. a rovnocennost groše Jiříkova s grošem Václavovým. Mezi těmito dvěma králi ležela hospodářská spousta válek husitských! Vůči všemu tomu byli gruntovní páni bezbranní. Dočítáme se sic tu a tam v Starých Letopisech, jak zhoršení mince bylo příčinou rozporů mezi vrchností a sedláky v otázce, v jaké minci třeba platiti selský ourok. Ale nemůže býti žádné pochybnosti, že ourok řídil se vždy běžnou hodnotou českého groše a že s ním klesal v hodnotě své více a více. K tomu ovšem přistoupila tajemná úcta středověku před právním pořádkem jednou zavedeným, jakoby věčné trvání míti majícím. Neboť platy, jednou smluvené, nesměly býti zvýšeny.

HODNOTA STŘÍBRA V ČESKÉM GROŠI.

ZLEHČOVÁNÍ MINCE.

Tak chápeme, proč v 13. a 14. stol. se tak rozmohla spekulace se zakládáním vsí lánových — 1000 až 2000 Kč z lánu, podle výše ouroku, a k tomu ještě nějaký důchod z toho, čemu se říkalo „pan-

VELKÉ DŮCHODY GRUNTOVNÍCH PÁNŮ V 13. A 14. STOL.

ství", t. j. důchod z veřejnoprávní moci nad poddanými, především ze soudních pokut, dále příjem z odúmrtí, bylo vlastníku na př. pěti vsí 6lánových, založených na půdě lesní (která dřív nenesla skoro ničeho), příjmem znamenitým. Chápeme, proč šlechta i církevní preláti rušili tu a tam i dvory své, proměňujíce je v selské grunty. Šlechta mohla, zbavena hospodářských starostí, žijíc z renty, jíti za ideálem své doby: věnovati se povinnostem a ještě více radostem rytířského života, stavěti nákladné hrady a ze zpupnosti potírati se mečem a ohněm navzájem. A chápeme také, proč, když asi od 16. stol. počaly se dávky poddaných nápadněji znehodnocovati,

CHUDNUTÍ JEJICH POZDĚJI.

když důchod z lánů stavovskému životu již nestačil, vracela se šlechta k půdě, kterou by byla dříve nejraději všecku rozpronajala sedlákům, proč zřizovala dvory a rybníky, stavěla ovčíny, pivovary. Gruntovní pán stával se zas statkářem, ekonomem: musil hospodařiti sám, chtěl-li se uživiti; selská renta ho již uživiti nemohla. A snahy té přibývalo, čím více selské dávky v hodnotě své klesaly. Velcí gruntovní páni to klesání ovšem vydrželi, ale malí ocitali se na mizině.

PŘÍČINOU OBRATU.

Zeman 14. stol. mohl ještě býti živ z velké vsi nebo několika málo menších; od 16. stol. to již nebylo možné. Prodával tedy své vsi, své poddané velkým gruntovním pánům v sousedství. A se vzrůstáním nových velkých dominií, přibýváním dvorů s vlastním panským hospodářstvím bylo třeba, aby přibylo robotní práce selské. Jak jí dosíci? Právní stav stál v cestě pokusům o zavedení nových robot — ač přiznati musíme, že vrchnost vlastně měla právo na náhradu za těžké ztráty, jež utrpěla znehodnocením selské renty. Na to se však vrchnost neodvolávala — nevěděla zajisté, že by jí poddaný měl platit místo původních 2 kop z lánu řekněme již 8 kop. Až přišla válka třicetiletá se svým přehodnocením všech hodnot (srv. co jsme o tom pověděli výše na str. 112) — cesta k nové úpravě robot byla již snadnější.

VÝHODNÉ POSTAVENÍ SEDLÁKŮ.

A co sedlák? Snad nesl dost těžce své dávky potom, když skončilo se období toho neobyčejného hospodářského rozpjetí, jež přinesla k nám kolonisace. Ale to mohlo trvati jen krátkou dobu — brzo

musily se projeviti důsledky stoupání cen půdy a plodin hospodářských a klesání ceny peněz. Postavení sedláků musilo se odtud lepšiti pomalu, ale neodvratně. A ovšem ani pokusy vrchností zesíliti své „panství" nad poddanými, nemohly (ba ani nechtěly) býti tomu na překážku. Sedláci byli proti vrchnostem ve výhodě větší a větší, vedlo se jim lépe a lépe. Třebas že není třeba vývoj představiti si tak, jako by zlepšení to, to jest klesání ceny peněz, dálo se stejnoměrným tempem. Myslím spíše, že to byla jednotlivá, třebas kratší období, jež najednou přivodila změnu podstatnou, aby vystřídána byla zas obdobími povahy konservativní. Bude úkolem speciálního studia sledovati a prokázati tyto posuny podrobně — já mohu upozorniti jen na jednu takovou periodu rychlého vzrůstu selského blahobytu. Je to prvá čtvrtina 17. stol. až do války třicetileté — z gruntovních knih kosteckých vidím, jak ceny selských usedlostí letí rychle nahoru, jak se v některých případech během desíti let až zdvojnásobují. Odtud si vykládám také, proč tolik Němců hrnulo se z pohraničních hor k nám, do kraje. Lákaly je výnosy selských statků a nepatrné dávky jejich. To stěhování Němců jistě z třetiny (ne-li více) okupovalo selské grunty kostecké — hrnuli se tenkrát k nám za lepším výdělkem, jako v 19. stol. náš lid do jejich středisk průmyslových. Zdá se mi, že poněmčení velké části litoměřického a boleslavského kraje, do 16.—17. stol. náležející, tímto způsobem nejvhodněji lze vysvětliti. Na Kostecku a v sousedství se ovšem němečtí přistěhovalci počeštili, aby jako Češi účastni byli zničení selského blahobytu ve válce třicetileté. Statky, jež stály před válkou 300 kop gr. čes., stály po válce asi 400 kop míšeňských (200 kop č.), k dávkám vrchnosti přibyly těžké roboty a kontribuce. Ale pokles hodnoty dávek peněžitých pánu gruntovnímu i potom se nezastavil; v té příčině i potom stále se zvětšovala výhoda sedláků. A to tak, že r. 1848 platil poddaný z téhož devadesátikorcového gruntu, z něhož prví držitelé odváděli 2 kopy čili 280 K ročně, 4 zl. 40 kr. v měně šajnové — nikoli ve stříbře! T. j. v kupní síle asi našich 45 až 55 Kč!

SHON PO SELSKÝCH GRUNTECH PO R. 1600.

CELKOVÝ POKLES OUROKU ZA PĚT SET LET.

Můžeme zkusmo znázorniti, co to znamenalo v celé zemi. Vyjděme od předpokladu navrženého v druhé kapitole, že totiž český produktivní rustikál obsahoval asi 11,333.000 korců. Rozdělme tu velkou plochu na lány 70korcové (kdyby v tom nebyla i města poddanská, musili bychom čítat asi 80 korců) a řekněme, že z lánu platilo se původně po 1 kopě gr. čes. Tak obdržíme okrouhle 160.000 lánových gruntů v zemi. Jejich roční ourok vrchnosti vydal v 14. st. 160.000 kop gr. čes. čili 112 milionů Kč. Těchto 160.000 kop čes. rovnalo se v 17. stol. 373,333 zl. rýn. v hodnotě našich peněz asi — 22,400.000 Kč. A r. 1848 rovnalo se to 373.333 zlatým šajnů čili 149.333 zlatým stříbra v hodnotě asi 3,730.000 Kč až 4,475.000 Kč. Od r. 1300 do r. 1848 počítaje, za pět a půl set let, zmenšilo se břímě českých poddaných ze 112 milionů Kč ročně na sotva 4—5 milionů Kč. Čili ze 100% ani ne na 4—5% ročně.

PLATY PODDANÝCH R. 1848.

Je pravda, že po r. 1848 vyvazeno bylo v království Českém peněžitých platů poddanských v celkové summě 1,109.156 zl. stříbra. Tedy daleko více než jsem vypočítal. Ale v té summě je jen malý díl starého ouroku. Jsou v tom jednak staré reluice za robotu, reluice za dávky naturální a řada jiných peněžitých důchodů vrchností, nepocházejících přímo z ouroku poddanského. Zejména z měst poddanských, z mlýnů a pod. Hlavní je, že od doby tereziánské valným přibýváním poddaných stoupl ourok jistě o třetinu. Poznáme ještě, že na samém Kostecku je r. 1848 pouhý ourok poddanský (nečítaje jiných stálých činží) dvakrát tak veliký, jako r. 1738. Musíme počítat i se zvýšením nezákonným. Můj výpočet je ovšem dohadový; chce znázorniti jen pokles ceny peněz během pěti set let. Ve výpočtu poddanského ouroku nadsazuje však spíš nad skutečnost.

Kapitola tato ukazuje, jak důležité je studium hospodářského vývoje minulosti k hlubšímu a správnějšímu vniknutí v dějiny národní.

KDO PLATIL DESÁTEK.

Dodatkem zmíním se ještě o desátku, jímž poddaní byli povinni svým farářům. Po válce třicetileté je to ovšem pro všechny fary farář jediný, t. j. děkan sobotecký. Teprv r. 1754 byly obnoveny staré

samostatné fary v Dolním Bousově a Markvarticích. Desátek odváděli jen poddaní usedlí na půdě lánové. Tedy nikoliv podsedci nebo chalupníci na obci a baráčníci. Proto vsi jako na př. Podkostí a Vyšší Pole, kde původně žádných pravých sedláků nebo chalupníků nebylo, jsou vůbec desátku prosty. Podobně si vysvětluji, že není desátku ve vsi Dobšíně. Ze svobodné půdy panské vrchnost desátkem povinna nebyla. Ale ze svedených dvorů, původně selských, z nichž se ode dávna desátek odváděl (Humprechta, Kdanic a Rakova), desátek poukazovat musila.

VYBÍRÁN PODLE LÁNŮ.

Povinnost desátku tkvěla na gruntu podobně jako povinnost ročního ouroku vrchnosti. I jinak, co bylo pověděno o ouroku, bylo by lze opakovat o desátku. Jeho výše v určité osadě zůstává nezměněně táž, podobně jako nemění se počet lánů, který je jeho základem. Tak je desátek dalším dokladem starobylosti lánového rozvržení a může býti velmi cennou pomůckou při studiu jeho. Jako ourok, tak desátek je ve vsích téhož panství nestejně veliký. Zdá se pak, že nerovnost ta souvisí nejen se starými obvody farními, ale i se starými hranicemi gruntovních panství. Na jediném Kostecku lze tak stanovit několik typů desátkových. Ve vsi Oseku platí se na př. z lánu po 2 korcích ovsa a po 3 věrtelech žita a pšenice. Z půllánu polovic atd. Ty tři věrtele stojí, tuším, na místě starých dvou věrtelů hrubé míry sobotecké. Staré vsi kostecké skupiny osecké (a s nimi Střehom) platí podobně, jenže místo dvojnásobného korce ovsa odvádějí po korci ovsa a korci ječmene z lánu. Vsi zálesní platí z lánu daleko méně: po jednom korci ovsa a jednom žita. Takový byl obyčejný desátek z usedlostí ve vsích našich ještě v době předkolonisační.

ROZLIČNÁ VÝŠE JEHO.

V Dol. Bousově, Rohatsku a Trní se platí podobně jako ve vsích starokosteckých. V Horním Bousově a Vochvišťovicích je princip týž, ale sazba nižší, a místo ječmene skoro výhradně oves. Ortův statek v Střehomi platí zas pouze za jeden lán. Rozdělení desátku přiléhá patrně k lánové disposici plněji než výše ouroku. Vsi rychty Vesecké platí desátek v penězích. Ale nestejně. Ve Vesci, Nepříběci a Stéblovicích po 2 zl. 20 kr. z lánu. Ten peníz rovná se přesně jedné

kopě gr. českých. Lituji, že nevím, jaký desátek v obilí odváděly jmenované vesnice dříve. Mohl bych totiž podle ceny obilí stanoviti, kdy asi ta reluice byla umluvena. Vsi farnosti Libošovické platí desátku o polovic méně. Jen půl kopy čili 1 zl. 10 kr. z lánu. Libošovice a Lhota Rytířova platí přesně po 6 lánech. To je patrně původní, starodávný počet lánů v obou vsích. My výše, podle stavu ze 17. st., počítali s $6^3/_8$ lánů v Libošovicích a 6¼ v Lhotě Rytířově. Dobšice platí za pět lánů (výše 5¼), Meziluží z 2¼ (jako výše) a Malá Lhota bez lažanského sedláka za tři lány.

DESÁTEK V PENĚZÍCH.

Smlouva s faráři o reluici desátku v těchto vesnicích vyplatila se potomkům měrou velikou. Osady, které odváděly faráři obilí in natura, odváděly tím více, čím víc stoupala cena obilí. I zde by bylo možno opakovati, co jsme výše pověděli o znehodnocení poddanského ouroku a o stoupající hodnotě dávek naturálních. V Sobotce platilo desátek r. 1748 jen 12 měšťanů. Polovice platila v penězích, polovice in natura. Odečteme-li obecní dvůr a kůr literátský, připadl na jednotlivce desátek zcela nepatrný. Také v Skuřině platí pět menších osedlých celkem 2 zl. 20 kr. v penězích, kdežto ostatek vsi, asi za 6 lánů, platí in natura. Výjimky takové poskytují všude příležitost k zajímavým vyhledáváním o příčinách a souvislostech toho. Platí-li na př. statek Ježkův ve Vesci normální reluici lánovou (2 zl. 20 kr.) a kromě toho, jediný ve vsi, 2 věrtele ovsa a po 1½ věrteli žita a pšenice, plyne z toho, že ke gruntu tomu byl přikoupen značný díl statku od některé ze vsí skupiny osecké a to již v době, kdy Vesečtí platili desátek v penězích. V gruntovních knihách bychom pak našli, že grunt ten zveličen byl mnohými přikoupěmi (ale pak zas odprodeji zmenšen) před válkou třicetiletou, kdy na něm hospodařila rodina Fryjufova. To podivné jméno je německé „Frühauf". Martin Fryjauf koupil statek od urozeného vladyky Jiřího Měděnce z Ratibořic r. 1590. R. 1644 ujal jej druhý manžel synovy vdovy Jan Švařík a r. 1686 jeho zeť Matěj Ježek. Od té doby je, ovšem již rozpůlený, v rodině Ježkově.

JEŽKŮV GRUNT VE VESCI.

Byly to vsi bezmála celého panství (bez dílu osenického), jež

PAŽOUTŮV STATEK V OSEKU Č. 6

až do r. 1754 odváděly desátky děkanovi soboteckému. V seznamu chybí jen Přepeře a Obruby, jež obě, tuším, slušely farou do Všeborska. Dále Lhota Zelenská, jež byla přifařena k Libáni, Lavice, Leština a drobnochalupnické vsi výše zmíněné. Proč nic neplatily Lavice, nevím; desátek leštinský náležel v 2. pol. 18. stol. markvartickému kantorovi školnímu. Desátek vsí dílu osenického vybíral farář osenický, ovšem kromě Bystřice u Libáně. Ale ještě r. 1748 přijímá děkan sobotecký plat lánového desátku z Osenic a za dva lány z Veselice, kterážto ves farou náležela vlastně do Řitonic. Celkem dostával děkan r. 1748 desátku z Kostecka přes 86 korců pšence, 133 žita, 81 ječmene a 204 korců ovsa a přes 74 zl. desátku v penězích. V tom počtu jsem vsi k panství nepatřící vyloučil. Kdybych vyloučil i to, co platilo panství za kontribuční dvory (bylo to asi po 10 korcích pšence a ječmene, přes 16 žita a 24 ovsa) a doplnil dohadem, co nutno, za vsi Přepeře, Obruby a Zelenskou Lhotu, vydal by poddanský desátek přes 84½ korců pšence, 133½ žita, 73¼ ječmene, 218½ ovsa a 74 zl. 8 kr. platu peněžitého. Hodnota dávek peněžitých (po r. 1811 dokonce v šajnech odváděných), klesala; cena dávek naturálních stoupala. Odhaduji tuto pro 2. pol. 17. stol. na 400—450 zl. (24 až 27.000 Kč), pro léta netolické úpravy poddanské — o níž mělo být více promluveno v díle třetím — t. j. léta kol r. 1748, na 806 zl. (40.000 Kč), pro rok na př. 1799 na 1830 zl. Ale zlatých bankocetlových. V pamětní knize děkanské najdeme pochopitelný stesk na vyvazení desátku poddanského v l. 1849—50. Zrovna potom stoupla totiž cena obilí neobyčejně vysoko.

SUMMA DESÁTKU Z KOSTECKA.

CENA DESÁTKU OBILNÍHO.

V druhé polovici 17. stol. vydal desátek asi za třetinu toho, co dohromady činily ourok poddanský a dávky v penězích i naturaliích. Poněvadž velká většina jeho odváděla se v obilí, musila hodnota jeho stoupati a stávati se břemenem čím dál tím citelnějším. Poznáme, že na př. v Oseku v některých letech prvé polovice 19. stol. platil sedlák vlastně víc faráři než gruntovní vrchnosti, robotu ovšem nečítaje. V starší době naopak byl desátek, čím dále zpět jdeme, v poměru k dávkám vrchnostenským tím menším břemenem.

KAPITOLA VII.

ROBOTY.

ROBOTY GRUNTŮM A VSÍM ODEDÁVNA PŘIPSANÉ. — SKROVNOST A STÁŘÍ JEJICH. — OBRAT OD VÁLKY TŘICETILETÉ. — ROBOTY V DOBĚ ČERNÍNSKÉ. — DALEKÉ FŮRY. — VÝPLATA Z ROBOT. — PLACENÁ PRÁCE VE ŽNÍCH. — ODHAD ROBOT V PENĚZÍCH.

GRUNTOVNÍ vrchnost vyrovnala brzo robotami, oč přišla znehodnocením ouroku. Poznáme dokonce, že již v 17. stol. získala robotami víc, než co v dávkách byla ztratila.

O robotní povinnosti poddaných v starší době nelze podati obrazu tak přesného, jako o dávkách urbariálních. O t. zv. robotách speciálních, jak je zaznamenává urbář z r. 1648, jsme již skoro vše, čeho potřebí, pověděli v kapitole předchozí. Neveliké povinnosti robot žených nebo shonných, jež urbář z r. 1648 jednotlivým gruntům přisuzuje, považuji za soupis původních, nejstarších robot, mimo něž pravděpodobně nebylo žádných jiných. Víme, že tak připadlo na lán asi 6 dní do roka výpomoci ve žních. Ve vsích starokosteckých ovšem více, 12 dní do roka. V některých vsích byla místo roboty ženní robota shonní; pověděli jsme, že tu jde nepochybně o totéž. Roboty ženní byly prosty jen vsi Bystřice, Osenice a vlastně i Markvartice a Mrkvojedy. V Markvarticích v 17. stol. za ni platí jen jeden, v Mrkvojedech dva grunty. V Sobotce, kde byli povinni měšťané z polí svých celkem 67½ dnem ženní roboty (v tom 36 dní z obecního dvora), platili za jeden den po 3½ gr. míš. V Markvarticích jeden grunt robotou tou povinný platil něco málo méně (3½ kr.), v ostatních vsích po 6 kr. Ale tuto reluici (6 kr.) najdeme teprv v urbáři z r. 1738; urbář z r. 1648 jí nezná. Nelze také převésti

STARÉ ROBOTY KE GRUNTŮM PŘIPSANÉ.

6 kr. na běžný zlomek českého nebo míšenského groše (6 kr. rovná se 5 gr. míš. a 85 setinám jednoho denáru míšeňského). I výše převodu ukazuje, že vznikla teprv v 17. stol., kdy 6 kr. (6 Kč) bylo obyčejným denním platem za práci v poli. R. 1502 platilo se patrně denní mzdy nádennické 1½ groše čes. čili 3 groše míš. Toho roku totiž kostecký pán Soboteckým polovici ženných robot slevil a za druhou polovici dovolil platit peněžitou náhradu po 1½ gr. čes. Proč platí Sobotečtí v 17.—18. stol. náhradu 3½ gr. míš., t. j. 4 krejcary 1 denár (místo tří grošů míš. čili 3½ krejcaru), nevím.

CENA PRÁCE A STÁŘÍ ROBOTY.

Výplata za robotu shonnou je již v urbáři z r. 1648. Zde jde o povinnosti větší. V Lavicích se sic den té roboty počítá za 3½ kr. (t. j. 3 gr. míš.). Ale lán je tu povinen do roka 24 dny shonní roboty. A podobně tomu bylo patrně v Příchvojí, Rakově a Spařencích. Robotu padesátní, která tížila tři půllány v Libošovicích a čtyry menší grunty ve Vesci — ve Vesci byla to dnešní čísla 9, 10, 12, 16, z nichž č. 12 byl půllán; v Libošovicích čís. 3, 9, 19 — a to poměrně značným penízem 2 kop 36 gr. míš. (vedle normálních platů a dávek ostatních), vyložiti nedovedu. Ale dohaduji se, že tu jde o robotu padesáti či ještě spíše 52 dnů do roka (tedy den týdně), po 3 gr. m. den počítajíc. Neboť 2 kopy 36 gr. děleno 52 vydá právě 3 gr. m. Ta robota by byla vznikla později, t. j. v té době, kdy denní mzda obnášela 1½ gr. českého.

ROBOTA PADESÁTNÍ.

Kromě těchto robot k jednotlivým gruntům připsaných (jež jsme nazvali speciálními), zaznamenává urbář z r. 1648 souhrnně ostatní robotní povinnosti poddaných. Činí to ku konci urbáře v delším záznamu, nadepsaném: „Víceji lidé poddaní z panství kostského vrchnosti vykonávati povinni jsou“. Všechny roboty jsou tu dost určitě vyjmenovány a stanoveno, které vsi ke kterým jsou vázány, po případě ke kterým sedláci, ke kterým chalupníci. Roboty ty týkají se jen žně sena a otavy, vláčení polí, svážení obilí do stodol, česání chmele, praní a střihání ovcí, roboty při honech („na lovy a shony choditi“) a konečně rytí a oklešťování řepy a trhání konopě. U každé z těch prací jsou vytčeny vsi, které byly jí povinny: v celku vidíme,

ROBOTY SOUHRNNĚ STANOVENÉ.

že se tu jmenují jen vsi starokostecké, a teprv ku konci při nepatrné robotě některé vsi „zálesní“.

ROZDĚLENÍ JEJICH MEZI VSI.

Sklizeň sena na lukách („sena i votavy usušiti“ — ne posekati! — „shrabovati a do kop složiti a kteří potahy mají, to odvézti“) týká se luk u Kdanic a pod Šibeňákem, „kdež na Matičných slove“. Dílem jsou zde povinny Předměstí, Březno, Cálovice, Lhota Staňkova, Spíšová, Kdanice a Osek. Dále luk v panské oboře u Libošovic. Tu sklízejí vsi Vesec, Libošovice, Nepřívěc, Stéblovice, Malá Lhota, Dobšice, Lhota Rytířova. Konečně luk Mokřických (zde pracují jen Dolnobousovští a ze Lhoty Záhumenní; skliditi otavu náleží chalupníkům) a luk při dvoře obrubském (zde robotou povinni jsou jen Obrubští). Vláčeti panská pole jsou povinny jen ty vsi, jež klidí seno u Kdanic (Předměstí atd.) a sice z lánu po 1 dni na jaře a po 1 dni na podzim, z půllánu po ½ dni. Táž skupina vsí je povinna voziti obilí s polí do stodol a to zas z lánu po 1 dni ozimého obilí a po 1 dni jarého. Táž skupina vsí konečně trhá hlavaté konopě a ryje řepu (nejde ovšem o naši řípu cukrovku). A sice v obou případech z každého celolánového statku po 1 záhonu, z půl lánu po ½ záhonu atd. Oklešťovati řepu v Semtinách má zato ona druhá, Vesecká skupina, která sklízí luka v oboře u Libošovic. Jiný druh konopí, konopě „poskovné“, trhají po záhonu z lánu Bousov Hoření, Přepeře, Vochvišťovice, Rohatsko a Obruby a tytéž osady jsou povinny česati chmel. Vedle nich i skupina Vesecká a to z lánu po 1 korci. Skupina Vesecká, rozmnožená vsemi Malechovicemi, Mezilužím, Střehomí a Dobšínem spolu se skupinou Hornobousovskou jsou povinny práti a stříhati ovce. Konečně některé vsi zálesní mají povinnost voziti hnůj z pod zámku na Zájezd (malý dvůr u Kosti; podivno, že to jsou vesměs vesnice Kosti velmi vzdálené). T. j. sedláci voziti, chalupníci nakládati. Jsou to vsi Markvartice, Příchvojí, Leština, Rakov a Mrkvojedy. Urbář stanoví ještě jednu povinnost: ponůcek u semtinského dvora. Ale jen pro vsi rychty předměstské a vesecké. Je ode dávna proměněna v plat peněžitý, který vydá celkem 34 kop (39 zl. 40 kr.). Vsi „zálesní“ a skupiny bousovské ponůckami povinny nebyly.

PONŮCKY.

MÍRNOST STARÝCH ROBOT.

To jsou po mém soudu všechny roboty kostecké z doby před válkou třicítiletou. Není v nich, jak vidíme, ani zorávání panských polí, ani mlácení obilí ve stodolách, ani vožení dříví nebo jiného materiálu k potřebě vrchnosti. Vyjma 6—10 dní roboty ve žních (za kterou v 17. stol. zaveden plat peněžitý), dále pomoc při sklízení a svážení sena a otavy a robotu shonní není celolánový sedlák (a to ještě ne ve všech vesnicích) mimo některé drobné práce (řepa, konopě, ovce) povinen z gruntu svého ničím více, leč dva dny do roka vláčeti na panském a dva dny do roka svážeti panské obilí do stodol. Všechna ta ustanovení pocházejí patrně z doby, kdy vrchnost kostecká vládla jediným dvorem semtinským a kdy i hlavní práce polní při něm, jako orání polí, mlácení obilí a j. obstarávala svou čeledí, nebo za mzdu najatými lidmi.

STÁŘÍ URBÁRNÍHO ZÁZNAMU.

Jak stará asi jsou souhrnná ustanovení o robotě, zapsaná v urbáři, lze jen zhruba odhadnouti. Vše, co týká se Bousova Hoř. a jeho skupiny nebo Obrub, bylo pojato do urbáře teprv ku konci 16. stol. — vsi ty zajisté před r. 1599, event. 1587 ke Kosti nepatřily. Ostatek však zní velmi starobyle. Dosvědčuje to jak mírná stará sazba z lánu po záhonu nebo korci roboty, tak určení robot. Velké pole tu zaujímá na př. pěstování řepy a konopí, jež v 17. stol. má v dvorském hospodářství místo již zcela podřízené. Poněvadž však mezi vesnicemi zde vyčtenými vidíme i Dobšice, Lhotu Rytířovu a j., jež teprv v druhé polovici 15. stol. byly přikoupeny ke Kosti, myslím, že seznam vznikl v podstatě teprv za Hazenburků (tedy v době krále Jiřího nebo Vladislava) nebo možná něco později. Pozoruhodno je, že tu skupina vsí starokosteckých, jejíž jednotný vznik jsme v předchozí kapitole konstatovali, vystupuje jako zvláštní jednotka znovu. S tím ovšem rozdílem, že Vesec a Nepřívěc jsou přičteny ke skupině jiné. Není vyloučeno, že i z tohoto fakta lze činiti závěry o původních souvislostech jednotlivých vsí. Několik vsí zálesních s malou robotou (voziti hnůj na Zájezd) připojeno bylo patrně do seznamu v druhé polovici 16. stol., kdy ty osady ke Kosti byly přikoupeny (srv. výše str. 15). Nápadno je, že vsi Lavice, Skuřina, Lhota Zelenská, Spa-

ŠŤASTNÉ TRNÍ.

řence, Trní, Vyšší Pole a vsi dílu osenického nejsou povinny žádnou robotou mimo stavěti honce k lovům. Trní však ani touto robotou není povinno. Snad jde jen o nedopatření písaře — ale máme jistě všechnu příčinu třem bývalým selským gruntům v Trní záviděti výhodnou výjimečnost jejich postavení.

VELKÉ ROBOTY V 18. STOL.

Robotní povinnost kosteckých sedláků byla tedy ještě v 16. stol. opravdu nepatrná. Ale v prvé polovici 18. stol. vidíme, že všechnu práci při panských dvorech, v tom právě tu nejtěžší, dále veškeru dopravu materiálu, největší díl prací při rybnících a lesích, obstarává vrchnost pouze prací robotní, že každý sedlák je povinen robotovati s potahem dva dny v týdnu, chalupník ruční robotou rovněž dva dny a domkář bez polí nebo podruh jeden den v týdnu.

KDY A JAK VZNIKLY.

Tento obrat k horšímu, k přesunutí veškeré práce na dominikálu na poddané, musil připravovati se znenáhla, tuším, od dob války třicetileté. Myslil jsem původně, že tu podstatnou změnu připravil Albrecht z Valdštejna, když Kost r. 1631—1634 náležela k jeho knížectví. Ale pak jsem se přesvědčil, že Valdštejn šetřil právního, event. obyčejného stavu: v resoluci jičínské na dotaz z Kosti (z června 1632) nařizuje se držeti se v robotách a platech za polní práci starého způsobu. Ale zdá se přece, že již r. 1648, kdy důchodní Pařízek vypsal prostě ze starých urbářů ustanovení o robotních povinnostech poddaných, byl faktický stav zcela jiný, nepříznivější pro poddané. Vidíme jednak, že poddaní jsou tou dobou povinni těžkou robotou dalekých fůr k potřebě vrchnosti. Že na př. r. 1643 a 1644 vypravují 10 for pro vína do Rakous (anebo místo nich musí zaplatiti dopravu skrze formany), že vozí ryby do Litoměřic, že vedle panských fůr dovážejí viktualie pánu do Prahy a zpět přivážejí sůl. R. 1640 píše hejtman pánu, že potřebuje víc tažných volů pro dvory, „nebo nám sedláci velmi málo pomáhají orati"; jindy: „s potahy k setí na sedláky se bezpečiti nelze". Ty věty připouštějí ovšem výklad, že se za tu potažní práci sedlákům platilo. Za žetí a sekání obilí a luk se (ale patrně po odbytí robot povinných) lidem vskutku platí:

sekají podruzi a malí chalupníci, ti nejchudší poddaní, a dostávají 7 kr. (7 Kč) denně beze stravy, t. j. tolikéž nebo o něco málo víc (o 1 krejcar) než byla normální tehdy mzda pro práci nádenickou. Pozorujeme však, že by vrchnost ráda neplatila nic: r. 1640 musí hejtman hraběte znovu a znovu upozorňovati, vykládat, že by to byla křivda těm chudákům ničeho nedat (r. 1640 bylo panství za dvě léta od sekání luk a od žní lidem dlužno). Jednou čteme také v listu hejtmanově: „Žádný mi nechce na chmelnice jíti, nežli bude-li se jim tak platiti, jako za knížete z Lobkovic." Co ze zmíněné již resoluce, vyšlé z kanceláře jičínské r. 1632, o situaci v době vlády Lobkoviců na Kosti se dovídáme, neukazuje ovšem, pokud jde o práci mimorobotní, na poměry zvlášť příznivé. Od sečení obilí platilo se po 6 gr. (= 7 kr. čili 7 Kč), od žatí (a vožení) ozimého obilí po 4 gr., u obilí jarého jen 3 gr., vše bez stravy a chleba.

NOVÉ ROBOTY V DOBĚ ČERNÍNSKÉ.

Zdá se, že ocitáme se v době, která zaváděla povinnou robotní práci při panském hospodářství na místě práce normálně placené a snad již i v době, která stanovila, nedbajíc naprosto ustanovení starých urbářů, zcela nové těžké roboty. Slyšeli jsme v prvém díle, co v tom dovedla hraběnka Sylvie Černínka na panstvích Petršpurku a Kysiblu. Rezkem vydaný výmluvný výklad francouzského jesuity Jakuba des Haies z r. asi 1658, protestující proti křivdě, jež stala se poddaným na českých panstvích lamboyských zavedením nebývalé roboty tří dnů v týdnu pro každého sedláka (a dovozující ohromnost břemene tím na selský stav v celém království uvalovaného) je dokladem zvlášť důrazným. Na Kostecku však vrchnost se jistě tak bezohledně nezachovala, jako v Hostinném nebo Dymokurech. Ale nové roboty zaváděla — vždyť šlo také o to opatřiti hospodářství tří nových dvorů, jež vzdělala z rustikálu po r. 1650, k tomu tří dvorů v posledním století skoupených. Jak daleko však vývoj ten v 17. stol. pokročil, nevím bezpečně.

Stav pozdější poznáme nejlépe z přehledných robotních disposicí. R. 1735 počítá se na př. bez Dol. Bousova 228 sedláků, 235 cha-

ROBOTNÍ DISPOSICE Z R. 1735.

lupníků a 152 podruhů a domkářů povinných robotou. V těch číslech je 50—60 podruhů a baráčníků, práce, tuším, neschopných, vynecháno. Sedláci robotují potahem jen dva dny v týdnu. Z 228 nerobotuje 42. Dva z nich mají robotu proměněnu v plat, a 32 sedláků, kteří jsou vrchními rychtáři nebo rychtáři ve vsích, šenkýři nebo mají dohled při dvorech nebo při lesích (kteří tedy v zájmu vrchnosti zaujímají postavení úřední nebo jsou zřízenci) je od robot osvobozeno. Osm zchudlo tak, že nemají potahů, proto robotují s chalupníky. Zbývajících 186 sedláků odrobotovalo za 13 neděl čili čtvrt roku 4836 dní. Jde tu veskrze o robotu s potahy — sedlák jinak nerobotuje. A to jednak o povozní (na př. dovoz dříví k palivu do pivovaru a jinam, dovoz dříví k stavbám a opravám dvorů, mlýnů, rybníků, dovoz prken, šindele, cihel, vápna, kamene, dovoz obilí, piva, svážení sena a obilí ve žních, fůry do Prahy s viktualiemi nebo i penězi, fůry ven z panství s obilím neb rybami, stěhování úředníků a j.), jednak o práci s potahy na panském poli. Hlavní je orání: snad všechno zorání panské půdy děje se robotou, takže vrchnost by nemusila míti vůbec vlastních potahů. Na zorání 680 korců panské půdy k jarnímu setí (mezi 1. dubnem a 30. červnem) čítá se 1391 robotních dní, na zorání 657 korců úhoru (ty se oraly v červnu) 1358 dní. Je to nehospodárně mnoho, přes 2 dny na korec. Vyvežení mrvy k pohnojení 277 korců polí vyžadovalo 370 dní, mrvy z ovčíren na 85½ strychů 177 dní.

ROBOTA SELSKÁ.

ROBOTA CHALUPNICKÁ.

Z chalupníků je od roboty, z týchž důvodů jako výše — zde k osvobozeným čítají se i chalupníci nebo podruzi, kteří jsou pomocníky v pivovaře, při rybnících a chmelnicích, kteří dělají šindel nebo slouží jako „ordinari poslové" — 77 osvobozeno, 27 za robotu platí. Z podruhů-domkářů je osvobozeno 22, platí 7. Zbývá tedy 131 chalupníků (+ 8 sedláků) s dvěma dny ruční roboty a 123 podruhů s jedním dnem. T. j. 108 + 3406 + 1599 dní roboty. Robotuje se patrně bez ohledu na svátky; chalupník musí si v týdnu dva povinné dny odpracovati. Nejvíc dní pohlcuje mlácení obilí ve dvořích, sklizeň sena a jiné práce v poli, na př. kydání a rozhazování hnoje, roz-

STARÉ DOMY V SOBOTCE

bíjení hrud, správky při dvořích a rybnících (v tom i otesávání stavebního dříví), práce v sýpkách, štěpnicích a chmelnicích, pomáhání při stavbách a j. I zde docházíme k přesvědčení, že ve dvorech bylo třeba čeledi jen k obsluze dobytka; veškerá práce jiná byla svalena na bedra poddaných.

INTENSITA ROBOTNÍ PRÁCE.

Z rejstříku dovídáme se leccos i o vydatnosti takové robotní práce. O orání, co nutno, pověděli jsme výše. Na přivezení 24 beček soli z Prahy počítá se 24 dní tažné roboty, na dovezení 80 korců ječmene ze Sobotky do kostecké sladovny (vzdálenost 4 *km*) 12 dní, 30 korců ječmene z Dol. Bousova tamtéž (12 *km*) 4 dny. Dovežení 1 kopy 45 kusů nařezaných latí od červenského mlýna do Střehomi (4 *km*) zabere 4 dny potažní roboty. T. j. čtyry selské potahy dvouspřežní za den nebo dva během dvou dní. Dovežení 40 kop šindele ze Semtin do Kdanic (6 *km*) vyžaduje 2 dny, dovežení jednoho tisíce kusů cihel z cihelny v Podkosti na Humprecht (3 *km*) 4 dny. Jak vidno, mohl na vůz připadnouti jen náklad nepatrný, a robotník se nikde prací potrhati nemusil. Nesmíme ovšem pouštěti z mysli zbědačelost tehdejších silnic. Když stěhovaly robotní fůry nábytek nového purkrabího z Miličevsi (doufejme, že je to Miličeves u Žatce, nikoliv u Jičína) na Kost, vyžadovalo to 96 potažních dnů!

DALEKÉ FŮRY.

Daleké fůry ven z panství byly robotou nejobtížnější. Přes malý náklad, který vezly, vydán byl potah více nebezpečí úrazu, nehledě k většímu výdaji na výživu čeledína i dobytka. Na Kostecku připomínají se v době černínské nejčastěji fůry do Prahy a fůry na Šmideberk, černínské panství v Slezsku pod Krkonošemi, kam se z Kosti vyváželo mnoho pšenice pro šmideberský pivovar. Nejvíc v zimě, na saních. Saně musily býti ovšem — šlo o jízdu po horských, sněhem často zavátých cestách — jen málo zatíženy, na př. jen 5 ba i 3 korci a zapřaženy trojím spřežením koní. Vozy pohybující se po starých silnicích našich musíme si vůbec představovati zapřažené dvěma až třema páry potahů. Několik for do Prahy proto zaměstnalo větší počet robotních sedláků. Důchod panský něčím na takovou jízdu sedláku přispíval: do Prahy, (a ovšem i na Šmideberk) na př. na

fůru 1 zl. 30 kr. (90 Kč), staral se dále o polehčení v robotách týden před cestou a týden po cestě; konečně sedlák na tak dalekou cestu dával jen po jednom koni. Po smrti hr. Jakuba Heřmana ta ulehčení poddaným byla kassirována; proto sedláci kostečtí r. 1719 ve zvláštní suplice domáhají se nápravy, připomínajíce hraběti, co a jak bylo na Kostecku „za panování Jeho hrab. Exc. pana pantáty". Hr. František Josef Černín r. 1720 nařizuje, aby v tom na Kosti jednali podle patentu z r. 1717, t. j. aby na daleké fůry dalo se po míře ovsa pro každého koně a po 7 kr. denně pacholkovi. Královský patent byl, jak vidno, daleko za starou zvyklostí na Kostecku.

JEHO EXCELENCE PANTÁTA.

Z robotní disposice pro měsíce duben až červen r. 1735 vysvitá, že všichni sedláci robotovali stejně po dvou dnech, bez ohledu na to, měli-li pět čtvrtí lánu nebo jen půllán. Podobně by všichni chalupníci, velcí i malí (kromě domkářů), robotovali pěší robotou dva dny v týdnu. Stejně tomu bylo na Jindřichohradecku a stejně na Třeboňsku, aspoň až do r. 1669, kdy nařízeno regulovat robotu podle velikosti gruntů. Menší sedlák byl tedy robotou mnohem více zatížen než bohatý sedlák sto- nebo stodvacetikorcový. Ort ve Střehomi robotoval stejně jako Linka ve Vesci. Bylo to nespravedlivé, ale hodilo se celkem do té středověké neustejněnosti břemen poddanských, jak jsme ji poznali v kapitole předchozí. Očekávali bychom, že největší sedláci robotovali s 3—4 koni nebo voly; menší půllánníci s jedním koněm nebo volem a že větší spřahali se v jeden potah s menšími. Ale pro dobu černínskou jsem dokladů takového zařízení nenašel. Robotní disposice z r. 1735 mluví prostě o 228 sedlácích dvouspřežných — a tolik „potažníků" bylo vskutku na Kostecku, odečteme-li Dolení Bousov.

NESPRAVEDLIVÉ ROZDĚLENÍ ROBOT.

Neboť Bousovští tenkrát již nerobotovali. R. 1712 vyprosili si od Marie Markéty hraběnky z Valdštejna, která tenkrát jako poručnice nezletilého bratra svého Františka Josefa hr. Černína vládla panstvím kosteckým, velkou milost, aby byli za roční náhradu 200 zl. (12000 Kč) obyčejných robot prosti. Ne sice úplně: každý soused byl povinen i nadále čtyřmi dny potažní roboty do roka ke dvoru

ČÁSTEČNÉ OSVOBOZENÍ BOUSOVSKÝCH.

vyšopolskému, kromě toho mimořádnou výpomocí v době žní, sen a lovení rybníků. Výplata povolena jen do odvolání. Stalo se vskutku již po sedmi letech, když mladý hrabě Černín ujal se otcovského zboží, že osvobození bousovských bylo odvoláno. Ale na úpěnlivou žádost bousovských, kteří by, jak psali, „zas do staré bídy" byli uvrženi, zůstalo při výminkách smluvených r. 1712. Reluice 200 zl. byla mírnou náhradou za robotu tolika potažníků a chalupníků. Dva sedláci, jeden v Skuřině a jeden v Bosni, kteří za doby černínské jediní hradili povinnost robotní v penězích, platili za potažní robotu po 16 zl. (960 Kč) ročně; chalupníci a domkáři platili po 2 zl. 30 kr. až 6 zl. Z toho by se, mimochodem řečeno, přece zdálo, že nebyli všichni chalupníci povinni jednostejnou robotou dvou dní vejchozních týdně, že tu byly přece stupnice podle velikosti gruntu. Celková summa výplaty z obyčejných robot činila r. 1738, nečítáme-li Bousova, 229 zl. 18 kr. Týkala se jen malého zlomku poddaných, většinou řemeslnických chalupníků po vsích, menšinou chalup selských. K prvé kategorii náleželo na př. Podkostí, kde polovice osedlých se z robot vyplácela — k druhé ves Bačálky, kde asi čtvrtina chalupníků platila celkem 21 zl. 30 kr. Divím se, že z roboty se nevyplácel držitel velkého statku selského (146 korců) Libenský v Havlovicích za Svijanským Újezdem. Ten měl na Kost přes dvě míle cesty. Chalupník z Malčic u Čes. Dubu měl ovšem ještě dále.

VÝPLATY Z ROBOT VŮBEC.

Vyplácení z robot mohlo by ohroziti zájem ostatních poddaných, robotujících skutečně, kdyby totiž nabylo většího rozsahu. Hrozilo by po případě nebezpečí, že bude vrchnost žádati od robotujících o tolik více, kolik jí ubylo u platících. Ale toho nebezpečí na Kostecku prozatím nebylo. Páni měli patrně robotní práce s dostatek. Vidíme zajisté, že posílají co rok žence na výpomoc na jiné černínské panství, Vinoř u Prahy. R. 1681 na př. 90 statných ženců a 12 sekáčů. Patent z r. 1738 takové výpomoci robotní na vzdálená panství zakazoval. Ale mám za velmi pravděpodobné, že černínská vrchnost žence vinořské platila a to po 6—7 kr. (6 až 7 Kč) denně. Neboť i na Kostecku se v době černínské za práci ve žních dávala

VÝPOMOC ROBOTNÍ ZA HRANICE.

poddaným obvyklá tehdy mzda 6, za žneckou práci 7 kr. Souviselo to s tím, že poddaní za svou prastarou povinnost ženní roboty, v urbářích vtělenou, platili vrchnosti 6 kr. za den. Vrchnost tedy jednala poctivě, nežádajíc znovu roboty, ze které se poddaní co rok řádně vypláceli. Víme z kapitoly předchozí, že roční příjem vrchnosti za ženní robotu r. 1738 činil 138 zl. 51 kr. Naproti tomu zaplatil panský důchod na př. r. 1706 za kosení a vázání pšenice, žita a hrachu u všech dvorů 465 zl. (za 4653 dní po 6 kr.), za sekání ječmene a ovsa 64 zl. 45 kr. (za 555 dní po 7 kr.). Dovídáme se i, že na př. posekání 411 strychů ovsa vyžadovalo 201 dní práce, 711 str. ječmene 354 dní práce. K tomu přičísti sluší, co vydalo panství za sekání sena a otavy — neboť i za to, nemýlím-li se, platilo. Celkem je vidno, že náhrada za ženní robotu od poddaných placená daleko nestačila; důchod panský musil několikrát tolik doplatiti.

NÁHRADA PODDANÝM ZA ŽENNÍ PRÁCE.

Kromě rejstříku čtvrtletního z r. 1735 podává nám o kostecké robotě některé zprávy popis dvorů kosteckých z r. 1727. Potvrzuje, že sedláci robotovali u všech dvorů jen dva dny týdně a má tuto robotnou práci za dostatečnou k opatření panského hospodářství. Baráčníci a podruzi jsou tu počítáni vesměs s dvoudenní pěší robotou, ale tak, že dva z nich se čítají za jednoho dvoudenního chalupníka. Nejvíc robotných sil přiděleno ke dvoru Semtinám (38 sedláků a 48 chalupníků), nejméně k Humprechtu a Obrubům (po 15 sedl. a 11, event. 12 chal.). K Osenicím slušelo 35 a 27, k Bousovu 34 a 22, k Kdanicím 20 a 12, k Rakovu 24 a 12 robotníků. Základem této disposice je patrně rozdělení panství v rychty: poddaní z rychty vesecké patří robotou k Semtinám, Zájezdu, pivovaru a zámku. Dvůr Vyšopolský potřebuje (po osvobození Dolnobousovských) pomoci robotní ze sousedního obvodu; podobně prý u Hoř. Bousova robota jen tak tak dostačuje. Jak dokonale obstarávala robotní práce hospodářství panská, vysvítá z toho, že u dvorů Kdanic, Rakova a Obrub nebylo vůbec žádného panského potahu; u ostatních dvorů bylo po jednom souspřeží. Na takové souspřeží počítalo se tenkrát 6 koní nebo 6 volů. Tedy u těchto dvorů přece se poněkud z panského

JINÁ DATA O ROBOTĚ.

PANSKÉ POTAHY.

dvora při polních pracech pomáhalo. Zpráva naše navrhuje, aby se u Osenic ještě jedno souspřeží opatřilo, protože v těch těžkých půdách se pracuje s velkými nesnázemi. Také inventáře ukazují, jak u dvorů ubývalo pluhů, bran a jiného nářadí. Ještě během války třicetileté bylo ve dvorech po 3 až 4 pluzích a vozech; v druhé polovici 17. stol. již jenom po dvou nebo po jednom. Celkem počítá se r. 1727 robotných sedláků na panství vskutku robotujících 193, chalupníků 181. Při srovnání s daty z r. 1735 vidíme, že potažníků za těch osm let ubylo a přibylo přirozeně chalupníků a domkářů. Místo 193 sedláků je r. 1735 jen 186 sedláků s robotou výjezdní. Rozdíl není náhodný. Z kapitoly příští bude patrno, že tu jde o následky hospodářské zkázy jedné části sedláků.

MÍRNOST ROBOT ČERNÍNSKÝCH.

Jak ze všeho vidno, byla robotní povinnost kosteckých sedláků v době černínské poměrně mírná. Nepřekračovala míru spravedlivé slušnosti. Nebylo tomu tak tou dobou všude v království. Ale soudím přece, že bylo dosti panství, kde vrchnost chovala se k poddaným s podobnou blahovůlí. Mám za to, že jich bylo více, než se dnes věří obecně. Na př. hned v sousedství, na panstvích valdštejnských linie mnichovohradištské robotovali sedláci také jen dva dny v týdnu. Uvidíme, jak se poměry zhoršily později; uvidíme, že kletbou poddaných byly královské patenty. Ty chtěly robotu ve prospěch poddaných regulovati, ale ve skutečnosti umožnily na těch dominiích, kde sedláci měli robot málo, navaliti robotu proti dřívějšku třebas dvojnásobnou.

CENA ROBOTNÍ PRÁCE V 17. STOL.

Závěrem se pokusíme odhadnouti cenu kostecké roboty z doby černínské v penězích. Půjde i zde o to, abychom velikost a vzájemný poměr břemen selských těch časů postihli zcela srozumitelně. Úkol je nesnadnější než v kapitole prvé: nevíme dobře, jak odhadnout cenu denní potažní roboty v letech na př. 1650 až 1738. Kostecká vrchnost hodnotila, jak jsme viděli, 104 dní roboty s párem koní 16 zlatými. To by bylo asi 9 kr. 1½ denáru za den. To je počítáno nízko; opakuji, že běžná mzda nádennická byla v druhé polovici

17. stol. 6 kr. (6 Kč). Ale důchod kostecký počítal pěší robotu nádenníků, vyjdeme-li od nejvyšší výplaty jejich z roboty, t. j. 6 zl., sotva na 3½ kr. denně! Naproti tomu v instrukci Fridlandské z r. 1628 (byla to jakási norma pro hospodaření na všech rozsáhlých dominiích fridlandského knížectví) klade se robota orná za den na roveň 20 gr. m. Tedy 23⅓ kr. (23·15 Kč) denně. To je neuvěřitelně mnoho; tolik se necení robota potažní ani v době císaře Josefa II. Nevylučuji, že se tu míní orání s dvěma páry koní. Neboť v téže instrukci klade se den obilí vození nebo den dříví vození — tedy také robota potažní — na roveň 6 gr. Jesuita des Haies počítá však r. 1658 den potažní roboty také na 16 až 20 gr. m.

PRÁCE ROBOTNÍ A PRÁCE SVOBODNÁ.

Toto vysoké hodnocení robotní práce v době války třicetileté nasvědčuje, tuším, tomu, že robota nebyla ještě institucí tak srostlou s poddanstvím, tak naplňující všechen život dominia, jako později. Tenkrát ji hodnotili stejně jako práci svobodnou. To později není dobře možno. Doba pozdější, jež vlastně teprv proměnila poddaného v stálého robotníka, byla si vědoma, že práce mu robotou uložená není rovna práci svobodné. I při vyvazení po r. 1848 (chtějíce ovšem zároveň náhradu vrchnostem vypočítati nevysoko) odhadli práci robotní za jednu třetinu práce svobodné. Nemůžeme proto od vysokých odhadů des Haiesových vyjíti. Nesmíme také příliš se vzdáliti od cen, jimiž hodnotu roboty vyměřoval úřad nejkompetentnější, to jest důchod kostecký. Musíme konečně přihlížeti k tomu, že čím dále vstupujeme do nové doby, čím více vzdalujeme se od roku asi 1720, stoupá cena práce nebo klesá cena peněz. Volme proto 4 kr. (4 Kč) za den roboty pěší, to jest o třetinu méně než byl placen tou dobou den práce svobodné (6 kr.). Robotu potažní počítejme v uvážení všech okolností na 12 kr. (12 Kč). Počítá se skoro vždy trojnásob tak vysoko jako práce nádenická. Jedna instrukce Kalouskem vydaná, z r. asi 1660, počítá ji za den 14 kr.

DNI ROBOTNÍ V HODNOTĚ PENĚŽITÉ.

Potom vypočítáme si snadno, že na jednoho sedláka by připadlo robotní povinnosti 20 zl. 48 kr., t. j. 1248 Kč do roka, na jednoho chalupníka 6 zl. 56 kr. čili 416 Kč na jednoho podruha

208 Kč. Robotních dnů potažných vůbec bylo na Kostecku — po vyloučení osvobozených a platících — r. 1727: 20.072, r. 1735: 19.344; robotních dní pěších a ručních r. 1727: 18.824 a r. 1735: 20.860. Zvolme průměr 20.000 dní tažných a 19.000 pěších. Cena prvých bude 4000 zl. rýn., druhých 1266 zl., dohromady 5266 zl. K tomu třeba připočísti 429 zl. za reluici robotní, vrchnosti placenou. Tak dospějeme k summě 5695 zl. čili 341.700 Kč.

V kapitole předchozí jsme poznali, že povinnosti poddanské zmenšily se od 14. do konce 17. stol. o 70%, t. j. o 316.045 Kč. Robotami vrchnost ten úbytek, jak vidno, vyrovnala cele.

ZISK VRCHNOSTI.

Je pravda, že počty naše mají tu vadu, že vycházejí od dní robotní práce vskutku vykonané nebo vyplacené, že tedy nepřihlížejí k poddaným od roboty osvobozeným. Bylo jich mezi sedláky na 14%, mezi chalupníky 33%, mezi domkáři a podruhy skoro 14%, s 50 vynechanými asi 47%. Ti všichni měli by spolu v počet vzati býti. Neboť osvobození bylo jim náhradou za služby, které by jinak musily se platiti hotově. Tak by všech dní vejjezdní roboty do roka mělo panství summou vlastně 23.712, dní roboty vejchozní 32.344 až asi 35.000. Vše s dílem osenickým počítáno. Ale naproti tomu nesmíme zapomínati, že i v době předbělohorské až zpět do 14. stol. byli poddaní povinni robotou, ovšem nepatrnou; zmenšíme-li výnos robot v 17. stol. o poddané osvobozené, můžeme v peněžní hodnotě roboty skutečné spatřovati přibližně správnou summu toho, co novou robotou vrchnost získala a co poddaní ztratili.

KAPITOLA VIII.

KONTRIBUCE.

SELSKÁ A PANSKÁ DAŇ POZEMKOVÁ V XIV. AŽ XVII. STOL. — SYSTÉM BERNÍ ROLLY. — CELÝ ČILI BERNÍ OSEDLÝ. — POČET PODDANÝCH A POČET OSEDLÝCH V ZEMI. — KALKULACE Z R. 1683. — DIVISOŘI. — ROZDÍL HOR A KRAJE. — ÚPADEK MĚST. — VYSOKÁ OSEDLOST KOSTECKÁ. — OSEDLOST CELÉ ZEMĚ. — ČESKÉ BERNICTVÍ V DOBĚ PŘEDTEREZIÁNSKÉ. — VZRŮST SELSKÉ KONTRIBUCE ZA STO LET. — DAŇ A VÝNOS POLE. — ZKÁZA PODDANÝCH.

PŘÍČINY SELSKÉ ZKÁZY.

NEBYLA to vrchnost pobělohorská, nýbrž byl to stát, jenž nejvíce se přičinil o hospodářskou ruinu českého sedláka. Mohu vyložiti dokumentárně na territoriu velkého severočeského dominia, jak úžasně vzrůstalo břímě selské kontribuce po válce třicetileté. Přesvědčíme se, že žádná doba nedovedla tak bezohledně přivésti sedláka na kraj záhuby, jako to dovedl poloabsolutní stát prvé polovice 18. stol. Z krátkého přehledu selské kontribuce ve vlasti naší poznáme zároveň, jak poměrně nedůležité místo zaujímala pozemková daň mezi břemeny poddaného v dobách dřívějších, v tom i v době převahy régimu stavovského. Teprv stát pobělohorský, vítěz nad odbojnými stavy, uvrhl skoro všechno břímě státních potřeb na bedra poddaných. Nikoliv tedy na pány, na stavy — v té době teprve uplatnil se u nás plně (nikoliv bez vlivu vítězné románské kultury) názor, že poddaný je především k tomu, aby pomáhal živit stát a šlechtu, aby platil kontribuci a robotoval. A obrat, jenž nastal pak za Marie Terezie a Josefa II., nemůže býti pouze důsledkem změny názoru na postavení sedláka ve státu a společnosti, ale především důsledkem poznání, že cestou dosavadní je dále jíti nemožno. Neboť pokračování by musilo vésti ke všeobecné katastrofě.

DŮM V SOBOTCE
(v ulici Jeřábkově č. 138)

KONTRIBUCE.

Řekli jsme již, že podle právního názoru doby feudální byla pozemkovou daní státu povinna jen půda nesvobodná neboli poddací, osazená sedláky. Ale i ten názor vyvíjel se znenáhla; trvalo dosti dlouho, než se pojmy: půda poddanská a půda kontribuční kryly. S počátku (můžeme vývoj věci sledovati bezpečně teprv od 14. století) byl právní stav takový, že král jen v případech zcela výjimečných mohl vypsati berni. Na př. jen před korunovací nebo vdával-li dceru. A berní ovšem rozuměla se daň pozemková z poddanských lánů, nikoliv z půdy svobodné. Potřeboval-li král pomoci peněžité v případech jiných, bylo potřebí, aby Čechové, čili, jak se později říkalo, stavové, berni určité výše povolili. Gruntovní páni povolovali tedy daň, vyměřovanou podle počtu poddanských gruntů. Platili ji sami, z vlastního měšce, či rozvrhovali ji na své poddané? Odpověď není zcela na snadě. Pozorujeme sic častěji, že zakládajíce vsi právem německým, si ve smlouvě se sedláky vymiňovali, že poddaný vezme na se případnou berni královskou nebo určitý díl její. Kde však takové smlouvy nebylo, předpokládám, že měl platiti a nepochybně i platil berni gruntovní pán. Znění starých svolení berních není stylisováno tak, jako by platiti měli přímo poddaní. Nýbrž tak, jako by páni povolovali králi část svých důchodů z půdy poddanské. Musíme vzpomenouti, že ourok poddanský placený gruntovnímu pánu v 14.—15. stol., byl poměrně značný, že rovnal se mírně počítanému platu nájemcově a že bylo tedy slušno, aby daně královské byl sedlák ušetřen. Ústava feudální dovolovala však pánovi, aby v případech mimořádné potřeby dostalo se mu ,,pomoci" od jeho poddaných. To byl prostředek, kterého vrchnosti pravděpodobně užily, aby tam, kde nebylo smluv určitých, berni nebo její část svalily na poddaného.

POČÁTKY BERNĚ POZEMKOVÉ.

PLATIL PÁN ČI PODDANÝ?

V století 14. platívalo se berně čtvrt, ale i půl kopy z lánu (tedy 175—350 Kč). Bylo to poměrně mnoho, ale zase málo, uvážíme-li, že daň taková vypsána byla sotva za deset let jednou. V stol. 15. vyžaduje si král již častěji svolení k berni: řekněme

BERNĚ Z LÁNU.

že jednou za 4—5 let. Prameny sic o tak častém rozepsání berně nevědí, ale počítejme s tím, že prameny jsou neúplné. Tu se platí ne již podle lánů, ale podle svatojirského ouroku od poddaných pánům placeného. Požaduje se nejčastěji čtvrtina, jindy polovina ouroku nebo i výjimečně celý úrok. Tedy asi průměrem 7½ až 15, až 30 gr. čes.; někde jako na Kostecku i 1 kopa.

POČÁTEK DANĚ PANSKÉ.

Od počátku stol. 16. vidíme zajímavý obrat. Sněm svoluje (r. 1517) daň ne pouze ze sedláků, ale i z majetku gruntovních pánů. Tu tedy teprv počíná český stavovský člověk přispívati k potřebám státu daní vlastní, kterou můžeme nazvati panskou. Považuje to však vždy za pomoc zcela mimořádnou. Že počátek toho zdanění svobodného majetku v zemi spadá do doby největšího úpadku moci královské, je faktem opravdu zajímavým. Porozumíme mu, tuším, spíše, předpokládáme-li, že i dřív pán platil z lánů poddanských.

DAŇ SELSKÁ A PANSKÁ V 16. ST.

V době habsburské se daň vybírá takřka již každého roku. Berní správa záhy opouští praktický základ její, t. j. jarní poddanský ourok. Vyžaduje si odhad jmění každého poddaného, t. zv. šacuňk, a ze summy odhadní vybírá obyčejně ½ groše z každé kopy. Tedy 0·83%. To se stalo po prvé r. 1517, pak 1522. A systém ten trvá v podstatě do r. 1566, jenže sazba stoupá až na $^6/_5$%. Také daň panská vybírá se podobně a celkem v téže percentuální výši. Je ovšem volno vrchnosti vyžádati si „pomoci“ od poddaného. Ale v těch letech, kdy vybírá se daň ze statků poddanských na základě „šacuňku“ jejich, zakazuje se pánům, chtíti od poddaného zvláštní pomoci nebo obtěžovati jej jakkoli nad stanovenou berní kvotu ze jmění. Soudě podle snesení sněmovních platil pán celkem stejnou kvotu jako poddaný. Spíše více, poněvadž povinen byl i jinými daněmi (na př. z piva nebo rozličnou vojenskou pomocí) a poněvadž poddanský majetek byl odhadnut velmi nízko. Jak věci vypadaly v praxi, bylo by třeba vyšetřit na jednotlivých dominiích. Zdá se, že vrchnosti, jimž vybírání daně příslušelo, užívaly šacuňků i k rozvrhu daní jiných, na př. později

daně domovní. Ale jediný doklad, jejž znám (ze vsi Kojakovic na Třeboňsku k r. 1585), není zcela jasný. Že by proti tištěným a veřejně publikovaným snesením sněmovním o výši berně mohly vrchnosti poddané utiskovati, pochybuji. Hlavní je, že v 16. stol. platí páni přímo vedle poddaných, a jak se zdá, nikoliv méně než poddaní. Významno je, že děje se tak v době, kdy pán měl nárok na berní svobodu a v sousedství států, na př. Uher a Polska, kde vskutku neplatil ani groše. Možno říci hned, že šlechta doby Leopoldovy nebo Karla VI. nikdy by se v dani s poddaným nesrovnala takovou měrou, jako česká šlechta předbělohorská, tolik káraná pro své nevlastenecké sobectví.

ŠACUŇKY K BERNI.

Poddanské šacuňky k berni z Kostecka neznám. Soudím však, že zněly na summu velmi nízkou, že průměrná roční daň z majetku jednotlivého poddaného placená, vydala asi 12—14 gr. čes. Neboť r. 1556 počítá se výtěžek té daně v celé zemi na 26.000 kop čes. při 130.000 poddaných, kdežto výnos nově zavedené daně domovní — po 15 gr. čes. z osedlého — vydal r. 1567 přes 32.000 kop. Pány totiž tížila daň z jmění daleko více než sedláky; proto se po smrti krále Ferdinanda I. postarali, aby se od systému toho upustilo. Ve vývoji našeho bernictví byl to krok zpět. Teprve potom vystoupil poddaný v popředí jako objekt berní. Daň z jmění zrušena sic i pro poddané, ale na její místo zavedena, jak již povědčno, daň ze statků a chalup, tedy daň domovní. Ročně po 10—20 (pravidlem 20) českých groších, t. j. asi našich 30—60 Kč. Tato daň domovní trvá odtud nepřetržitě do války třicetileté. Ku konci 16. stol., za válek v Uhřích, přistupuje k ní berně nová, větší: roční příspěvek každého poddaného 36 grošů až 1 kopy gr. čes. Průměrem platí v té době poddaný celkem něco přes 2 kopy míšenské (přes 150 Kč ročně). Vrchnost však platí zase z vlastního měšce za každého poddaného tolikéž, někdy i více, co poddaný sám, vyjímaje daň domovní. Stav tento trvá až do války třicetileté.

DAŇ DOMOVNÍ.

Celkem vidíme, že berní povinnost poddaného v 16. stol. byla poměrně neveliká: až do let devadesátých nanejvýš 50—60 Kč,

KOLIK PLATIL PODDANÝ.

teprv od konce století až do povstání vzrostla (s jedinkou výjimkou r. 1610 a 1611) na summu nanejvýše 225 Kč do roka. Poddaným však rozuměl se každý, kdo měl podíl na rustikálu, velký sedlák stejně jako čtyřkorcový chalupník. Poněvadž snesení sněmovní nařizovala, že měl při berni „bohatší chudého zastoupiti", není pochyby, že jednotlivé vrchnosti summu berně zemské, na panství jejich podle počtu osedlých připadající, rozvrhovaly samy na osedlé podle mohovitosti jejich. To tím spíše, že ku konci stol. 16. se poroučelo, že i čeledínové a podruhové mají sedláku v berni vypomoci. Tak můžeme, tuším, berní břímě celolánového sedláka kosteckého v době předbělohorské odhadnouti asi na 350 Kč ročně. Rozličné daně nepřímé a roboty zemské (přípřeže a ubytování) v tom ovšem nejsou započteny, ale ty v té době nemohly poddaného příliš obtěžovati. Nepočítám také s nedbalým a neúplným placením daně, jež bylo stinnou stránkou stavovského bernictví.

Pak přišla válka třicetiletá se svými zcela mimořádnými nároky. V letech odboje r. 1618—20 zavedeny byly daně před tím v zemi naší nikdy neslýchané. Třeba pak i tu vyznati (proti nespravedlivým obviňováním opak tvrdícím), že rebellující stavové také na své, nikoliv jen na městské a selské měšce myslili. Na př. 6% daň z jmění r. 1619. Ale od té chvíle, co noví stavové s rokem 1627 ujali se zase starého práva svého povolovati berně, ocitáme se v době jiných názorů na práva a postavení poddaného. Sněm z r. 1627 ukládá každému poddanému roční daň 6 zl. 20 kr. (380 Kč), každému gruntovnímu pánu z každého poddaného toliko — 20 kr.

NOVÍ STAVOVÉ.

Tolik — mimo snad léta 1619 a 1620 — nebylo uloženo na poddaného ještě nikdy. A některá léta následující sazbu ještě zvýšila. To ovšem byla doba mimořádná, doba hrozné války, zápasu na život a na smrt. R. 1642 vypisuje se na př. na osedlého 7 zl. (420 Kč) a k tomu ještě asi dva korce obilí. Země byla brzo válkou tak zničena, že panstvu nezbylo než zase děliti se se sedlákem o kontribuci. Tak r. 1642 a 1644 platí se z poddaného (mimo

BERNĚ VE VÁLCE TŘICETILETÉ.

obilí) po 14 a 12 zl., polovic sedlák, polovic vrchnost. To znamenalo, že sedlák měl platiti (s obilím) ročně 540 až 600 Kč. Spíše více, poněvadž obilí bylo drahé. Konečně peněz nebylo lze od poddaného dosáhnouti; i uložen mu jako daň hlavní desátý mandel ze všeho obilí. Tedy desátek v naturaliích. Jako v dobách a státech s primitivní kulturou zemědělskou.

ODSVĚDČENÍ OSEDLÝCH.

Ale tolik, co se žádalo, sedlák vskutku neplatil. Čtenář, který pročetl pozorněji prvý díl této knihy, vzpomene si, jak dominia dovedla zvýšeným břemenům berním se vyhnouti. Dávala si „odsvědčiti" (srv. díl I., str. 28) vypálené nebo opuštěné grunty, násobíc ovšem skutečný počet jejich dvěma nebo třema, a tak přiznávala k berni menší a menší počet poddaných. Na Kostecku přiznali r. 1639 251 poddaných, po Banérově vpádu již jen 39, později 12, 6, konečně r. 1649 již jen tři. R. 1642 přiznala všechna panství kraje boleslavského (po odečtení těch, na nichž byli položeni vojáci) sotva ke 300 osedlých. A v kraji tom bylo před válkou přes 13.000 osedlých! Jak vidno, mohli si v Praze rozepisovati na sedláka, co chtěli — berní pokladna dostala přece jen summu nepatrnou. O to, aby poddaný platil víc, starali se soldati, naši i švédští.

BERNÍ ROLLA.

Tyto zvláštní poměry přiměly vládu a stavy, že se po válce vzchopili k radikální nápravě. Sněm z r. 1652 se usnesl poříditi pořádný katastr všeho rustikálu v království. O něm promluvili jsme podrobněji v kapitole druhé. Berní rulla zjistila, že je v celém království (bez Kladska a Chebska) 64.210 městských sousedů a sedláků, 34.827 chalupníků a 23.775 domkářů čili zahradníků. Dohromady 122.812 poddaných. Před válkou třicetiletou bylo v Čechách počítáno na 150.000 poddaných, ovšem bez měšťanů měst královských a bez svobodníků. Katastr z r. 1603 zná na 145.000 selských poddaných. S měšťany měst k berni se přímo přiznávajících a 272 svobodníky vydá vše na 158.000 jednotek. Tedy asi 35.000 poddanských a městských gruntů čili 22% bylo

POČET PODDANÝCH R. 1654 A R. 1603.

pohlceno válkou. Ležely ladem pusty nebo vypáleny; část ovšem připojena ke gruntům zachovalým nebo k dominikálu, část byla vzdělávána sousedy „na třetinu".

CELÝ OSEDLÝ.

Před válkou třicetiletou platila se berně podle skutečného počtu poddaných bez ohledu na to, jde-li o sedláka nebo domkáře. Berní správa tomuto způsobu nepřála. Chtěla, aby v Čechách, jako v zemích sousedních zaveden byl zase systém lánový. T. j. aby se řeklo: poddaný, který má 60 korců polí osevu, je celým neboli normálním „osedlým"; co se na sněmu na jednoho osedlého daně vypíše, zaplatí sám. Je-li na př. na některém panství 12.000 korců polí rustikálních, rozdělí se počet ten šedesáti. Vyjde 200 celých osedlých; panství zaplatí tedy dvěstěkrát tolik, kolik právě na jednoho sedláka bylo uloženo. Rozděliti tuto summu mezi poddané podle skutečné velikosti jejich gruntů je věcí vrchnosti.

Zavedení tohoto systému nařídil sněm z r. 1627. Zdá se, že to vedlo jen k tomu, že vrchnosti ve svých přiznáních počet svých poddaných víc než náležitě zredukovaly. R. 1630 nařízeno přísně něco zcela jiného: každý musí přiznat aspoň tolik poddaných, kolik měl statek jeho r. 1615. Tenkrát (před koupí Vyššího Pole) přiznávala Kost 504 poddaných. Kdyby však měla přiznati, kolik 60korcových osedlostí vydá její rustikál, dospěla by podle součtu berní rolle (15.433 korců rustikálu) k 257 celým osedlým. Takový byl rozdíl starého a nového počítání. Každý pozná, že starý systém byl pro berní pokladnu výhodnější a nepříznivější pro poddané. Přes to bylo v l. 1654—1655 usneseno vyšetřit na základě berní rolly počet „celých" osedlých a ten učiniti základem zdanění selské půdy. A jen o zdanění této půdy běželo; poddanská půda byla již výhradně půdou kontribuční. Zcela neslýchanou by byla v té době myšlenka, že by měli páni podat přiznání o svém svobodném majetku, jako se stalo před 120 lety.

STARÉ A NOVÉ POČÍTÁNÍ.

Šlo tedy o to, zjistiti počet celých osedlých. Ale tu se naskytla těžká otázka, jak definovati „celého" neboli normálního osedlého? Komise revisitační a nejvyšší berníci zemští, kteří o tom

od r. 1654 dlouho pracovali, zamítli především rozhodně projekt z r. 1627, aby totiž každých 60 korců polí podle výsevku pražské míry bylo považováno za jednu „usedlost". Neboť, pravili, jsou pole úrodná a neúrodná, jsou pole, jež potřebují mnoho osevu a zase pole, jež vydají více užitku při menším osevu. Ale hlavní rozdíl, na nějž komise ukazovala znovu a znovu, záležel v tvrzení: sedlák osedlý v kraji je na tom mnohem hůř než sedlák v horách a lesích. To slyšíme nikoliv bez velkého podivu. Vyslechneme zajisté pozorně odůvodnění této věty, věty velmi důležité. Neboť ona je základem berního hodnocení poddanské půdy v naší vlasti až do r. 1748, ano působí ještě podstatně na nový katastr tereziánský.

O DEFINICI CELÉHO OSEDLÉHO.

Poddaný, vykládala komise, osedlý na př. v bechyňském kraji v horách pohraničních má vedle orby větší chov dobytka, vydělává si předením příze, zejména však formanstvím (dovozem soli, vína, železa, síry, smoly, kolomaze) a provozuje všelijaký obchod. Jiný si pomáhá děláním prken, šindele, dřevěného nádobí, pálením uhlí. Poddaný má v těchto končinách krátce více příležitosti dostati do rukou hotové peníze a vůbec snáze se vyživiti. Je to tedy větší chov dobytka, podmíněný větší plochou luk a a pastvin, formanství, obchod, domácí průmysl a výdělek v lesích, na nichž zakládá se lepší situace poddaného, osedlého v lesnatém horském, zejména pohraničním kraji. Naproti tomu sedlák v kraji podle výkladu komise po výtce polaří. Třeba měl větší statek, má zase větší vydání na čeleď, dělníky, potah, budovy, nářadí, má nedostatek dříví stavebního a dříví na otop. Je-li postižen živelní pohromou nebo neúrodou, nemůže se zotaviti, poněvadž nemá příležitosti (odříznut jsa od obchodu a zbaven povoznického výdělku) vydělati si hotové peníze.

ROZDÍL HOR A KRAJE.

Výklad tento osvětluje velmi zajímavě starodávné hospodářské poměry v zemi naší či spíše starodávné názory o nich. Naše zkušenost novodobá rozpakuje se sic věřiti, i když slyšela odůvodnění komise, ale musí přece vzdáti se zkušenosti 17. století. Máme-li plně porozuměti, musíme, tuším, vzpomenouti poměrně nedokonalé

ZAJÍMAVOST JEHO.

a jistě i málo přičinlivé tehdejší selské techniky zemědělské. Uslyšíme také, jak na statku šedesátikorcovém bylo do roka oseto průměrně jen 25 až 30 korců.

NESTEJNOST LÁNŮ.

Komise také zavrhla myšlenku, aby se „usedlost" určila podle rozdělení vesnic v lány. Lány, pravila, jsou velmi nestejné: 60, 50, 40 korců v kraji, 40, 30, ano prý i 15 v horách. Také zamítla návrh říditi se urbáři. Jednak prý by bylo nebezpečí, že by předloženy byly k berním odhadům urbáře podezřelé, jednak je jisto, že na př. 50 celých sedláků (potažníků) jednoho urbáře neboli jednoho panství žije v lepších poměrech hospodářských a výdělkových, než 100 sedláků jiného urbáře.

JAK POČÍTAT CELÉHO OSEDLÉHO.

Na čem tedy konečně zůstalo? Na tom: komise vyhlásila především, že obecně platnou definici „celého usedlého" vůbec stanoviti nelze. A druhá vedoucí zásada dostavila se pak takřka sama sebou: třeba vyšetřiti celou usedlost od panství k panství, předem podle polohy jeho, t. j. hlavně, zda leží v kraji nebo v horách, pak podle příležitosti místní k výdělku nezemědělskému, ve vsích konečně se zřetelem k tomu, zda většina osedlých je mohovitá a jen menšina chudá, nebo zda ves vesměs se skládá z chudších poddaných. V prvém případě může býti odhad vyšší, protože bohatší může chudšímu pomoci; v druhém nižší. Sedlák s nemnoha korci polí nebo i chalupník, má-li vedlejší výdělek, budiž počítán za celého osedlého. Malé sedláky bez výdělku lze kalkulovati dva za jednoho nebo tři za dva osedlé. Chalupníky, to jest takové poddané, kteří nerobotují potahem a mají od 12 do 7 korců polí, jest pravidlem čtyry počítati za jednoho celého osedlého. Domkáři, t. j. ti, kteří mají méně než 6 korců polí, budou počítáni 8, někde i 16 za celého osedlého. Má-li však domkář třeba jen dva korce polí a k tomu řemeslo nebo jinou výživu, buď položen za chalupníka.

Podle tohoto programu, v lednu r. 1656 místodržitelům předloženého (ale již na jaře r. 1655 provedeného), byly vskutku údaje berní rolle přepočítány na „celé osedlé". To byla tak zvaná

POHLED NA SOBOTKU A HUMPRECHT
(ze skizzáře Jos. Manesa)

BERNÍ ROLLA A REVISITACE.

„revisitace". Třeba totiž rozeznávat mezi zhotovením berní rolle a mezi výpočtem berních osedlých. Hlavní je, že obě tyto operace, časově jen rok až půldruhého roku od sebe vzdálené, byly neseny nestejnými principy. Berní rolle zjišťovala počet sousedů a sedláků, dále chalupníků, konečně zahradníků bez polí. Při tom byl za sedláka (souseda) počítán každý osedlý, měl-li aspoň 30 korců osevu (tedy 80korcový a 30korcový sedlák nebyl zvlášť rozeznáván nikterak) a osíval-li vskutku přes polovici svých polí. V praxi to, tuším, záleželo od dat poskytnutých vrchnostenským úřadem. Tomu byl sedlákem poddaný robotující potahem. Tak ostatek sedláka definoval i sněm z r. 1652.

STARÁ A NOVÁ KALKULACE.

Program, datovaný 11. ledna 1656, jejž znám z opisu v zemském archivu, týká se však otázky, jak z počtu sedláků (sousedů), chalupníků a zahradníků berní rollou zjištěného odvodit počet „celých", t. j. vlastně berních usedlých. „Usedlý" je tu pojmem již abstraktním, berně technickou pomůckou. Jak odpověď komise v té příčině zněla, jsme slyšeli. Možno dodati jen, že v královských městech kalkulován byl každý soused, t. j. člen obce městské (mající tedy na př. právo várečné), za dva berní osedlé. Tak jednoduše a krátce vyhověno potřebě vyššího zdanění městských živností v rámci agrární berní ústavy. V královských městech nalezeno 2740 sousedů. Ti vydali tedy 5480 osedlých. V samotných městech Pražských vypočítala revisitace 1417 (vlastně 1482) osedlých. Číslo to vzrostlo do r. 1668 na 1439. Praha sama vydala tedy skoro za čtvrtinu měst královských. V městech královských pokoušely se o výpočet celých osedlých již během let 1653 a 1654 komise visitační přímo. Prahu odhadly na 1735 osedlých. F. A. Slavík uvedl příkladem dva zajímavé odhady jejich z měst Čáslavě a Kutné Hory. Ale revisitační komise provedla, jak za to mám, novou kalkulaci na základech jednotných.

Podle zásad v citovaném zdání komise vyložených byl vskutku z dat berní rolle zhotoven výpočet jednotlivých „osedlých" po panstvích, krajích a konečně v celé zemi. Ze 122.812 poddanských

POČET CELÝCH OSEDLÝCH V ZEMI.

a městských míst, spočtených berní rollou v Čechách (bez Chebska a Kladska), povstalo tak na 78.000 celých osedlých. „Revisitace" nebo kalkulace ta je pravidlem mechanická, podle hlavní zásady: 4 chalupníci (nebo 8 domkářů) rovnají se jednomu celému osedlému a každý sedlák, vrchností za sedláka udaný, je celý osedlý. Ostatní body programu byly provedeny, jak se zdá, jen příležitostně a v podstatě tak podle oka. Jak pomalu razí si pokrok v oboru státní správy cestu! Mechanické, křiklavě nespravedlivé dělítko středověké sic odmítnuto, ale požadavek individuálního hodnocení zdanitelných objektů prováděly v praxi ruce hrubé a nepozorné.

JAK POČÍTÁNO NA KOSTECKU.

Tak aspoň jeví se počítání celých osedlých na panství kosteckém. Ve Vesci na př. berní rolla uvádí 7 osedlých a 4 chalupníky. Kalkulace je: 8¼ osedlých. Je to přesně podle schematu: sedláci a chalupníci vydají 8 osedlých, dva domkáři jsou počteni za čtvrt osedlého. Ale dva sedláci půllánoví (po 30 korcích polí) jsou počítáni za celé osedlé, zrovna tak, jako dva sedláci lánoví z čís. 1 a 3. Podobně v Nepřívěci (7 s., 1 ch., 3 d.) 7⅝ osedl., v Stéblovicích (4 s., 2 ch.) 4½ osedl., v Oseku (8 s., 5 ch., 5 d.) 8⅞ os. Dvě pusté chalupy a čtyry pusté domky se nečítaly. V Trní 3 sedláci, tedy tři osedlí. Že každý trnský sedlák má skoro třikrát tolik rolí, co půlláník vesecký, bylo ignorováno. V Dolním Bousově by mělo být podle schematu přes 20 os., je však jen 17⅞. Za to v Sobotce, zdá se, že revisitace řídí se programem cele: uvádí tam 18 sousedů (z těch pět, kteří vůbec polí neměli, ale pro handle za skutečné osedlé jsou počítáni) a 7 chalupníků, většinou vlastně domkářů, živících se částečně řemeslem. Ti všichni jsou kalkulováni za 20⅜ osedlého. Ale 54 domkářů bez polí, vesměs řemeslníků, je počítáno jen za 3⅜ osedlého, tedy 16 za jednoho. Zrovna tak vysoko jako řemeslná Sobotka odhadnuty celé agrární Markvartice: na 23¾ osedlého. Bylo tu 22 sedláků, 5 chalupníků, 4 domkáři. Města poddanská v celé zemi odhadnuta byla na 3722 osedlých.

JAK V SOBOTCE.

Touto metodou dospělo se na Kostecku, ještě bohatém pustými grunty, ke 308¾ selských „osedlostí" neboli berních usedlých.

JEDEN OSEDLÝ NA 47 KORCŮ.

Podle toho, jak se pusté grunty osazovaly novými hospodáři, připočítávaly se nové jednotky berní. R. 1658 jich bylo na Kostecku již $316^5/_8$, tolikéž ještě r. 1664, později však více. K r. 1682 dokonce $328^3/_{16}$ osedlých. Dělíme-li kostecký rustikál, v berní rolli vyčtený, číslem 317 osedlých, shledáme, že kol r. 1660 jednu berní jednotku tvořilo průměrem 48 korců polí.

ÚSILÍ O NOVÝ KATASTR.

Celkové výsledky revisitace ohlášeny byly, tuším, v únoru r. 1656. V té době bylo v celé zemi k berni povinno 78.444 celých osedlých (počítaje v to však i královská města a svobodníky), do r. 1669 vzrostl ten počet na 83.487 osedlých. Číslo celkové bylo v stálém pohybu: nejen pro přírostky osedlých, ale i pro odpisy pohořelých, potlučených nebo těch, kteří, naříkajíce na velkou „usedlost", zahrnovali úřad prosbami o snížení břemene berního. Výsledky rekalkulace neuspokojovaly; brzo se pomýšlelo na nový, dokonalejší, spolehlivější katastr. Nemohu zde jíti do podrobností. K tomu bude potřebí práce zvláštní, k níž, jak doufám, učinil jsem těmito výklady průpravu podstatnou (a již jsem po čtyrech letech, v r. 1915, vydal sám pod nadpisem „České katastry"). Neboť o těchto věcech bylo v naší literatuře pověděno dosud velmi málo, a i to je pravidlem nesprávné nebo zmatené. Důležito je, že r. 1683 (po pokusech, zavésti daň z každého korce poddané půdy 12 kr. do roka a z každé krávy tolikéž) došlo k nové kalkulaci usedlosti v Čechách. Stalo se to na tom základě, že zvolen pro každý kraj minimální divisor. T. j. číslo, které vyjadřovalo, kolik korců polí nejméně může býti počítáno na jednoho celého (berního) usedlého. Vedle toho zvoleny pro jednotlivá panství v kraji ležící divisory zvláštní, v některých případech kryjící se s minimálním divisorem krajským, častěji však větší. Pole ladem ležící počítána byla za polovic.

KALKULACE Z R. 1683.

Pro kraj boleslavský na př. zvolen divisor 47. To znamenalo, že se tu výnos půdy a poměry výdělkové hodnotí tak, že již 47 korců polí mohlo býti považováno za jednu berní jednotku. V Kouřimsku však byl divisor 66¾ korce. Zde tedy teprv sedlák, který měl přes

KRAJŠTÍ DIVISOŘI.

66 korců, mohl býti považován za celého osedlého. Za to kraje jihočeské měly vesměs menšího divisora než Boleslavsko (43¾—46). Je to důkaz, že český jih jevil se našim předkům zámožnějším než český sever. S výjimkou jediného Litoměřicka. V Litoměřicku byl divisor 38½, v Loketsku dokonce 34. Tu měli býti poddaní zdaněni nejvýše — seděli patrně nejvíc v průmyslových horách a lesích, a k tomu na hranicích.

DIVISOŘI NA PANSTVÍCH.

V Boleslavsku byl tedy divisor 47 — a ten také přiřknut Kostecku. Tedy divisor nejmenší, nejnepříznivější. Stejného dělitele dostala panství liberecké, semilské, rohozecké, hruboskalské — vesměs panství „v horách" ležící. Ale sedláci na panství benáteckém, s nejlepší půdou, měli dělitele 90! Teprv 90korcový sedlák byl celým poddaným! Na panství doubravickém byl dělitel 61, na lysském 67¼, na mělnickém 83½, na vrutickém 90 — tedy dvakrát tolik měl býti zatížen kostský sedlák na své prostřední půdě, co sedlák z Vruticka nebo Benátecka! Tak daleko šlo ono rozeznávání výhod horské krajiny od úrodné roviny v středu země. Zde již těžko dovedeme ty křiklavé rozdíly pochopiti. K tomu přistoupila podivná okolnost jiná. Malé panství mladějovské, těsně u Kosti

NÁPADNÉ ROZDÍLY KRAJE A HOR.

ležící, mělo dělitele 90, Staré Hrady, také v sousedství, 58, Kosmonosy (ovšem víc v kraji ležící) 51½. Nemohu jíti za těmito postřehy podrobněji, ale zdá se mi, že nová kalkulace z r. 1683 stanovila v podstatě divisory již existující, t. j. že nechtěla se příliš vzdáliti, leč v případech naléhavých, od počtu berních osedlých na jednotlivých panstvích již od r. 1654 obvyklého. V celku však rekalkulace přece přivodila podstatné zmenšení berních jednotek v zemi. A to asi na 58.000. V kraji boleslavském s 6225 z r. 1669 asi na 4650. Ale Kost toho zmírnění účastna nebyla nebo jen měrou nepatrnou. Od r. 1683 je její berní povinnost ustálena na $324^{1}/_{8}$ berních jednotek neboli celých usedlých.

VÝKLAD KALKULACE Z R. 1683.

„Osedlost" jednotlivých osad ve vnitru panství vypočítána r. 1683 zcela mechanicky podle dělitele 47. Dolní Bousov měl na př. v berní rolli 1348 korců polí. To děleno 47, vydalo $28^{12}/_{47}$; počí-

tání úřední stanoví usedlost bousovskou na $28^1/_{16}$. Osek měl míti podle nového rozpočtu berních osedlých $10^1/_{16}$, Vesec $8^1/_{16}$, Markvartice $19^7/_{16}$ atd. Sobotka uznána jen za $8^7/_{16}$ osedlých. Tedy měřena také podle plochy orných polí. V Sobotce byla změna nejnápadnější. Nová kalkulace patrně již pustila cele s mysli zřetel k výdělku obchodnímu a průmyslovému (mimo snad rozdílné hodnocení krajů) a dělila daň na základě pouze agrárním. Byl to krok zpět. Vykládal bych jej tak, že kalkulace z r. 1655 počítala ještě stále s výdělkovými poměry, jak byly v zemi před válkou třicetiletou a namnoze i za války. Že měla na mysli města i městečka poddanská kvetoucí řemeslem a obchodem, že věřila, že staré zlaté časy se rychle vrátí. Hospodářský úpadek po válce nastalý zastihl však především města, jež nebyla s to, aby platila zvýšené podíly berní r. 1654 jim přikázané. V nápravě z r. 1683, jež v celku je přiznáním, že celá země měla berničně býti hodnocena jako hospodářský obvod skoro veskrze agrární, se šlo však daleko. Města Pražská na př., jež byla r. 1655 odhadnuta na 1735 osedlých, klesla r. 1683 (se všemi právy vedlejšími) na 907! Kvota osedlých v Ml. Boleslavi, městě královském, snížena se 132 na 82½ (a podobně v Nymburce), a město poddanské jako Sobotka taxováno prostě jako obyčejná vesnice. Vůbec klesla města královská při rekalkulaci z r. 1683 s 5480 osedlých na 3425 osedlých.

ÚPADEK MĚST

Ale usedlost, kterou vypočetl zemský katastr na jednotlivé osady určitého panství, nestala se vskutku podkladem míry berní. V mezích dominia repartovala si obec poddanská nebo někde vrchnostenský úřad kontribuci podle vlastního uznání. Nejčastěji asi na základě repartičního klíče na panství ode dávna obvyklého. Na Kostecku bylo po celou dobu černínskou základem všech repartic rozdělení rustikálu v lány. Jenom město Sobotka bylo hodnoceno jiným způsobem, t. j. výše. Po vydání berní rolle z r. 1654 nesla Sobotka vší poddanské kontribuce 14·16%, ostatní rustikál 85·84%. To znamenalo, že Sobotka převzala z okrouhlých 317

REPARTICE DOMÁCÍ.

usedlostí asi 45; ostatní rustikál 272. Zde vidíme, jak i domácí repartice po válce třicetileté setrvávala při vysokém odhadu městských výdělků. Ale odhad byl čím dál tím více za skutečností. Již r. 1662 se Sobotka brání; tvrdí, že tolik platiti nemůže. Brzo přiznává jí domácí repartice jen 28 osedlých. To bylo z $324^1/_8$ všech osedlých již jenom 8·6%. Ale i to zdálo se mnoho. Sobotečtí stěžovali si v Praze. R. 1709 platí z 27½ osedlých, r. 1710 z $20^1/_{16}$. Toho roku totiž město z části vyhořelo. Tak se stalo, že r. 1712 oboustrannou dohodou stanovena sobotecká usedlost na 15. Tedy na 4·6%. Co setřáslo s beder svých město, musili převzíti ovšem sedláci. Víme, že selských lánů r. 1684 bylo $221^3/_8$. K tomu třeba přičísti 10½ lánů, ze kterých nesla selskou kontribuci vrchnost. Tedy celkem $231^7/_8$ lánů. V letech kol r. 1658, kdy panství bylo šacováno za okrouhle 317 osedlých, připadlo, po odečtení 45 osedlých soboteckých, na jeden lán 1·17 čili $1^1/_6$ usedlosti.

OSEDLOST SOBOTKY.

Poměry zhoršily se od té doby, co snížena byla usedlost Sobotky na 28 a stoupla celková osedlost panství. A ještě více od r. 1712, kdy Sobotka klesla na 15: tenkrát na rustikál bez Sobotky připadlo $309^1/_8$ osedlých. Repartice na lány dála se tak, že nečítáno již $231^7/_8$ lánů jako r. 1684, nýbrž $243^5/_{16}$. Do lánů přičteny totiž i poddanské mlýny, třebas měly jen pár korců půdy, a lánovou měrou odhadnuti všichni podsedci a chalupníci na obci. V Dol. Bousově na př. 18 chalup na obci odhadnuto za $2^5/_8$ lánu. Tím se stalo, že na lán dostalo se 1·25 berního osedlého. Zdá se, že i dříve byly drobné chalupy přibrány k pomoci a že tedy nesl celolánový sedlák v l. 1655 až asi 1712 nemnoho přes jednu osedlost a v l. asi 1712 až 1747 jednu a čtvrt berní osedlosti. Půllán rovnal se tedy potom $^5/_8$ jedné osedlosti, čtvrt lánu $^5/_{16}$, třičtvrtilán $^{15}/_{16}$ osedlého. Osek na př. měl 7¾ lánů, i platil za 9·58 osedlých. Vesec $5^{27}/_{32}$ lánů; nesl tedy 7·30 berní osedlosti.

CO PŘIPADLO BERNĚ NA LÁN.

Od r. 1683 počínaje mělo panství kostecké ze všech dominií v kraji boleslavském ležících nejvyšší usedlost. Hrubá Skála, poddanými bohatší, měla jen $224^7/_{16}$ osedlých, Liberec 172, Fridland

OSEDLOST KOSTECKÁ V KRAJI NEJVĚTŠÍ.

284. R. 1656 panství skalské a liberecké Kost ještě převyšovalo. Kterak se stalo, že Kost, jež neměla v kraji nejvíce poddaných, dostala se na prvé místo, vyžadovalo by zvláštního studia u panství jiných, v srovnání zúčastněných. Vím jen, že r. 1678 bylo panství skalskému najednou odepsáno 101 11/16 osedlých. Panství s tak velkou berní povinností, jako mělo Kostecko, nebylo v Čechách jistě ani třicet. Mezi českými dominiemi bylo největší panství krumlovské (r. 1615 přes 4000 poddaných, r. 1771 1171 berních osedlých), pak královské panství pardubické (přes tisíc berních osedlých), pak Třeboň, Hluboká, Poděbrady, Litomyšl (r. 1771 503 berních os.), Nové Hrady, Opočno, Černý Kostelec, Chotěšov, Horšův Týn (403 os.). Jediné panství třeboňské platilo více daní přímých než všechna města pražská, r. 1771 pouze na 648 osedlých počítaná. Tak rapidně dolů šlo to s našimi městy od války třicetileté, tak soustřeďovalo se čím dál tím víc břímě státních daní na ubohého sedláka. Po úpravě z r. 1683 platila svobodná města, nečítáme-li jejich poddané, pouze 6·2% vší vojenské kontribuce v království (s poddanými svými 10·7%); svobodníci a manové platili 0·5% — ostatek, tedy přes 93%, připadl na sedláky a městečka poddanská.

PRAHA A TŘEBOŇ.

Bude nepochybně poučno všimnout si i toho, jak který stav počtem svých poddaných v berni participoval. Poddaní stavu panského platili 64·9% kontribuce, stavu rytířského 5·7%, duchovenstva 13·3%, královská panství 4·8%. Nejpozoruhodnější je tu naprostá převaha stavu panského a bezvýznamnost podílu rytířstva. Kde byly ty časy, kdy, v polovici 16. stol., jmění stavu vladyckého bylo odhadováno výše než stavu panského a kdy svobodná města s poddanými svými nesla třetinu nákladů zemských! Data moje týkají se r. 1691, kdy v zemi bylo počítáno (patrně bez Chebska a Kladska) 58.345 berních osedlých.

STAVOVÉ A MAJETEK POZEMKOVÝ.

DRUHY BERNÍ.

Berní systém český v prvním století po válce třicetileté byl velmi komplikovaný. Hlavní berní byla vojenská kontribuce čili t. zv. ordinarium militare, výhradně od poddaných hražená.

V účtech kostecké kontribuce z doby kol r. 1660 rozlišuje se tato berně, zvaná „měsíční" — patrně se vypisovala i odváděla měsíčně — od kontribuce „sněmovní" neboli od „berně zemské", požadavky menší a čtvrtletně rozpisované. Prvá odvádí se krajským hejtmanům, druhá přímo do Prahy. Rozdělení berní v „aerarium" (t. j. na potřeby celostátní) a „provinciale" (zemská daň) již tu tedy postihujeme. Polovici kontribuce zemské nese spolu vrchnost, jak se zdá, dobrovolně; r. 1662 prohlašuje, že dále polovici platiti nebude. Soudím, že pod souhrnným pojmenováním „berně zemské" zahrnuty jsou sněmem povolené summy zvláštní, jež slují někdy „sbírkou peněžitou" nebo „hlavní sbírkou" a k nimž náleží později summy svolené „k svobodné disposici" královĕ (quantum camerale). Vláda žádala čím dále tím častěji od stavů zemských, aby k mimořádným potřebám přispěli z vlastního měšce. Od konce 17. stol. daň panská, jakožto „extraordinarium militare", je zjevem téměř pravidelným. Je značně menší než kontribuce selská. Pravidlem čtvrtina až třetina její, zřídka přes polovici. Tak účty kontribuční z let okolo r. 1700 rozeznávají 1. řádnou daň vojenskou, 2. mimořádnou (panskou), 3. zemská vydání. Ale vedle toho pravidlem sbírky zvláštní na stavení rekrutů a rimont (vojanských koní). Často ještě zvlášť „komorní svolení", nebo „na fortifikace", nebo „na král. nevěstu portugalskou", „na královskou nevěstu ze Španěl". To byla zvláštní povolení svatebního daru císaři nebo synu jeho. Každá z těchto daní byla účtována zvlášť a vybírána ve zvláštních terminech. K tomu přistupovaly položky na ubytování vojska a marše vojenské, nestejně veliké po jednotlivých krajích a panstvích. Byly částečně hrazeny poddanému. V účtech kontribučních vystupují v summách peněžitých po srážce bonifikací.

SLOŽITOST ČESKÉHO BERNICTVÍ.

Konečně se vybíraly nevelíké přirážky k vojenské kontribuci, jež měly krýti náklady spojené s vybíráním a spravováním berně. Z toho původně jistá kvota slušela krajským hejtmanům na úřední plat jejich, na kancelář krajských poslů, na exekuce, ale také na celou řadu potřeb s kontribucí málo nebo nic souvisících. R. 1658

PŘIRÁŽKY NA SPRÁVU BERNÍ.

na př. platí panství kostecké z peněz kontribučních služby hejtmanům krajským 26 zl. 14 kr., za oběd jednomu krajskému hejtmanu v Sobotce, jsouc naschvál pro něj strojeno i za obrok 6 zl. 39 kr. (390 Kč!), po druhé za oběd 2 zl. 17 kr. Menší položky na dary krajskému hejtmanu vydají skoro 42 zl. Dále jsou v účtech pravidelným zjevem vydání na posly krajské, kteří na panství donášeli úřední výnosy, odměny výběrčímu berně a účetnímu kontribučnímu. Tento skládal počet celé obci poddanské zastoupené delegáty města Sobotky a rychtáři a konšely z vesnic jednou do roka na soboteckém rathouze a to pravidlem v přítomnosti dvou rytířských osob na panství osedlých a panských úředníků. Při tom se ovšem něco vypilo na účet kontribuce. Ve výkazech vydání peněz kontribučních najdeme i útraty za popravu jednoho zločince v Sobotce. I vydání spojená s panským hospodářstvím kosteckým, jež sem jistě nenáležela. Někdy se platí na marše vojenské přímo z kontribučních peněz kosteckých. Drobná vydání na vojáky, poslané na exekuci, t. j. násilné vymáhání restů kontribučních, jsou dosti častá.

ÚČTOVÁNÍ BERNĚ.

Berně sněmovní vztahovala se pravidlem i na obyvatelstvo neusedlé. Tedy na podruhy a čeleď, snad i baráčníky bez polí. R. 1694 činí berní podíl neosedlých na panství kosteckém 13·18%. Vybírání a účtování kontribucí nenáleží již ku konci 17. stol. svobodně volenému účetnímu, nýbrž kosteckému úřadu vrchnostenskému. V prvé polovici 18. stol. podléhá čím dál tím pečlivější kontrole krajského úřadu. Jeho úkolem je vyšetřiti, zda domácími reparticemi na panstvích nebyl nikdo zkrácen a užiti všech prostředků, aby nevyskytovaly se nedoplatky. Vojenská exekuce, pro vymáhání restů dříve obvyklá, ustoupila tou dobou již jiným, lidštějším methodám. Každý poddaný má tenkrát již svou berní knížku, v níž jeho výroční povinnost i jeho splátky musí býti vedeny v evidenci.

PODÍL NEOSEDLÝCH.

To vše, co jsem tu vyložil, pověděno bylo vlastně úvodem. Vzrostl sic ten úvod povážlivě, ale nemohl jsem ho ani sobě ani

čtenáři odepříti, chtěje, abychom trochu porozuměli, jak to bylo vlastně se selskou kontribucí. Nyní jde o to, abych pověděl, kolik vskutku poddaní platili.

VÝPOČET SELSKÉ BERNĚ.

Tu záleželo všechno na snesení stavovského sněmu, t. j. na tom, jakou roční kvotu povolil z jednoho berního osedlého. O tom však by bylo dosti nesnadno se poučiti. Bylo by sice možno s nemalou prací prostudovati snesení sněmů zemských od r. 1655 počínaje, ale k bezpečnému a přesnému výsledku dospělo by se pro složitost selské berně sotva. Na štěstí našel jsem v archivu hotový elaborát: úřední výpočet roční dávky kontribuční z jednoho kosteckého sedláka od r. 1655 do r. 1734, eventuelně 1736. Byl pořízen tenkrát, když vrchnost kostecká byla r. 1734 odsouzena nahradit poddaným, oč je zkrátila v kontribuci (srv. výše str. 39).

MŮJ HLAVNÍ PRAMEN.

Je tu vzato v počet všechno, co jeden berní osedlý na Kostecku za ta léta zaplatil. Dnes by se toho nedopočítal nikdo. Summa toho, co zaplatil osedlý v udané době kontribuce vlastní (náš seznam ji označuje slovy: contribucionale, camerale a svobodná svolení zemská), činí 2105 zl. 15 kr. S vedlejšími vydáními na rekruty, koně, marše, vojenské byty a odměny činí to 2413 zl. 7 kr. Všechna tato vedlejší vydání, v jednotlivých krajích ovšem nestejná, obsáhla tedy od r. 1655 do r. 1734 12½% celkové kontribuce. Poznamenávám, že jiný „summární extrakt", také z archivu jindřichohradeckého pocházející a registrátorem král. vrchního berního úřadu, Václavem Fr. Teplým r. 1728 podepsaný, udává o selské kontribuci v l. 1655 až 1728 data jiná, víc nebo méně odlišná od podrobnějšího výpočtu z r. 1734. Součet selské berně za udaná léta činí tu 1674 zl. 24 kr., tedy o 196 zl. 25 kr. méně než součet z r. 1734, zbavený vedlejších a vojenských břemen. Držím se velmi podrobného a jistě také na úředních datech založeného elaborátu z r. 1734. Výklad následující týká se celkové summy na ten který rok na osedlého připadající.

Roku 1655 (tenkrát se sotva mohlo platiti podle nově zjištěného počtu osedlých) platil jeden osedlý celkem 8 zl. 42 kr. 2 d.

SELSKÁ KONTRIBUCE 1655 AŽ 1736.

To jest asi 516 Kč. Ve dvou letech následujících bylo to skoro tolikéž. Ale již r. 1658 stoupla roční povinnost na víc než 10 zl. Pod 10 zl. potom neklesla (s jedinou výjimkou), pohybujíc se mezi 11—19 zl. až do r. 1674. Od r. 1675 převyšuje trvale 20 zl., s počátku nevysoko. Ale od r 1684 do 1691 vyrůstá nad 25 i 26 zl.; jednou, r. 1688, dosahuje summy třicíti zlatých, r. 1692 34 zl. Potom, od r. 1694, pohybuje se kol 35 zl., r. 1698 dostihuje dokonce summy 45 zl. 29 kr. R. 1701 a 1702 je již trvale na 40 zlatých, r. 1705 posléze dospívá k 51 zl. 17 kr. Potom klesá pomalu na 47, 49, 43 zl., ano v letech následujících i pod čtyrycet, ba i pod třicet zl., aby stoupla r. 1715 na 40, pak na — 53, pak na 51. Od té doby pohybuje se pravidlem kolem 45 zl., jen ve třech letech klesá pod 40. Až r. 1734 a 1736 překročuje zase trvale summu 50 zl. T. j. 2500 Kč.

PRŮMĚR NA OSEDLÉHO A NA LÁN.

Ještě několik dat přehledných. Na jednu berní „usedlost", čili na Kostecku na každých 47 korců rolí v katastru zapsaných, připadlo pro léta 1655—1736 průměrně roční kontribuce 30 zl. 36 kr. V letech 1655—1680 činil roční průměr 15 zl. 20 kr., v letech 1681 až 1700 činil 30 zl. 1¾ kr. Mezi lety 1701—1720 stoupl na 39 zl. 56 kr. a v letech 1721—1736 obnášel 44 zl. 28 kr. Jeden osedlý zaplatil za celé to období celkem 2509 zl. 55 kr., t. j. asi 138.000 Kč. Celé dominium zaplatilo — počítáme-li průměrem 322 osedlých (také vzhledem k tomu, že pro oheň nebo kroupy bývalo podle potřeby několik osedlých „defalcirováno", t. j. odečteno) — za ta léta 808.220 zl. rýn. čili (po 55 Kč) 44 millionů 450.000 Kč. Vypočítati, co připadlo na lán, lze rozličně. Na základě dat na str. 182 vyložených počítám pro léta 1668 až 1712 asi 267½ domácích berních lánů na Kostecku, pro léta 1712 až 1736 254½. Zvolíme-li průměrné číslo 260 lánů, najdeme, že jeden lán selský zaplatil v l. 1655—1736 úhrnem 3108½ zl., čili přes 170.000 Kč. Počítáme-li přesně, platil kostecký lánový sedlák v l. 1681—1700 ročně průměrem 36 zl. 28 kr. kontribuce (2188 Kč). A v letech 1721 až 1736 platil ročně 56 zl. 37 kr., t. j. kol 3000 Kč.

HROZNÁ VÝŠE KONTRIBUCE.

Přiznám se, že s podivem jsem sledoval vzrůst těchto čísel. Platil-li berní osedlý v l. 1721—1736 průměrem 44 zl. 28 kr. kontribuce, znamená to, že každých 47 korců polí berní rolli známých odvádělo po 2225 Kč daně do roka. My víme sic, že poddaní měli polí mnohem více, než čítala berní rolle. Poznali jsme v druhé kapitole, že skutečný rozsah selských polí byl asi o 36% vyšší odhadu rolly. 47 korců rovnalo se tedy vlastně 63 korcům orné půdy. Ale musíme zároveň uvážiti, jak neracionelně sedlák tehdejší hospodařil. Víc než třetina jeho rolí ležela na př. ročně úhorem. Potom počet 47 korců zůstane v své váze. Musíme uvážiti, že vedle kontribuce byl zatížen robotami, platy a dávkami vrchnosti. Jak mohl za těch okolností snésti ohromné břímě berní, jest opravdu s podivem.

VÝNOS POLÍ A VÝŠE DANĚ.

Hrozivou výši selské kontribuce ozřejmí nám ještě jeden dokument. Když r. 1734 byla vrchnost kostecká odsouzena platiti selskou kontribuci z polí poddacích, potažených za hraběnky Sylvie ke dvoru osenickému, vypočítali si r. 1735 v kostecké kanceláři, co na příště pole ta ponesou. Vyšli od skutečného výnosu polí těch v posledních letech, berouce však za základ jen jeden berní lán, tedy 47 korců. Zvolili patrně pole špatné jakosti, neboť výnos v prvém roce vykázaný nerovná se ani čtyřapůlnásobnému osevu. Se summy výnosu v obilí srazili, co bylo potřebí k osevu a podíl (nepatrný), jenž připadl odměnou mlatcům. Výpočet pro tři léta: 1729 (to jest pro žeň ozimu r. 1728 zasetého), 1730 (jarní osev 1730) a 1731 (úhor) vypadá takto (v součtech jsou obsaženy i vynechané zlomky krejcarů):

Ozim 1728	Výnos pšence (přední)	26 str.	1 věrt.	po 2 zl.		činí 52 zl.	30 kr.
	,, (zadní)	5 ,,	2	,, 1 ,,		,, 5 ,,	30 ,,
	žita	103	3 ,,	,, 1 ,,	30 kr.	činí 155 ,,	37 ,,
	,, zadního	12 ,,	2 ,,	,,	54 ,,	, 11 ,,	15 ,,
Jař 1730	ječmene	11 ,,	3 ,,	,, 1 ,,	15 ,,	,, 14 ,,	41 ,,
	,, zadního	4 ,,	3 ,,	,,	45 ,,	,, 3 ,,	33 ,,
	ovsa	59 ,,	2 ,,	,,	45 ,,	,, 44 ,,	37 ,,
				Summou	....	287 zl.	45 kr.

Proti tomu kontribuce za léta 1729—1731: 137 zl. 22 kr.
Zbyl by užitek .... 150 zl. 22 kr.

Rok 1730 byl patrně rokem neúrody. Rozpočet pro tři léta následující (žeň ozimu z 1732 a jaře z 1733 zase s rokem ouhoru) registruje jen celkovou cenu vytěženého obilí summou 110 zl. 18 kr. Naproti tomu klade kontribuci za léta 1732—1734 v summě 141 zl. 1 kr. Zde jeví se — schodek 30 zl. 43 kr. V době neúrody nevydalo slabší pole ani tolik, co bylo potřebí na kontribuci!

AUTENTICKÝ DOKUMENT.

Sečteme-li výtěžky všech 6 let, dostaneme summu 398 zl. 3 kr.
Naproti tomu činila kontribuce za 6 let .... 278 zl. 23 kr.
Sedláku by zbylo za šest let .... 119 zl. 40 kr.

čili ročně 19 zl. 56 kr. (skoro 1000 Kč). Převedeno na korce, znamená to, že roční výtěžek jednoho korce vydal 70½ Kč. Z toho pohltila kontribuce 49·3 Kč a sedláku zbylo 21 Kč. A z toho, co zbylo, měl sedlák platiti vrchnosti co rok asi 5 zl. rýn. činže a jiných dávek a robotovati týdně dvěma koni. Nota bene ještě spláceti grunt a platiti faráři desátek.

Jak vidno, je to výpočet přímo děsivý. Celých 70% hrubého výnosu pohltila v poměrech nepříznivých kontribuce. Sedlák by při tom naprosto nebyl mohl obživiti rodinu a čeleď, kdyby nebyl měl vskutku víc rolí než 47 korců. Nesmíme zapomenouti, že náš výpočet vychází patrně přesně od 47 korců polí. Ale sedlák kostecký berničně na 47 korců rolí počítaný, měl jich 62—63 a k tomu ještě 11—13 korců luk, lesů a pastvin. Z tohoto plus (jež aspoň z části bylo známo visitačním komisím) mohl, doufejme, býti s nouzí živ a obstarati roboty. Třeba upozorniti i na to, že uvedený rozpočet není bilancí o výnosu selského statku — není v něm na př. zmínky o výtěžku z dobytka, tedy o užitku ouhoru. Není ovšem, kromě osevu, počítána ani režie.

DĚSIVÝ VÝPOČET

Nedivíme se potom, nalézáme-li v aktech, že sedlák kostecký kontribuci uloženou platiti nemohl. Stížnosti na výši berně na

STÍŽNOSTI NA VÝŠI BERNĚ.

Kostecku uložené vyskytují se proto záhy — tak r. 1682 píše hejtman, že na panství je nejméně o 75 osedlých víc, než se nachází, „osvědčeno". Hejtman Blatenský představoval si, že „osedlým" má býti celoláník. Ale v té době ještě o nedoplatcích kontribuce neslyšíme. Teprv v 18. stol., když kontribuce stoupla přes 40 zl., a v polovici let dvacátých vracela se neúroda, nabývají kostecké berní nedoplatky povahy katastrofální. V říjnu r. 1718 činí kontribuční resty na panství 21.213 zl. V tom bylo 5349 zl., jež dluhovala Sobotka a o nichž prohlásila, že jich platit nemůže, protože byla do r. 1712 v usedlosti proti právu „přeložena". Z července r. 1726 najdeme v aktech obšírný výklad hejtmana Grimba hr. Františku Josefovi Černínovi, věnovaný výhradně kontribuční bídě poddaných. Píše, že dluh poddaných na kontribuci činil ku konci září r. 1725 40.482 zl. (t. j. na 2,250.000 Kč). Příčina že tkví jedině v tom, že 47 korců výsevku je uznáno za jednoho osedlého, že odhad rustikálu kosteckého z r. 1654 je vůbec vysoký; půda že je vskutku chudá, studená, v nejúrodnějších letech 3 nejvýš 4 zrna vydávající. Poddaní již úplně zmalomyslněli, neboť vidí, že všechno dření jejich vede k holi žebrácké. Nejhorší je nerovnost se sousedními panstvími: kostecký sedlák pozoruje s lítostí, že musí platiti z osedlého 47—48korcového 3 zl. 57 kr. měsíčně, kdežto na sousedních panstvích platí sedlák z osedlého 75—80korcového v lepších půdách měsíčně jen 3 zl. 10 kr. Aby pomohl! . . .

PŘES DVA MILIONY DLUHŮ.

List je psán v době, kdy nová revisitační komise připravila nový katastr. Všichni, kdo si naříkali, byli odkazováni na tuto novou příští úpravu, která však vstoupila v život teprv r. 1748 pod jménem katastru tereziánského. Proto ani hr. Černín nemohl r. 1726 pomoci, přes to, že obrátil se na rektifikační komisi berní zvláštním memoriálem. V něm výklady hejtmana svého opakoval, mluvě podle pravdy o „ruině" svého panství kosteckého. Za to úřední zpráva komise, která očitou visitaci na panství r. 1725 prováděla, referuje sice o dluzích na kontribuci, ale o neslýchané výši berní nemá slova kritiky. Dluhy poddanské je ochotna svésti dokonce na domnělou

MARNÉ ÚSILÍ O NÁPRAVU.

velikost vrchnostenských požadavků. To je zřejmý opak pravdy. Komise dí sama, že roboty kostecké jsou mírné.

Že šlo vskutku o zkázu poddaných, patrno nejlépe z ohromné summy poddanských dluhů kontribučních, 40.482 zl. Neboť podle toho připadlo na každý poddanský lán (z 254½ lánů) dluhu průměrem 159 zl. čili 7950 Kč. Každý celolánový statek by byl dlužen veškerou kontribuci za tři léta! Byli-li sedláci, kteří měli zaplaceno všechno (a poznáme k podivení svému, že bylo několik málo takových poddaných), co dluhů asi připadalo na ostatní!

PODÍL DLUHŮ NA LÁN.

Z r. 1736 máme zas výkaz o stavu kontribučních dluhů na Kostecku. Je z něho patrno, že dluhů neubylo, ačkoliv poddaní dostali r. 1734 od vrchnosti náhradu přes 10.000 zl. za zamlčenou berni dvora osenického (srv. výše str. 39), která velkou většinou padla na srážku dlužné kontribuce. Platiti nemohli ani poddaní nejzámožnější, to jest Sobotečtí. I po velké slevě osedlosti z r. 1712 zůstávají každého roku asi s 2500 zl. v restu. R. 1736 dluhovali Sobotečtí jen 1418 zl. Ale Březno bylo dlužno 1618, Lavice 2317, Markvartice 2833, Lhota Rytířova 2329 zl. Tedy jediná prostřední ves na 23.000 K. Osek byl dlužen 1012 zl., Vesec jen 285 zl. Podobně tomu bylo ve vsích ostatních; větší vsi měly nedoplatky pravidlem přes 1000 až 2000 zl. I dva bohatí sedláci v Trní dluhovali něco málo (po 54 a 27 zl.). Při tom je zvláštní, že dluh ten nebyl snad stejnoměrně rozvržen na všechny osedlé, nýbrž jen na jednotlivce. Ve Vesci na př. hospodáři z čís. 1, 3, 7 a 15 nebyli dlužni nic. Ostatní byli dlužni všichni, mezi nimi Linka z čís. 11 velkou summu 148 zl. 7 kr., tedy skoro 7500 Kč. K porozumění výše dluhu třeba říci, že celý grunt Linkův měl tenkrát kupní cenu 300 zl. (15.000 Kč). A sedláků, podobně kontribucí zničených, byl na panství velký počet, aspoň čtvrtý díl všech. V Spíšové veliký sedlák Jirků z čís. 12 byl dlužen 358 zl., Folprecht v Stéblovicích (č. 1) 424 zl., dva velcí sedláci v Lhotě Rytířově (Zejbrlík v č. 9 a Klaban v č. 10) 419 a 414 zl., Kalvach v Příchvojí 361 zl., Oplt v Lažanech 339 zl., celoláník Šimůnek v Malé Lhotě (č. 8) 396 zl. atd. Uvádím několik

DLUHY VSÍ A JEDNOTLIVCŮ.

dlužníků největších; skoro u všech rovnal se dluh 70—90% ceny jejich gruntu.

ZKÁZA ČETNÝCH RODIN.

Z gruntovních knih je vidno, že značná část tak těžce zadlužených sedláků přišla o své statky. Celé rodiny byly ožebračeny. Velký grunt Opltův v Lažanech byl na př. pro dluhy prodán r. 1746. Dluhů na něm vázlo 337 kop 30 gr., v tom na dlužnou kontribuci 299 zl. čili 256 kop. Statek byl prodán Martinu Šimůnkovi zrovna za summu dluhů. Půllán č. 5 v Meziluží byl pro dluhy prodán r. 1728 za 195 kop. Dlužná kontribuce vydala 164 zl. Prodávající hospodář neměl kusa dobytka, ani chleba neměl. Jak kontribuční dluh rychle rostl, zřejmo (vybírám jeden z množství příkladů) u statku č. 1 v Meziluží. R. 1686 byl dlužen jen 16 zl., r. 1736 již 91 zl., r. 1749 dokonce 123 zl. V Rytířově Lhotě prodán r. 1738 pro dluhy, hlavně ovšem kontribuční, jeden z největších statků ve vsi, Klabanův (č. 10). Atd.

Ale byly i statky, které byly předluženy nad odhadní cenu, statky, kde dědici přišli o své podíly a věřitelé o své kapitály. Tak se utvářily poměry zejména ve vsi Lavicích. Tam na př. lán č. 17 byl r. 1693 odhadnut na 265 kop, ale r. 1736 měl jediných dluhů kontribučních 419 zl., t. j. 359 kop! Kromě dluhů jiných! Celkové zadlužení gruntu obnášelo 480 kop. Vrchnost si pomáhala tak, že dala odhad statku zvýšiti na summu dluhů (tedy 480 kop) a v té ceně nabízela jej novým hospodářům. Je pochopitelno, že v takovýto obchod dal se jen poddaný, který neměl co ztratit a na splácení dluhů vůbec nepomýšlel. Následek byl, že v l. 1727 až 1742 vystřídali se na té živnosti čtyři hospodáři. Podobně tomu bylo u všech statků v Lavicích, kromě snad dvou. K výminkám nepatřil ani největší statek ve vsi, lán Stehlíčkův (č. 13) se stem korců orných rolí a asi 120—130 korci všeho příslušenství. I u něho pro dluhy byla cena statku zvýšena z 490 kop na 550 kop. Dluhy kontribuční na tom statku činily r. 1728 445 zl., r. 1736 414 zl. U lánu č. 16 najdeš poznamenáno v gruntovní knize k r. 1734, že předešlý hospodář spustil živnost tak, že neměl ani kusa dobytka. Dluhů

Vobecni počty z vsi Rakova
za rok 1824. Přem.

Vynacházi se pole vrnýho
totižto 7 strycù 3 v.2 štvrce následov-
ní lidi držicih pol·

Nro		strych	věrtel	štvrce	zl.	kr.
33	Vencl Kupec	.	2	2	5	
15	Matěj Švorc	1	.		5	3
29	Vencl Zachrátla	1	1		10	
13	Jozef Kadřárek	1	1		14	
30	Matěj Žiankej		1	1	3	
31	Matěj Dobrnus		1	3	2	56
32	Vencl Holan		1	3	2	56
7	Matěj Jirků		1	1	3	
26	Vencl Stechlíček	1	1		12	
	Pan fořt Klubuček		1		4	
	za vobecní zhraku [zahrádku]				1	
	Vornýho pole suma	7,	3,	2		

Ouroky:

Nro		zl.	kr.
22	Jan Stehlíček	5	
29	Vencl Zachrátka		45
7	Matěj Jirků		35
26	Vencl Stechlíček		45
31	Matěj Dobrnus		45
32	Vencl Holan		45
13	Jozef Kadeřávek		45
	Příjmu peněz suma	72	15

Světkové toho
Matěj Švorc rychtář

Udává se vbecní [vobecní]
pořádnost slavnýmu
ořadu [ouřadu] panství Kost.
Vydání roku 1824
Matěj Urlicha vobecního

	zl.	kr.
Rest vydání roku 1823 vostal	1	22
kontribuce	24	$39^1/_3$
panu faláři vod rekvij	2	3
panu učiteli ,, ,,	1	
koledy ,,	3	6
za dříví ,,	3	
školnich platů		59
z vobecnich počtů	2	30
vod 6 sáchů rovnáni kamena	6	
vod uklizení lávky vobecní	5	
za slovhu kopčtar [kopfsteuer]	1	15
za hrubov knížku kontribu[ční]		16
za malov knížku		15
pohořalejm	6	15
do Bleslavě Mlady	1	
k milosrdném do Prahy	1	20
na konškripci		12
za pivo při pořádnost[i]	8	12
vo [po]cvlcení za pivo	3	
kominíkovi		12
ke zvonku za 3 kusy dřev	1	
Suma	72 zl.	24
[má být: 72 zl. $36^1/_4$]		

Rešt vostává
při konci roku 1824 9

Václav Švorc, vobecní
Franc Kupec, mlačí vobecní
Matěj Mařan svědek
Jan Šolc svědek
Jan Jirků

Obecní počty ze vsi Rakova za rok 1824.

Obecnj počet [illegible] za Rok 1824 příjem

[illegible] [illegible] 7 [illegible] 3 a 2 [illegible] [illegible]

No.	Jméno			f	kr
33	Wenzl Lang	2	2	5	
15	Matiej Šwarz	1		5	3
29	Wenzl Zahradka	1	1	10	
13	Josef [illegible]	1	1	17	
30	Matiej [illegible]	1	1	3	
31	" Dobruš	1	3	2	56
32	Wenzl Holan	1	3	2	56
7	Matiej [illegible]	1	1	3	
26	Wenzl [illegible]	1	1	12	
	Jan [illegible]			4	
	[illegible]			1	
	[illegible] suma	7	3 2		

[illegible]

No.	Jméno	f	kr
22	Jan [illegible]	5	
29	Wenzl Zahradka		45
7	Matiej [illegible]		35
26	Wenzl [illegible]		45
31	Matiej Dobruš		45
32	Wenzl Holan		45
13	Josef [illegible]		45
	[illegible] suma	72	15

[illegible]
Matiej Šwarz Rychtář

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] 1824

	f	kr
Rest [illegible] 1823 zostal	1	22
Kontribucy	24	39¼
Panu [illegible]	2	0
Panu [illegible] "	1	
[illegible] "	3	6
[illegible] "	3	
Školnij plat		59
z [illegible]	2	30
Na 6 [illegible]	6	
Na [illegible]	5	
[illegible]	1	15
[illegible]		16
[illegible]		15
[illegible]	6	15
[illegible]	1	
[illegible]	1	20
[illegible]		12
[illegible]	8	12
[illegible]	3	
[illegible]		12
[illegible] za 3 [illegible]	1	
Suma [illegible]	72	24
[illegible] 1824		9

Wáclaw [illegible]

Franz [illegible] Matiej [illegible]
Matiej [illegible]
Jan [illegible]
Jan [illegible]

bylo tolik, že staří nápadníci přišli o pretense. V případech nejzoufalejších, jak vidíme, se dluhy prostě odpisovaly bez ohledu na poškozené věřitele. Vyjímaje ovšem dluhy kontribuční. Ale i k tomuto prostředku bylo někdy potřeba sáhnouti. V Lavicích u půllánu č. 1 nevykázali r. 1743 konšelé vdově zemřelého hospodáře žádného výminku. Odůvodnili to bezohledně: „poněvadž dluhy sumu trhovou převyšujou, by novej hospodář v nic uvedenej nebyl.“

Takto zruinované panství dostalo se r. 1739 do rukou nové vrchnosti. Bylo jejím úkolem, aby v těch zoufalých poměrech zjednala nápravu. O tom mělo býti pověděno víc v díle třetím.

CHOVÁNÍ VRCHNOSTI.

Vrchnost sic státu za kontribuci poddanskou neručila. Ale nesmíme si mysliti, že ve vymáhání dlužných restů počínala si nedbale. Naopak: vrchnost byla sama nanejvýš na výnosu berně interesována. Císař si totiž vypůjčil od hrabat Černínův opětovně veliké summy, a kostecký pán měl si dluh porážeti mezi jiným také na výnosu kostecké kontribuce. Kontribuční dluhy poddaných byly r. 1718 protokolovány a převzaty vrchností jako novým věřitelem. Staré dluhy platil tedy poddaný vrchnosti čili jak se úředně říkalo, „do protokolu“; novými dluhy, po r. 1718 zdělanými, byl povinen králi („do počtu rychtáře“). Viděli jsme, že nemohl platit ani tomu ani onomu věřiteli. Vrchnost chovala se jistě křesťansky; nenalezl jsem aspoň zpráv o naléhavém nebo přísném vymáhání dluhů. Krutý pán by se byl neohlížel na bídu poddaných a dluhům tak ohromným narůsti nedopustil.

BŘEMENA SELSKÁ VŮBEC.

BŘEMENA LÁNU V XVII. STOL. — BŘEMENA TŘÍ GRUNTŮ DNES A PŘED DVĚMA STY LETY. — VÝNOS STATKU V MINULOSTI A PŘÍTOMNOSTI. — ZÁVĚR.

PLATEBNÍ POVINNOST LÁNU PŘED 200 LETY.

ZNAJÍCE berní zatížení kosteckých sedláků, můžeme se pokusiti o výpočet, kolik vydala všechna hlavní břemena poddanská na průměrném statku lánovém během jednoho roku. Poněvadž výše kontribuce i hodnota peněz se pokrokem času měnily, bude radno, abychom podali vlastně výpočty dva, jeden pro léta 1681—1700, druhý pro léta 1721—1736. Stav bude takový:

	V l. 1681—1700	V l. 1721—1736
Král. kontribuce	36 zl. 28 kr. (2188 Kč)	56 zl. 37 kr. (2830·8 Kč)
Robota	20 „ 48 „ (1248 „)	20 „ 48 „ (1248 „)
Dávky vrchnosti	9 „ 40 „ (580 „)	9 „ 40 „ (483 „)
Desátek	2 „ — „ (100 „)	3 „ — „ (150 „)
Dohromady	68 zl. 56 kr. (4136 Kč)	90 zl. 5 kr. (4712 Kč)

SROVNÁNÍ S DANÍ DNEŠNÍ.

Autoru a jistě i čtenáři nejde s mysli otázka, co asi břemen veřejných tíží kostecký lán dnes. Vždyť jde konec konců o to, prokázat rozdíly minulosti a přítomnosti. A nešetřili jsme ani námahy ani opatrnosti, abychom stav minulý zjistili co možná spolehlivě a názorně, třebas převody v Kč jsou jen přibližné. Uvádím tedy pro srovnání veřejné dávky dvou kosteckých starých lánů a jednoho půllánu z r. 1910, tedy z doby, kdy Kniha o Kosti byla psána. Zvolil jsem k tomu grunty č. 1 a 4 ve Vesci a č. 7 v Oseku. Grunt prvý náleží od r. 1743 rodině Macounově. R. 1616 koupil jej Kašpar Švob

(za 300 kop gr. čes.) a v rodině jeho zůstal až do r. 1731. Tenkrát ho ujal druhý manžel dědičky, vdovy Švobovy, Jan Doškář a r. 1743 bratr její, Václav Macoun. Je to jeden z nemnoha statků na Kostecku, které zachovaly skoro cele starodávnou svou velikost. Drží 85 korců; r. 1746 měl 82 korců, po příslušné opravě asi 83½ (viz str. 81). Lán č. 7 v Oseku náležel v 17. stol. Janatkům, od r. 1670 po dvě stě let Linkům, dnes Švorcům. Dnes má na 71 korců na rozdíl od 92 korců někdejších. Konečně můžeme užiti pro srovnání i půllánu Šoutova č. 4 ve Vesci. Má dnes jako dříve okrouhle 42 korců příslušenství. Rodině náleží od r. 1644. Dříve však slul hospodář Šolta. Pocházel tedy také z německého předka.

Obraz dávek těchto tří gruntů z r. 1910 je takovýto:

DANĚ TŘÍ GRUNTŮ R. 1910.

Daně r. 1910	Vesec, čís. 1.	Osek, čís. 7.	Vesec, čís. 4.
daň pozemková	192 K 20	171 K 75	98 K 57
přir. zemská	124 ,, 37	111 ,, 13	63 ,, 78
,, okresní	126 ,, 63	113 ,, 15	64 ,, 94
,, okr. školní	22 ,, 61	20 ,, 21	11 ,, 60
,, obecní	45 ,, 22	— —	23 ,, 19
,, místní školní	47 ,, 49	42 ,, 43	24 ,, 35
,, na stavbu školy v Sobotce	122 ,, 10	101 ,, 03	62 ,, 62
daň domovní s přir.	29 ,, 74	27 ,, 40	12 ,, 74
daň v katastrech sousedních	16 ,, 34	asi 36 K	—
Dohromady	726 ,, 70	623 K 10	361 ,, 79
Po redukci na původní plochu gruntu	asi 714 K	asi 807 K	361 ,, 79

Připomenouti dlužno, že daň pozemková počítá se se slevou 15%; daň domovní se slevou 12½%. Ale přirážky dlužno vypočísti z daně slevami zmíněnými nedotčené.

Břemena týchž tří gruntů v l. 1721—1736 byla:

BŘEMENA TÝCHŽ GRUNTŮ 1721 AŽ 1736.

	Vesec, čís. 1	Osek, čís. 7	Vesec, č. 4
Král. kontribuce	2831 Kč	2831 Kč	1415 Kč
Robota	1248 Kč	1248 Kč	1248 Kč
Dávky vrchnosti			
a) ourok	5 zl. 46	4 zl. 58½	2 zl. 34
b) slepice	1 „	1 „	1 „ 20
c) oves (po 45kr.)	9 „ 22	9 „ 22½	4 „ 52
d) roboty ženné	1 „ 12	1 „ 12	— 36
e) ponůcky	39	30	— 12½
celkem	17 zl. 59 = 899 „	17 zl. 3 = 852 „	8 zl. 34½ = 429 „
Desátek	2 zl. 20 = 117 „	5 zl. 26 = 272 „	1 zl. 10 = 58 „
Dohromady	5095 Kč	5023 Kč	3150 Kč

MINULOST A PŘÍTOMNOST.

Jest se co diviti minulosti i přítomnosti. Sedlák byl dřen vždycky nemilosrdně. Je jako vrba, říkali; čím víc ji rveš, tím víc roste. I dnešní zatížení kosteckých sedláků je veliké. Přirážka okresní, jako ve všech chudých okresech, převyšuje již přirážku zemskou a školní přirážky vydají bezmála 100%! Na korec padne 8 až 9 korun daní! Kdybychom předpokládali, že čistý výnos jednoho korce je dnes na Kostecku asi 30 K a souhrn daní připočetli k výnosu, rovnala by se výše jejich asi 22 procentům výtěžku sedlákova.

(Pokusil jsem se získati pro srovnání i data o dnešním berním zatížení gruntů, o něž jde. Ale žádný z nich nemá již rozsah, jejž měl před 25 lety; oba prvé se zmenšily, třetí vyrostl. Poznamenávám tedy pouze, že statek ve Vesci č. 1, jenž drží dnes 20·6 hektaru, t. j. asi 67 korců, platí daní celkem 2282 Kč. Kdyby plocha jeho byla ještě 85 korců jako před válkou, měla by tedy daň činiti asi 2870 Kč. To by bylo pouze asi čtyrykrát tolik, co se z gruntu platilo r. 1910 — zde by tedy náš opatrný převod: 1 koruna předválečná rovná se 5 Kč, dospěl k závěru, že daně selské jsou nižší než před válkou. Ale bylo by nebezpečno závěry tak dalekosáhlé opírati o jed-

nu nebo několik málo zjištěných případů, závislých rozličně na zvláštních okolnostech místních.)

Ale ještě náležitěji jest se diviti minulosti. Že sedlák 17. až 18. stol. byl břemeny veřejnými — počítejme k nim i břemena vrchnostenská — zkrušen více než sedlák dnešní, není ovšem tajemstvím. Ale tabulky naše dovolují nám dosti spolehlivě stanoviti výši toho břemene a poznati vzájemný poměr jednotlivých složek jeho. Všimněme si prozatím, že č. 4 platilo bezmála dvakráte tolik, co platí nyní. U obou gruntů předchozích rozdíl dneška a minula není tak ohromný. To souvisí s tím, že robota byla u půllánu stejná jako u lánu. Čím větší byl statek — nedostal-li se ovšem do kategorie pětčtvrtilánů, v níž by stoupla jeho kontribuce — tím výhodnější bylo jeho postavení. T. j. tím méně platil z jednoho korce. Lán malý, na př. v Hor. Bousově nebo v Předměstí, byl na tom nejhůře. I u lánu takového by vypadl výpočet podobně jako u statku Šoutova: platilo by se z něho dnes (to „dnes" je psáno ovšem r. 1910) i číselně o 70—90% méně. Z tabulek vidíme jasně, jak značně daň pozemková v naší době poklesla a jak vlastně teprv přirážky k ní způsobily, že sedlák odvádí na daních zdánlivě více než odváděl před dvěma sty lety. Vidíme konečně, že kontribuce pohlcovala u lánového sedláka 54 až 56% všech břemen, vrchnost 40—42% a 2—5% desátek. U sedláka půllánového vydala břemena vrchnostenská přes 53%, kontribuce 45%, desátek sotva 2%. Ve vsích s naturálním desátkem ovšem o něco více.

POMĚR BERNĚ K JINÝM BŘEMENŮM.

Tabulky naše, mají-li poučiti hlouběji a pravdivěji, žádají ovšem, aby břemena selská byla změřena selskými příjmy. Teprv potom vystoupí rozdíl mezi minulostí a přítomností jasně. Bylo by krátce potřebí, abychom srovnali čistý výnos selského gruntu dnes a před dvěma sty léty. Je ovšem pochybno, lze-li o čistém výnosu poddanského statku v době krále Karla VI. vůbec mluviti. Vzpomeneme-li dat kapitoly předchozí o těžkém předlužení poddanských gruntů (na základě gruntovních knih lze se pokusiti na Kostecku o statistiku zadlužení selské půdy v dobách minulých), způsobeném

POMĚR JEJÍ K PŘÍJMŮM.

především velkými kontribucemi, poznáme, že ve většině případů bychom se čistého zisku nedopočítali žádným způsobem. A to přes to, že sedlák z dluhů kontribučních a z dlužných peněz gruntovních úroků neplatil.

Potom by byl počet jednoduchý. Sedlák by se dřel jen na potřeby státu a vrchnosti. A to někdy až do úplné ruiny, do ztráty rodinného statku. Bylo, jak víme, dosti tak smutných případů. Za šťastnější musili se pokládati ti, kteří za práci a kapitál do gruntu vložený mohli aspoň býti s rodinou a čeledí živi. Vyjděme však za účelem srovnání navrženého od situace normální. Víme, že byli i na Kostecku sedláci, kteří dovedli kontribuci opravdu zaplatit. A není vyloučeno, že u části poddaných nebyly dluhy na kontribuci svědectvím, že platiti vůbec nemohou. Cena obilí pomalu stoupala; i cena statků jeví spíš vzestupnou než klesající linii. Ale nehledíc k tomu, předpokládejme, že statek zadlužen nebyl. A počítejme zkusmo, co asi nanejmíň vynášel. Výsledek nesmíme ovšem děliti od poznání, že skutečný stav byl následkem předluženosti statků v době pro sedláka nejhorší, t. j. na Kostecku v l. asi 1720—1748, pravidlem neutěšenější.

PŘEDPOKLADY VÝPOČTU.

Čistý výnos poddanského gruntu můžeme odhadnouti podle výše kupní ceny jeho. Cena statku je zajisté kapitalisovaným výnosem jeho. Kdybychom vyšli od kupní ceny korce orné půdy, jednotlivě prodávaného, dostali bychom se na scestí. Pověděli jsme, že vrchnost prodávala drobným poddaným v r. 1744 a násl. korec lepší půdy až po 8½ kopách, horší po 6. Tedy za 500—350 Kč. Víme také, že malí poddaní platili ještě v době černínské nájmu z korce 1 zl. (60, později 50 Kč). Ale cen těchto, jež lze vysvětliti hladem těch nejmenších po půdě, nesmíme užiti. Pozoruhodnějšími jsou data úředního odhadu kosteckého panství z r. 1738. Především proto, že prozrazují, že tržní cena selské půdy představovala hodnotu její po odečtení břemen na ní tkvících. V odhadu se počítá svobodná půda při dvorech panských korec I. třídy za 18 zl., II. tř. za 13 zl., III. tř. za 11 zl. Půda původně selská, ke dvorům sve-

CENA KORCE PŮDY SVOBODNÉ.

dená, ale kontribuci podléhající, klade se v týchže třídách za 15, 10 a 8 zl. (750—400 Kč). Ale i tento odhad třeba zamítnouti. Neboť on hodnotí korec rolí o tři zlaté níže pouze s ohledem na kontribuci a desátek; obojí zajisté vrchnost ze svedené půdy platila. Pravá selská půda byla však povinna také robotou a dávkami a platy vrchnosti. To znamená, že musíme cenu korce redukovati ještě jednou o 3 zl. A uvážíme-li, že odhad zmíněný má na mysli pouze ornou půdu a nám že jde o průměrnou cenu korce vůbec, dospějeme k průměru asi desíti až tří zlatých za korec. Tedy za korec střední jakosti asi 6 zl. (360 Kč). To se kryje úplně s cenami statků, jak je poznáváme z gruntovních knih. V prvé polovici 18. stol. je průměrná cena korce, bez ohledu ke způsobu vzdělání, při postupu gruntů 5 kop míš. čili 5 zl. 50 kr. (350 až 292 Kč). Ve vsích s výbornou půdou a polohou jako na př. v Březně a Předměstí, stojí korec přes 7 až 9 kop, ve Vesci větším dílem přes 6 kop, v Oseku, jak jsme viděli (srv. str. 140), jenom něco málo přes 5 kop. Ale ve vsích s půdou špatnou nebo u gruntů, kde půda neorná, tenkrát vesměs mnohem lacinější, je zastoupena kvotou poměrně větší, prodává se korec ve velkém také jen přes 2 až 3 kopy. Usedlosti menší pravidlem se prodávají poměrně dráž než největší statky. To souvisí také s tím, že v odhadech té doby byl na cenu stavení a na minimum inventáře kladen důraz značně větší než dnes. Krátce průměr 6 zl. (60 Kč) bude asi nejvhodnější.

A PŮDY SELSKÉ.

PRŮMĚRNÁ CENA KORCE.

Korec půdy střední jakosti při prodeji ve velkém lze dnes, t. j. roku 1910, kdy to bylo psáno, na Kostecku odhadnouti na 700 korun (3500 Kč). To však neznamená ještě, že půda je dnes 11·6krát dražší než před dvěma sty lety. Cena korce v době králů Leopolda a Karla VI. počítána byla na základě 6% zúrokování kapitálu. Cenu dnešní určuje úrok 4%. Před dvěma sty lety byla sazba 6% běžná pro úvěr pozemkový. Tak půjčovaly na př. i jediné tehdejší úvěrní ústavy našeho venkova, totiž kasy zádušní, spravované sedláky pod kontrolou vrchnosti. Tak dospějeme k výsledku, že čistý výnos korce v prvé polovici 18. stol. byl 21·6 kr. čili (počí-

ČISTÝ VÝNOS DŘÍV A DNES.

taje zlatý níže, t. j. za 50 Kč) 18 Kč; čistý výnos korce na Kostecku dnes (r. 1910) je průměrem asi 28 korun (140 Kč).

Průměrný statek kostecký vynášel tedy před 25 lety podle těchto dohadových výpočtů (význam jejich je, tuším, již v smělém pokusu o ně) 7·7kráte víc než v letech asi 1680—1750. Rozumí se, že to nemůže býti vykládáno tak, že by se výnos půdy zveličil způsobem tak nápadným. Vzrůst výnosu záleží vskutku jednak ve větším užitku z půdy, způsobeném pokroky zemědělské techniky a stoupáním cen dobytka a plodin zemědělských (nejméně to platí o obilí), jednak však a především ve zmenšení břemen selských. S pomocí tabulek výše položených lze podíl obou činitelů při tom zjistiti spolehlivě.

POMĚR ČISTÉHO ZISKU A BŘEMEN.

Nesl-li korec půdy před dvěma sty léty 3·6 K čistého zisku, byl výtěžek lánového statku o 94 korcích 338·4 korun (1692 Kč). Břemena normálního lánu činila v l. 1720—1736 celkem 942 korun. Dohromady tedy vynášel statek, připočteme-li břemena k skutečnému výnosu, 1280·4 K (6402 Kč). To jest 68 Kč z korce. Z výtěžku však odváděl sedlák přes 73% na kontribuci, břemena vrchnostenská a desátek. Zbylo mu 26·4%.

Výpočet obdobný pro statek stejné velikosti v době před čtvrtstoletím, počítáme-li 8 K daní z korce a 28 K čistý zisk, dospívá k 3384 K (16.920 Kč) celkového výnosu. V tom bylo 2632 K čili 77·7% sedláku zbývajícího čistého zisku a 752 K čili 22·2% břemen veřejných. Na korec připadlo celkem 36 K (180 Kč) výtěžku.

Zároveň poznáváme, že čistý výnos půdy, nečítáme-li daně k nákladům výrobním, zveličil se poč. dvacátého století na rozdíl od let asi 1680 až 1750 o 164%.

Provedeme-li tento výpočet u tří ukázkových statků z Vesce a Oseka, jejichž břemena bývalá i dnešní známe přesně, budou výsledky podobné. Musili bychom sic, vzhledem k lepší a tedy dražší půdě v obou osadách zmíněných, zvýšiti kvotu výnosu.

KONEČNÉ RESULTÁTY.

V celku asi bychom dospěli k výsledku, že výnosnost půdy vzrostla během dvou set let o 100—200%. Na veřejná břemena

platil sedlák kol r. 1910 z výtěžku svého 22—24%, ale v době Karla VI. platil 70—80%. Jinými slovy: sedlák, jenž platil r. 1910 500 K (2500 Kč) daní, musil by platiti a robotovati, kdyby stát, vrchnost a církev chtěly od něho poměrně tolikéž, co chtěly v 1. polovici 18. stol., za 1600—1770 korun (8000 až 8850 Kč). Víc než třikrát tolik!

Tu jsme u vrcholných výsledků dosavadního studia našeho. Doufám, že data jejich budou více méně potvrzena mými následovníky, pokusí-li se o studia podobná. Jsem si vědom nebezpečí, jež ohrožují výpočty toho druhu. Proto byl jsem pilen toho, aby předpoklady jejich byly čtenáři s dostatek patrny a aby odborník národohospodářsky vzdělanější než jsem já, mohl je kontrolovati. Z předpokladů těch důležité místo zaujímá moje hodnocení peněz století minulých penězi doby přítomné. Bez přibližně vhodného převodu v té příčině nelze v dějinách hospodářských vůbec pracovati. Bohužel, je převod takový nejen podmínkou práce vůbec, ale, má-li býti správný, i plodem jejím. Jinými slovy: spolehlivé převody budeme mít teprv tehdy, až budeme míti spolehlivé dějiny hospodářské. Do té doby musíme se spokojiti pokusnými číslicemi. Budou lepšímu poznání přece rovnati cestu. Neboť i převodu hypothetickému sluší dáti přednost před nemožností pracovati s čísly, jejichž nominelní hodnoty jsou tak daleky hodnot nám běžných. Celkem však víc mne znepokojuje než těší okolnost, že jsem prvým, který se o to (v tom rozsahu a v té souvislosti) pokouší.

CENA JEJICH.

Jsem si jist také, že jsem počítal opatrně, t. j. jistě nezveličil břemen selských nad skutečnost. Spíše naopak. Vím, že kostecký sedlák bude se, čta mou knihu, mému odhadu potažní roboty denní na 2 K 40 h (11·2 Kč) kriticky usmívati. Ale bylo by chybou chtít minulost hodnotit v každém případě podle cenových poměrů přítomnosti. Poznáme ještě, že nelze robot odhadovat výše než v té ceně, v níž se sedlák z nich mohl vykoupiti. Ostatek menší polovice sedláků robotovala jen volskými potahy, t. j. lacinějšími. Snad by bylo lze mi vytknout, že jsem břemen selských nevyčetl

ZDA POČÍTÁNO SPRÁVNĚ.

úplně. Sedlák před dvěma sty lety přispíval na př. i na výživu kantora. Byl to ovšem příspěvek neveliký a většinou asi v naturaliích odváděný. Měl jistě tu a tam i vydání na účely obecní, na př. na obecního pasáka. Ale výdaje tyto lze skoro vesměs převésti na účet jeho režie vlastní. Naproti tomu nesluší zapomínati, že výpočty naše, posledně uvedené, týkají se let, kdy byl sedlák stižen kontribucí největší. Výpočet z let na př. 1655 až 1680 vypadl by pro sedláka příznivěji.

VÝNOSY KATASTRÁLNÍ.

Připojuji data o t. zv. čistém výnosu katastrálním, vypočteném v l. 1852—1854 (na základě cen obilí a práce z r. 1824), pro případ, že by se někomu jevila žádoucími ke kontrole hořejších výkladů. Nejvyšší čistý výnos na panství vykazuje katastr Sobotecký, k němuž i Osek náležel: pro jitro (tedy dva korce) orného pole I. tř. 19 zl. 10 kr., pro III. tř. 9 zl. 50 kr. Nejníže jsou odhadnuty katastry dobšický a kdanický (I. tř. 13 zl., event. 13 zl. 30 kr.). Obec Nepřívěc (tedy i Vesec) je odhadnuta v I. tř. polí na 17 zl., v II. tř. 12 zl. 30 kr., hrubý výnos 1. tř. na 26 zl. 4 kr., II. tř. 20 zl. 50 kr. Hrubý výnos z jednoho korce orných polí u statku Macounova ve Vesci byl v katastru josefinském r. 1789 vypočten na 3 zl. 58 kr., z korce tedy skoro 4 zl. (32 K, čili 160 Kč; 1 zl. josefinský kladu za 8 K rak.). T. zv. čistý výnos stabilního katastru stanoven je pro jeden korec půdy statku Macounova průměrem na 6 zl. 37 kr. Tu jde o zlaté konvenční změny, počítané, jak pověděno, na základě cen z r. 1824; odhaduji-li její kupní sílu po 4 K (20 Kč), vydal by ten čistý výnos asi 130 Kč. Čisté výnosy katastrální, vedené dnes v patrnosti berními úřady, staví v podstatě na odhadech stabilního katastru, při čemž jeden zlatý je prostě převeden na 2 K i konečně na 2 Kč. Tím si vysvětlíme, že dnes (1935) katastrální čistý výnos statku Macounova je udán číslem 994·94 Kč.

Až budeme míti podobné výpočty, jak jsem se o ně pokusil na Kostecku, i z několika jiných panství v Čechách, bude lze o hmotném položení selského stavu v minulosti učiniti si obraz

SITUACE NA JINÝCH PANSTVÍCH.

spolehlivější. Pravděpodobně nebudou se bilance z dominií jiných lišiti příliš od rozpočtu kosteckého. Byla-li jinde kontribuce o něco menší, byly asi větší roboty. Víme totiž o Kostecku, že bylo kontribucí stiženo značně nad průměr zemský, že tu data berní rolle byla na neštěstí pro poddané poměrně blízko skutečné výměře polí orných. Byl-li na Kostecku poddaný zasažen kontribucí tak hrozně, že spolu s povinnostmi ke gruntovní vrchnosti odváděl na ni z výtěžku práce své 70—80%, možno počítati, že v poměrech příznivějších platilo se jenom 60—70%. „Jenom" 60—70%!

Vždy to bude obraz selské bídy, obraz pravého lupičství na práci a statku našeho sedláka. Z těch vydřených peněz žil především stát Leopolda a Karla VI. Za ně dobyto bylo Uher (jak jsme byli pro to šťastni!), za ně placena byla veliká politika domu rakouského v Evropě, za ně armády v Italii, na Rýně a dolním Dunaji. Země koruny české přispívaly na tuto mocenskou politiku svou kvotou berní (bez Uher 65·2%) nejvíce, a sedlák, český i německý, musil jí obětovati skoro všechnu svou pracovní sílu. Co vedle toho musil dáti vrchnosti, bylo sic také břemenem velikým, ale, aspoň na Kostecku, ještě ne tak příliš vzdáleno od právních základů, na nichž se poměr gruntovního pána a nájemného sedláka ve středověku vyvinul.

POVAHA DALŠÍHO VÝVOJE.

Náprava přijíti musila. Neboť to drancování poddaných bylo by vedlo konec konců ke katastrofě. Ale uslyšíme v díle třetím, jak podivně se poměry vyvinuly. Polevil-li na jedné straně stát v požadavcích kontribučních, způsobil na druhé straně svými nešťastnými robotními patenty, že gruntovní páni mohli své požadavky vůči poddaným až zdvojnásobiti. Tak v popředí vykořisťovatelů vstupuje šlechta. A jen rychlé přibývání obyvatelstva od doby tereziánské a s ním stoupající výnosnost zemědělské výroby je to konečně — vedle osvoboditelského úsilí Josefova — jež zabezpečuje sedláku znenáhla život snesitelnější.

KONEC DÍLU DRUHÉHO.

SEZNAM PŘÍLOH S VYSVĚTLIVKAMI.

1. STATEK V PŘEPEŘÍCH. MĚDIRYTINA . . . . U titulního listu.

Je to statek Vejpravův (č. 2), vystavěný r. 1797 a zbořený pohříchu r. 1930; mohl býti dobře zachován pro zemědělské museum v Kinského zahradě. Vrata jsou z r. 1802. Nejpěknější dřevěná stavba, již jsem v českých vesnicích viděl. Statek zůstal neznám odborné veřejnosti. Na výstavě národopisné r. 1895 by byl jistě zaujal přední místo. Grunt č. 2 byl tříčtvrtilán o 60 korcích. Od r. 1722 náležel Brojerům, pak Žlůvům, r. 1770 již Petru Vejpravovi a odtud rodině jeho snad do dneška. V době tereziánské oddělena od něho chalupa č. 45 (srv. přílohu níže při str. 24). Josefinský katastr udává potom (k r. 1811) rozlohu jeho na 46 korců, stabilní na 53 korců.

2. PANSTVÍ KOSTECKÉ V L. 1623—1739 . . . . Při str. 8.

Výsek mapy, která je podkladem skizzy hranic panství Kosteckého, je částí velké vzácné mapy St. Julienovy z r. 1758 (Atlas topographique et militaire, jež obsahuje státy koruny české a kurfiřství saské). Mapa byla vydána v Paříži a věnována císařovně a královně Marii Terezii. Zajímá hojností rybníků dnes dávno vypuštěných a rozdíly v označování měst královských (královská koruna u Ml. Boleslavě), měst poddanských privilegovaných (na př. Turnova a Sobotky) a měst a městeček robotních (na př. Mnichova Hradiště, Bakova, Dol. Bousova). Skizza hranic objímá panství spolu s dílem osenickým. Tečkovaná linie znamená hranice rychet. I. je rychta předměstská, II. vesecká, III. zelenská, IV. markvartická, V. dolnobousovská, VI. hornobousovská. Malé červené křížky na severozápadě od celku dominia ukazují na kostecké poddanské statky, ležící ve vzdálených osadách. Grunt malčický leží ovšem již mimo naši mapu. V jménech, jež označují sousední dominia, chybí Dobrovice (jižně od Rokyťan).

3. STATEK VE SKUŘINĚ Č. 13 (U DOLENÍCH ŠVORCŮ) . . . . . Při str. 16.

Starý tříčtvrtilán, tuším, již od 17. stol. Švorcům náležející. R. 1842 měl 82 korců příslušenství.

11. KOST. KRESBA JOSEFA MÁNESA . . . . Při str. 80.
Kresba patrně (v naší reprodukci je třikrát zmenšena) souvisí s kosteckým skizzářem Jos. Mánesa, s jehož kresbami seznámil podrobně Fr. Žákavec v Pekařově sborníku, dílu II., str. 455 sq. Další tři Mánesovské přílohy (č. 13, 14, 23 níže) poznáváme jen díky studii Žákavcově. Dobu, kdy Mánes pobyl na Kosti, přesně zjistiti nelze, ale nejspíš v letech 1867—1870; zdá se, že Mánes byl s otcem Antonínem na Kosti již dříve, jako třináctiletý hoch. Mánes ovšem kreslí Kost ještě před restaurací z let sedmdesátých (srv. zejména níže č. 13); Žákavec podrobně rozdíly minula a dneška sleduje. Dotýká se i lásky doby romantismu k starým hradům a zříceninám středověkým, o níž přílohy naší knihy samy podávají hojně poučení. — Připojím i několik slov o pozdějších kresbách Kosti. Pozdější pohledy na Kost najdeš v Světozoru 1871, str. 449 (kreslil Chalupa podle fotografie. V Ruchu, roč. VI., str. 9, je skupina obrázků od Kutiny (ryl Patočka). Novějších vyobrazení Kosti najdeš nejvíc v Sedláčkových Hradech a zámcích, dílu X. a v Ottových Čechách dílu XII. Tu dominují všude Liebscher a v kresbě pečlivý Jan Prousek; najdeme tu dále po obrázku od Kutiny a od Mařáka.

12. PROSTORA MEZI TŘETÍ A ČTVRTOU BRANOU . . . . Při str. 88.
Barevný dřevoryt Karla Vika z r. 1935.

13. KAPLE A ČÁST OBRANNÉ CHODBY V HRADNÍM NÁDVOŘÍ. Při str. 96.
(Ze skizzáře Jos. Mánesa; srv. o něm výše č. 11 a o dřevěné chodbě na cimbuří v textu dílu prvého str. 191; při restauraci v letech sedmdesátých byla ta stará památka obrany hradní odstraněna. Střechu té chodby vidíme na nejednom obrazu ze starší doby.)

14. PŘED TŘETÍ BRANOU NA KOSTI . . . . Při str. 104.
(Ze skizzáře Jos. Mánesa.) Srv. změny restaurací nastalé srovnáním s přílohou č. 24 v I. díle.

15. MALBY NA SKLE V KAPLI SV. ANNY NA KOSTI . . . . Při str. 112.
Jsou z prvé čtvrti 15. stol. (jakož i přestavba hradu a kaple). Srv. stať Zd. Wirtha v Památníku Pekařově, díl II. str. 450. Malby zobrazují sv. Jiří a P. Marii s Ježíškem. Zbroj sv. Jiří je zcela podle úboru rytíře poč. 15. stol.

16. CHALUPA V MARKVARTICÍCH Č. 29 (U URBANŮ) . . . . Při str. 120.
Podle fotografie J. Šimona v Turnově. — Na chalupě s 13 korci (podle terez. i josefin. katastru) hospodařila v 18. a 19. stol. (ještě r. 1848) rodina Kupcova.

17. STATEK V STÉBLOVICÍCH Č. 5 (U RAMBOUSKŮ) . . . . Při str. 128.

Podle fotografie J. Šimona v Turnově. — Starý čtvrtlán. Hötzl naměřil u něho 38 korců. Od 2. pol. 17. stol. do r. 1754 náležel Doškářům, od let asi 1780 do 2. pol. 19. stol. Ortům. Ti tedy asi grunt vystavěli v nynější podobě. R. 1842 držel 45 korců.

18. STATEK V STÉBLOVICÍCH Č. 11 (U HŮLKŮ) . . . . Při str. 136.

Podle fotografie J. Šimona v Turnově. — Starý tříčtvrtilán. Podle vyměření Hötzlova držel 82½ korců půdy, v tom přes 51 korců rolí. Tenkrát (v 1. pol. 18. stol.) náležel Folprechtům, pak přes sto let Macounům. Za Netolických bylo od něho odděleno po 2—4 korcích k několika chalupám, v tom ke třem do Mladějova. R. 1842 neměl již ani 41 korců.

19. SELSKÉ PODPISY NA SMLOUVĚ S VRCHNOSTÍ Z R. 1752 . . . Při str. 144.

Snímek fotolitografický v pův. velikosti. Jsou to podpisy zástupců vrchnosti (vrchního a obročního) a zástupců obce poddanské (kromě Sobotky) z 10. května 1752. Podpisují zástupci městečka Dolního Bousova a vrchní rychtáři a konšelé z rychet předměstské, kostecké, markvartické, vyšopolské, hořeňátské, příchvojské a roveňské. (Roveň byla tenkrát s Kostí spojena v jedno). Všimni si, že někde dva podpisy psány jsou jednou rukou. Zajímavé je také, že najdeme tu ještě latinku. Srovnej ostatek text přiložený k reprodukci. Originál smlouvy, jež je doplněním smlouvy o ekvivalenci z 2. dubna 1751 (srv. výše str. 44), je v zemském archivu.

20. PAŽOUTŮV STATEK V OSEKU ČÍS. 6 . . . . Při str. 152.

Fotografie J. Šimona v Turnově. — Třetí kdysi co do velikosti statek v Oseku, ač jen tříčtvrtilán. Srovnej data výše na str. 139. Rodina Jirků tu hospodařila do r. 1738. Potom ujal statek na 16 let do vzrostu dědičky, jediné dcery, Ant. Folprecht, druhý manžel vdovy Jirkovy. Ale dcera zemřela, a hospodář Folprecht se oběsil. Mezi vdovou Jirkovou-Folprechtovou a sestrou bývalého hospodáře Jana Jirků, provdanou za V. Macouna, vznikl spor o statek. Statek ujal nejdřív syn Macounové, Jan Macoun (r. 1773), ale chtěje se pro uvarování nákladů zbaviti sporu s vdovou Folprechtovou, postoupil statek za náhradu 200 kop Folprechtové a dceři její Anně (t. j. dceři Ant. Folprechta), provdané za Václava Pažouta. Tak od r. 1775 do dneška je statek v držení rodiny Pažoutovy. Od r. asi 1824 počínaje se odprodeji znenáhla zmenšoval. R. 1842 měl ještě 75 korců. Rozloha dvora a stavení ukazuje dosud na bývalou velikost.

21. STARÉ DOMY V SOBOTCE . . . . Při str. 160.

Podlé mé fotografie. Poslední dům vpravo je již zbořen.

22. DŮM V SOBOTCE . . . . Při str. 168.
Je to dům čís. 138 v ulici Jeřábkově.

23. POHLED NA SOBOTKU A HUMPRECHT . . . . Při str. 176.
Ze skizzáře Jos. Manesa. Srv. výše č. 11 a všimni si imposantní stavby kostela soboteckého, stavěného pánem z Lobkovic ku konci 16. stol.

24. OBECNÍ POČTY ZE VSI RAKOVA ZA ROK 1824 . . . . Při str. 194.

Fotolitograf. snímek originálu. Srovnej text k snímku přiložený. Zajímavc je, že víc než 15% obecních důchodů padlo na pivo při „pořádnosti‘ (závěrce obecních účtů) a při posvícení. Celek je dobrou ukázkou obec ního hospodářství na vsi před sto lety. Orig. je v archivu kosteckém mez velkým počtem podobných výkazů ze všech vsí kosteckých.

25. HÖTZLOVA MAPA PANSTVÍ KOSTECKÉHO Z R. ASI 1750. . Přílohou na konc

Světlotiskový snímek originálu, zmenšený čtyrykrát. Originál v kancelář panství na zámku Kosti. K usnadnění studia snímku připojena průhledn mapa krycí s čitelnými názvy. — Tato mapa je vzácnou památkou, jako málokterý kraj může se pochlubiti. Okresní zastupitelstvo sobotecké n mělo by litovati nákladu na snímek ve velikosti původní, event. na kopii, která by nedostatky mapy na některých místech již otřelé a oloupané pozorně opravila a podobně v barvách byla provedena a rozmnožena. Mapa vznikla před r. 1753. A to proto, že není v ní ještě zakreslena císař ská silnice od H. Bousova k Jičínu, r. 1753 postavená. Nejsou v ní ješte ani Netolice. I náš snímek hodí se dobře k studiu kostecké krajiny pře 160 lety; někde ovšem radno užíti zvětšovacího skla. Mapa podává obraz starých rybníků kosteckých, dnes většinou zmizelých, stav lesů, obraz luk (na snímku vyšly v špinavěšedém tónu) i rolí. Panská pole ke dvorům náležející jsou označena korunkou a římskými číslicemi I—VIII. Každá číslice značí určitý dvůr (srv. vysvětlení napravo nahoře v rohu). Selská pole jsou znamenána začátečnými písmeny vsí, k nimž přináležejí. Seznam těch začátečních písmen podle vsí najdeš v rámci nápisovém nalevo nahoře. Selské a panské lesy nejsou, bohužel, rozeznány. Půda náležející ke kostelům je označena dvojitým křížem (jenž někde je v zádušním pol z kamene postaven a mylně za doklad návštěvy svatých Cyrila a Metoděje považován), půda farská obyčejným křížem. Originál dovoluje místy sledovati i hranice obcí a v některých vesnicích půdorys osady a polohu statků a chalup. Na snímku samém lze na př. u statku lažanského, jehož příslušenství tvořilo uzavřenou plochu, sledovati rozdělení polí na tři zvůry, tenkrát všude obvyklé. Jména rybníků, někde již nečitelná a někde

vůbec scházející, jsem doplnil na krycí mapě, tak jak jsem je shledal v urbářích a popisech dominikálu. Doplnil jsem krycí mapu i výraznějšími nebo zajímavějšími názvy polních tratí, jak jsem je vyhledal ze starých katastrů a mohl zjistiti na místě samém. Velkou většinou se jména, známá katastrům 18. stol., udržela do dneška, ač dílem žijou v paměti starších lidí vedle nových názvů tu a tam na místo jejich vstupujících. Některé názvy kolem Dolního Bousova a vých. od Sobotky ukazují na obyvatelstvo německé, patrně v 13.—14. stol. Sem náleží i trať „na Šternberku" u Cálovic, dnes již v lidu neznámá. — Po stranách vlastní mapy položil Hötzl kresbu poddanské půdy kostecké rozptýlené ve vzdálených osadách. Dole najdeš měřítko, vypočtené ze zemských provazců, každý o 52 praž. loktech. Naše reprodukce má měřítko asi 1 : 31.000. Poznamenávám konečně, že mapa není orientována k severu jako moderní mapy. Sever její je asi tam, kde u našich map je západ.

OBSAH.

Příloha k II. dílu Pekařovy „Knihy o Kosti“

MAPPA
Gehörige Gründe